

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Alapította Heimler Károly.

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő:

Szerkesztőbizottság:

DOMONKOS OTTÓ, GIMESI SZABOLCS, GÖMÖRI JÁNOS, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és
technikai szerkesztő, JANKÓ FERENC, JÓZAN TIBOR, KUBINSZKY MIHÁLY, MOLNÁR
LÁSZLÓ, PÁPAI LÁSZLÓ, SARKADY SÁNDOR

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Töllli Balázs: A Soproni Evangélikus Líceum 450 éves jubileumára

323 Töllli Balázs: A Soproni Evangélikus Líceum 450 éves jubileumára

Sopron városának ősi iskolája, az Evangélikus Líceum idén ünnepli fennállásának 450 éves jubileumát. A 375. évfordulótól 25 évenként nagyobb ünnepekkel gondol vissza tradíciójára, de ugyanakkor tekint is előre, az immár 16 éve újra a Magyarországi Evangélikus Egyház fenntartásában működő iskola. Természetesen nemcsak az alapításkor és az első évszázadokban, de jelenleg is szoros szálak kötik az intézményt Sopron városához, a város polgárságához. A Líceum valószínűleg a város legrégebbi oktatási intézménye is, hiszen 1557-től ismerjük evangélikus intézményként, de mint plébániai iskola már korábban is létezett. Számos olyan később híressé vált diákja volt az iskolának, aki a magyar művelődés, a tudomány és a közélet ügyének fontos munkásává vált. Elég csak néhányat említeni közülük, s máris látható, hogy iskolánk olyan szellemiséggel bocsátotta ki kapuján a különböző korok diákságát, hogy az egyéni tehetségük ápolása mellett mindig gondot fordítottak a közösség ügyére is.

A Líceum diákja volt Lackner Kristóf, aki Sopron életét, szellemiségét máig meghatározó polgármesterként szolgálta városunk polgárságát. Itt tanult Wittnyédy István, aki Zrínyi Miklós ügyvédjeként és diplomatájaként küzdött egyházáért, de Magyarország remélt függetlenségéért is. Rát(h) Mátyás az első magyar nyelvű újság szerkesztője és Döbrentei Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia első titkára szintén diákja volt intézményünknek, a névadó költő Berzsenyi Dániel mellett. Természetesen a 20. századból is idézhetők az olvasók számára ismert soproni nevek: Csatkai Endre,

Becht Rezső, Mühl Aladár, Pröhle Jenő, Nikolics Károly. A felsorolás természetesen közel sem lehet teljes, de éppen a régebbi nagyságok mutatják jelen korunk számára, hogy a diák mint önmagáért, de másokért is felelősséget viselő iskolai polgár a legfontosabb tényezője minden kor iskolájának. Nem véletlenül tekintünk nagy büszkeséggel a diákság mozgalmaira, kulturális, művészeti és közéleti teljesítményeire. A Líceumban alakult meg 1790-ben az első iskolai önképzőkörök egyike, a ma is működő Magyar Társaság, illetve a mai diákönkormányzatok elődjeként 1827-ben, az országban első diákszervezetként a Deákkúti Vármegye.

Az Evangélikus Líceum 2007-ben iskolatörténeti kiállítással, lelkésztalálkozóval, művészeti találkozóval és kiadványok megjelentetésével ünnepelte jubileumát. Hasonmás kiadásban jelentettük meg a Líceum egykori diákjának, Gombocz Endrének *A magyar botanika története* című könyvét, a több mint 50 éve kiadásra váró Németh Sámuel egykori líceumi igazgató által írt iskolatörténeti munkát a Líceum egy évszázadáról. Szintén az ünnephez kapcsolódik a dr. Kárpáti György öregdiákunk által készített iskolafilm, illetve a jubileumi kórustalálkozó hangversenyén készült CD és az adventi, karácsonyi verseket, dalokat tartalmazó 2007 karácsonyára megjelenő CD.

A jubileum alkalmából arra buzdítjuk a Soproni Szemle idősebb és fiatalabb olvasóit, hogy a friss kiadványok és a korábban megjelent írások segítségével fedezzék fel a Líceum történetének tartalmas eseményeit és példaadó egyéniségeit, és vigyék hírét az évfordulónak városunk határain túl is!

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál

---

324 Születés és halál

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Kovács Péter: *Interfectus a latronibus intrusis*. Megjegyzések egy scarbantiai libertus halálához

Kovács Péter: *Interfectus a latronibus intrusis*. Megjegyzések egy scarbantiai libertus halálához

Scarbantia municipiumát nem túl gyakran említik római feliratos emlékeink (RIU 134, 174, 179, 195, 222, 224, Specimina Nova 18, 2004, 121-138) Pannonián kívül mindössze kétszer fordul elő. Az egyik Roma városi laterculuson (CIL VI 2398 (p. 3320) = 32629) a leszerelő katona, valószínűleg praetorianus származási helyeként tüntették fel a várost (más pannoniaiak társaságában).¹⁽¹⁾ A másik, aquileiai sírfelirat talán még érdekesebb. Jelen helyen ezzel a kőemlékkel, közelebbről az azon említett scarbantiai felszabadított rabszolga halálának körülményeivel foglalkozom.

Síroltár. Museo Archeologico Nazionale di Aquileia, leltári száma: 1056. Anyaga: Mész. M: 128, sz: 68, v: 42 cm.

Kora: Kr. u. 2. század közepe, második fele.²⁽²⁾

A teljesen lekopott felirat szövege a következő:

L(ucio) Atilio L(uci) l(iberto) / Saturnino / annor(um) XL domo / Fl(avia) Scarbantia interfect(o) / a latronibus intrusis (!) / Atilius Tertius frater / et Statius Onesimus / amico / loc(us) gratuit(o) dat(us)

ab / Clodia Tertia.

325 Magyarul: Lucius Atilius Saturninusnak, Lucius szabadosának, aki 40 évig élt és Scarbantia városában született, akit a betörő latrok gyilkoltak meg (állították) a bátyja, Atilius Tertius és Stadius Onesimus a barátjának. A sírhelyet ingyen biztosította Clodia Tertia.

A felirat értelmezése viszonylag kevés problémát jelent, egy kivétellel. A scarbantiai származású (*domo Fl(avia) Scarbantia*) L(ucius) Atilius Saturninus nevű libertust, valószínűleg egy kereskedőt, *latrones* meggyilkolták, majd Aquileiában temette el testvére, Tertius, valamint barátja, Stadius Onesimus. A sírhelyet egy Clodia Tertia nevű helyi illetőségű hölgy biztosította ingyen. Innen kezdődnek a problémáink. Mit keresett Saturninus és testvére Aquileiában, azonosítható-e az elhunyt egy pannoniai feliraton említett Saturninusszal, hol, kik és mikor gyilkolták meg? Az első kérdésre már az első közleményekben megadták a választ, a testvérpár minden valószínűség szerint a Borostyánút menti kereskedelem bonyolítása céljából tartózkodott Aquileiában. Erre az egyik állítató személye is bizonyosággal szolgálhat, a barátja, Stadius Onesimus, aki valamilyen szinten az egyik aquileiai gazdag kereskedőcsaládhoz tartozhatott. Esetleg kapcsolatai lehettek Rómával,³⁽³⁾ és talán a dél-itáliai bronzkereskedelemmel.⁴⁽⁴⁾ Aquileiában pannoniaiak leginkább kereskedelmi célzattal tartózkodtak.⁵⁽⁵⁾ A testvérek származására a nevük alapján nemigen következtethetünk, lévén libertusok, a főleg Észak-Itáliában (így Aquileiában is többször előfordul⁶⁽⁶⁾) és Nyugaton használt Atilius gentilicium egykori uráéhoz tartozhatott, illetve a Saturninus és Tertius cognomina mindenhol, így Nyugat-Pannoniában is igen gyakoriak voltak.⁷⁽⁷⁾ Már E. Maionica, a köemlék publikálója is arra a következtetésre jutott, hogy az elhunyt kapcsolatban állna egy, valószínűleg Scarbantia territoriumán, Borsmonostorán (Klostermarienberg) előkerült sírfelirat említett ugyanilyen nevű személlyel. Innen ugyanis az alábbi szövegű sírkő került elő (CIL III 4225=10936):

L(ucius) Atilius / Saturninus / et Iulia L(uci) f(ilia) / Domitia sib(i) / et L(ucio) Atilio / Prisco mili(iti) leg(ionis) XIII / gem(inae) M(artiae) v(ictricis) ann(norum) XX / fil(io). *Magyarul: Lucius Atilius Saturninus és Iulia Domitia, Lucius lánya (állították) maguknak Lucius Atilius Priscusnak, a fiuknak, aki a legio XIII gemina Martia victrix katonája volt és 20 évet élt.*

A családi sírkő a *tria nomina* használata, a legio XIII gemina pannoniai állomásozása (Kr. u. 97 után), illetve a *Martia victrix* jelzők használata, továbbá a köemlék stílusa alapján leginkább a Hadrianus-korra, de mindenképpen a 2. század első felére keltezhető.⁸⁽⁸⁾ A fiút minden bizonnyal már helyben sorozták, már a legio Pannoniába való helyezése után, ezért korábbi keltezés nem jöhet számításba. Ez kronológiai problémákat vet fel az azonosítással, mivel az aquileiai felirat ennél valamivel későbbinek tűnik a *praenomina* (személynevek) említésének hiánya, a betűformák és **326a** faragvány stílusa, valamint a ligaturák használata alapján.⁹⁽⁹⁾ A pannoniai feliraton nincs említés arról, hogy egy libertusszal állnánk szemben, ami egy ilyen akkurátusan megfogalmazott feliraton szinte bizonyosan kizárható volna. Ezek miatt merült fel aztán teljes joggal már E. Maionicában és később Mócsy Andrásban, hogy a borsmonostori Saturninus legfeljebb az aquileiai patronusa lehetett, akinek még a cognomenét is átvette.¹⁰⁽¹⁰⁾ Amennyiben ez igaz, az aquileiai Saturninus síróltára a 2. század közepére keltezhető, legkésőbb Marcus Aurelius uralkodása jöhet még számításba az elhunyt életkora (40 év) alapján. Meg kell azonban említenem, hogy pusztán a névazonosság alapján még korántsem biztos a személyek ily módon való összekötése, hiszen csak Pannoniából 18+5 Atiliust ismerünk. A nevek egyezése és a feliratok Scarbantiaéhoz való köthetősége alapján azonban valamiféle rokoni kapcsolatnak fenn kellett köztük állnia, ráadásul más Atilii nem ismert Scarbantia környékéről.¹¹⁽¹¹⁾ Emiatt Mócsy András véleményét kell elfogadnunk, mint legvalószínűbb lehetőséget. A fentiek alapján tehát a scarbantiai kereskedő halálának időpontja a Kr. u. 2. század közepe, második fele. A scarbantiai Atiliusok származásáról biztosat nem feltételezhetünk, de az sem zárható ki, hogy éppen Aquileiából, kereskedelem révén kerültek Pannoniába, hiszen éppen Savaria és Scarbantia környékén (de máshol is)

egy sor aquileiai kereskedőcsalád, mint a Barbi, a Canii vagy a Caesernii leszármazottjait, szabadosait ismerjük.¹²⁽¹²⁾ Kereskedők Scarbantiában: CIL III 4251, RIU 221 (Canii!), 226. Erre az esetleges aquileiai kapcsolatra éppen a jelen síroltár és a testvéreknek a coloniában való tartózkodása szolgálhat bizonyítékkal. Az is tény azonban, hogy az Atilii nem tartoztak az igazán tehetős aquileiai nemzetségek közé.¹³⁽¹³⁾

Sokkal bonyolultabb kérdést jelent a sírfeliraton szereplő személy halálának helye és körülményei. A hellyel kapcsolatosan eddig két véleményt vetettek fel, az első szerint a felirat felállításának helye meghatározza a halálét is: Aquileia vagy annak környéke. Maionica és R. Cagnat nyomán a legtöbben az 5. sor INRTVSIS betűit (NR betűk ligálva!) a latin nyelv szabályai szerinti egyetlen lehetséges módon az alábbi módon javítják: *intr^o trusis* (utóbbi lehetséges jelentéséről ld. lejjebb) F. Buecheler viszont az *in Rtusis* olvasatot javasolta, amely szerint utóbbi „*regio Barbarica*”, azaz egy barbár terület volna az elhalálozás helye.¹⁴⁽¹⁴⁾ Két egymás melletti betűnek a kőfaragó által való felcserélése azonban meglehetősen gyakran előfordulója hibája a császárkori latin feliratoknak. A máshonnan nem adatolt helynév elmélete véleményem szerint igazolhatatlan, ráadásul ekkor azt is bizonyítani kellene, hogy az elhunyt csak egy kenotaphiumot (üres sírhelyet) állítottak Aquileiában. Miért éppen ott? Ezt azonban a ³²⁷felirat szövege nem igazolja, ahogyan azt sem, hogy a libertus Aquileiában telepedett volna le. Ezt az állítaték személye sem bizonyítja, hiszen csak neki állította a feliratot a testvére és a barátja, tehát nem egy családi sírfelirattal állunk szemben. Az a tény, hogy valaki, ráadásul egy nő, saját sírkertjének területéből engedett át ingyen egy darabot, és nem volt Saturninusnak saját része, szintén azt igazolja, hogy csak időlegesen tartózkodott az italiai városban. Ennek oka leginkább az lehetett, hogy családjával nem helyben, hanem Scarbantiában élt. Mindezek alapján annál a sokkal valószínűbb lehetőségnél kell maradnunk, mely szerint Saturninus távol a családjától, Aquileiában hunyt el, ahol csak kereskedelmi célból tartózkodhatott, és ott is temették el.

Az elhunyt halálának körülményeit világosan megadja a felirat: *interfectus a latronibus intrusis*, a betörő latrok gyilkolták meg. A *latrones* személyével kapcsolatban az eddig felvetett legelfogadottabb nézet szerint ezek a személyek a markomann háborúk időszakában elszaporodott hegyi útonállók, rablók, rablókkal volnának azonosíthatók.¹⁵⁽¹⁵⁾ A pontos meghatározáshoz azonban a *latrones* és a belőle képzett *latrunculi* szavak különféle, ide vonatkoztatható jelentéseit is meg kell vizsgálnunk.¹⁶⁽¹⁶⁾ Mindkét szó elsődleges jelentése birodalmon belüli, zsákmányolni és gyilkolni akaró, felfegyverzett betörő, útonálló; v.ö. Seneca De benef. V.14.1, Paul. Festus p. 118: *viarum obsessores*=útonállók. A szónak azonban számos más jelentése is van, így jelenthette a birodalmon belül zavargást keltőket, pártütőket, összeesküvőket, az állam ellenségeit (v.ö. Cic. Cat. 1.33. *hostes patriae, latrunculi Italiae*), majd az ellenuralkodókat is.¹⁷⁽¹⁷⁾ Egy számunkra sokkal érdekesebb jelentése, amikor a szó Róma külső ellenségeire vonatkozott. Utóbbi összehasonlítás is viszonylag korán megjelent, ahogyan már Senecánál is olvashatjuk: De benef. V.14.1. *sic latro est ... quia ad occidendum iam armatus est et habet spoliandi atque interficiendi voluntatem comparatur cum hostibus*. (Magyarul: így a latrot ..., mivel gyilkolásra fegyverezte fel magát és fosztogatás és gyilkolás a szándéka jogosan hasonlítják össze az ellenséggel.)

Római jogi forrásaink igen hamar világos különbséget tettek a *hostes*, azaz az ellenség¹⁸⁽¹⁸⁾ és a *latrones* között, csak azok hívhatók *hostes*nek, akik ellen a római állam hivatalosan háborút viselt.¹⁹⁽¹⁹⁾ Minden egyéb esetben az ellenfél csak *latrones*nek minősül, az általa véghezvittek a *latrocinium* jogi kategóriájába tartoznak (cf. Cicero Catilina 1.27, Livius 29.6.2-3). Pomponius Digesta 50.16.118. *Hostes hi sunt qui nobis aut quibus nos publice bellum decrevimus: ceteri latrones aut praedones sunt*. (Magyarul: Ellenségnek azt nevezzük, ³²⁸akik ellenünk, vagy pedig mi ellenük hivatalosan háborút viselünk, a többiek latrok vagy fosztogatók.) Ulpianus Digesta 49.15.24. pr. *hostes sunt, quibus bellum publice populus Romanus decrevit vel ipsi populo Romano: ceteri latrunculi vel*

praedones appellantur. (Magyarul: Az Ellenségnek azt nevezzük, akik ellen a római nép hivatalosan háborút indított, vagy azok a római nép ellen, a többieket latroknak vagy fosztogatóknak hívjuk.)

Az utóbbi két idézet kiválóan mutatja azt is, hogy semmiféle különbség nincs a *latrones* és a *latrunculi* között, még jogilag sem. Ezért az őket említő feliratok mindig együtt kell tárgyalnunk. A jelenség igen jól megfigyelhető Héródianos művében, amikor éppen a Commodus alatti *bellum desertorum* esetében az uralkodó hadjáratot volt kénytelen indítani a katonaszökevény rablók ellen, akik így a *hostes* kategóriába kerültek át (Her. 1.10.1): $\omega\varsigma \mu\eta\chi\epsilon\tau\iota \lambda\eta\sigma\tau\omega\nu \alpha\lambda\lambda\alpha \pi\omicron\lambda\epsilon\mu\iota\omega\nu \epsilon\chi\epsilon\iota\nu \alpha\zeta\iota\omega\mu\alpha$, azaz többé már nem a lator, hanem az ellenség nevet érdemelték ki.²⁰⁽²⁰⁾ Ezért latin forrásunk már *bellumként*, háborúként adja vissza a Maternusék ellen indított katonai akció nevét: *Historia Augusta vita Comm. 16.2.*²¹⁽²¹⁾

Császárkori forrásainkban azonban a két kategória, *hostes-latrones/latrunculi* elválasztása korántsem ilyen egységes, hiszen a szerzők, elsősorban a történetírók nem jogi kategóriákat használva akartak a műveikben egyes eseményekről beszámolni. Ehhez természetesen hozzájárultak a birodalom területére történő, meglehetősen gyakori barbár, rabló jellegű betörések.²²⁽²²⁾ Ammianus Marcellinus éppen a minket érdeklő quadokat és szarmatákat hasonlítja – elsősorban hasonló módszereik miatt – a *latrunculusokhoz*: *latrocinandi peritissimum genus*, vagy *latrocinii adsuetus occultis*, vagy *ad raptus et latrocinia gentes aptissimae*, akik *ad latrocinia magis, quam aperto habiles Marti* (16.10.20, 17.13.27, 29.6.8, 17.12.2), azaz a fosztogatásban jártas, a rejtett fosztogatáshoz hozzászokott népség, akik inkább alkalmasak a rablásra, mint a nyílt háborúra. Innen került át ez az értelmezés a jogtudósok művei közé is, ahol Sex. Pomponius a következőket mondja egy britanniai esetre vonatkozóan: *Digesta 49.15.6. Idem mulier in opus salinarum ob maleficio data et deinde a latrunculis exterae gentis capta et iure commercii uendita ac redempta in causam suam reccidit*, azaz a gonosztevő és ezért sóbányában kényszermunkára ítélt asszony, akit idegen nemzetiségű latrok fogtak el és a kereskedés jogán eladták, de később kiváltották, a korábbi jogi státusába kerül vissza. A *latrones* kifejezés meglehetősen késői használatának talán a legjobb példáját Szent Jeromos Vulgátájában találjuk, ahol a Iob 19.12-ben a következőket találjuk: *venerunt latrones eius*. A Julianus Aeclanensis kommentárjában erre a helyre vonatkozóan a következő magyarázatot találjuk: *ac si diceret milites eius, quia consuetudo scripturae est, excursores hostium latrones vocare* – azaz mintha katonákat említene, mivel a Szentírás szokása a betörő ellenséget latroknak nevezni.²³⁽²³⁾ Írott forrásaink közül ennyi felsorolása is bőségesen elég.

Ezek mellett egy sor latin nyelvű, hivatalos építési feliraton is *latrunculus*nak nevezik az ellenséget. Így a híres Commodus-kori pannoniai feliratokon, amelyek *burgi et praesidia* (=erődök és kiserődök) építéséről számolnak be az Aquincum-Intercisa-Bölcske 329limes-szakaszon²⁴⁽²⁴⁾ *ad clandestinos latrunculorum transitus*, azaz olyan helyeken építették, ahol a latrok titkos (dunai) átkelését megakadályozhatják. Itt a *latrunculusok*on csak a túlparti szarmatákat érthetjük.²⁵⁽²⁵⁾ Egy aldunai, troesmisi, Kr. u. 337-340 között állított építési feliraton a következőket olvashatjuk: *CIL III 12483=ILS 724=AÉp 1891, 148: locum in parte limitis positum gentilium / Gotho[ru]m t[e] meritati semper aptis/simum ad [co]nfirmandam provincialium / [s]uorum [ae]ter-nam securitatem erecta is/tius fabr[ic]ae munitione clausurunt latru[nc]ulorumque impetum peren/nis mun[imi]nis dispositione tenuerunt*. Azaz a *latrunculi* jelen esetben bizonyosan a gótokkal azonosak, mivel a szöveg szerint az erősséget a gótokkal szemközti limes-szakaszon emelték és latrok (=gótok) további betörését ezzel megakadályozzák. Egy II. Constantius-kori, 359-361-re keltezhető, antiochiai építési feliraton (CIL III 6733=ILS 740) ugyancsak egy erősség építését örökítették meg, amelyet korábban a latrok tartottak megszállva: *castellum diu ante a latronibus / possessum et provinciis perniciosum / Bassidius Lauricius v(ir) c(larissimus) com(es) et / praeses occupavit ad<q>ue ad perpe/tuam <q>uietis firmitatem militum / praesidio munitum Antiochiam / nuncupavit*. Az itt említett *latrones*

valószínűleg az *Isaurival* azonosíthatóak, akik ebben az időben megostromolták Seleucia városát is (cf. Amm. 29.13.1-2).²⁶⁽²⁶⁾

Ezeken kívül külön kell foglalkoznunk a feliratok egy speciális csoportjával. Az aquileiai felirat *interfectus a latronibus* kifejezése egyáltalában nem áll egyedül a római feliratok világában, egy sor sírfeliratról ismerjük a kifejezést, vagy annak pontos nyelvi megfelelőjét. Az utóbbi feliratokkal bár már meglehetősen sokat foglalkoztak,²⁷⁽²⁷⁾ mégis szükségesnek tűnik egy rövid listájukat és lelőhelyüket is alább összeállítanunk.²⁸⁽²⁸⁾

Interfectus/a a latronibus:

Inscriptiones Aquileiae 861: Aquileia

Inscriptiones Aquileiae 2785: Aquileia K

RIU 1198: Intercisa

330CIL III 1559= 8009=IDR III/1 118a: Dacia, Slatina

CIL III 1579 (p. 1017)=IDR III/1 71: Dacia, Mehadia

CIL III 1585=8021: Dacia, Drobeta

CIL III 14587=IMS III/2 93=ILJ 1343: Moesia Sup., Timacum Minus

CIL III 8242: Moesia Sup., Prizren (+CIL III8266=10574?)

CIL XIII 259: Aquitania, Lugd. Convenarum

CIL XIII 2282: Gall. Lugud., Lugudunum

CIL XIII 2667: Gall. Lugud., Augustodunum

CSIR Carnuntum I/3 (1970) Nr. 161

CIL VIII 14063=ILS 2305: Simitthu

Occisus a latronibus:

AÉp 1982, 512: Baetica, La Muela

CIL II 2968: Hisp. Cit., Oteiza

Cf. R. O. Fink, Roman military records on papyrus. Philological Monographs of the American Philological Association 26. Cleveland 1971, Nr. 63, col. II.10.

deceptus a latronibus

CIL III 8830 (p. 2136)=ILS 5112=ILJ 2264: Dalmatia, Salona

CIL VI 10207a: Roma

ILAlg 2704: Numidia, Madauros

+CIL XIII 6429: hic int[er][f]ecit latrones: Germania Sup., Gehaborn

CIL XIII 3689: periit deceptus fraude latronum: Belgica, Augusta Trev.

AÉp 1989, 480: dolo [lat]ron/um manu o/c(c)isus sum: Hisp. Cit., Requena

CIL II 333479=5928: [caeditu]r infesto concur[s]u forte latronum: Hisp. Cit., Carthago Nova

A latronibus atrocissima(m) mortem [per]pessus: AÉp 1934, 209: Moesia Sup., Zlokučane

Interfectus/occisus a hostibus:

AÉp 1964, 169: Britannia, Galava

CIL XII 149: Alpes Poen., Traneiae Nuntuatium

AÉp 1998, 1609: Mauretania, Volubilis

Occisus in Barbarico iuxta Divitia a Franco: ILS 2784.

+Interfectus a Castobicis: AÉp 1901, 49: Moesia Inf., Tropaeum Traiani

Interfectus a Mattzaris: CIL III 5234: Noricum, Celeia

Interfectus a Barbaris: RIU 587: Brigetio.

Ahogy láthatjuk, a legtöbbször előforduló kifejezés az aquileiaival egyezik meg, a *hostesszel* szemben a feliratokon jóval többször jelenik meg a *latrones*. A bizonyítható esetekben az elhunytak egy kivételtől eltekintve mindig civilek! Katonák síremlékein a *hostes* helyett általában a *bellum*, vagy *expeditio* hivatalos nevét szokták megadni.²⁹⁽²⁹⁾ Nincs azonban ez így a civil lakosság esetében. Hiába tudunk a markomann háborúk során elhunyt civil pannoniaiak ezreiről, az ellenség még sincs megnevezve a feliratokon, gyakran csak a családi sírköveken található üresen hagyott **331**évszámok alapján tudunk a teljes család kihalására következtetni,³⁰⁽³⁰⁾ de ismertek ilyenek máshonnan is: pl. Bátmonostor).³¹⁽³¹⁾ Figyelemre méltó, milyen kevés népnév van megadva, összesen kettő! A feliratok többször utalnak a halál helyére: rendszerint *hic*, vagy *ad*+helynév. Igen tanulságos a területi megoszlásukat is megfigyelnünk, a *latronest* említő feliratok rendszerint a birodalom határtartományjaiban kerülnek elő, legtöbbet a dunai tartományokból ismerünk, viszonylag kevés az olyan kivétel, mint a két aquileiai sírfelirat. A fentiek alapján szükségszerűen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy nem lehet minden *latronest* pusztán a birodalom útonálló bandáival kapcsolatba hoznunk, lehetőségként jogosan merül a barbár ellenség esetleges szerepe is.

Mindezek miatt közelebbit csak a *latrones* mellé tett jelzőből, az *intrusis*-ből állapíthatunk meg. A terület barbár régióként való azonosításának elméletét már fentebb kizártuk, a participium csak a latinban igen ritkán használatos *intrudo*, *intrudere* igére vezethető vissza.³²⁽³²⁾ Ennek eddigi ismert jelentései: betaszítani, beerőszakolni, betolakodni, valakire ráerőszakolni magát (cf. Cic. Caecin. 5.13). Első látásra igen nehéz a participiumot lefordítanunk a *latrones* szóval együtt. Aligha volt véletlen Buecheler véleménye, aki szerint jelen esetben semmi értelme nem volna, ezért próbálta barbár helynévként értelmezni a szót. Mit is csinálhattak a *latrones*? Véleményem szerint mégis csak ebből az igéből, annak csakis a medialis értelmű alapjelentéseiből szabad kiindulnunk. A magukat beerőszakoló, azaz betörő latroknak valahonnan valahova be kellett törniük. „Betörni” az *intrudere* olasz igének ma is az egyik alapjelentése. A hova kérdése biztos: Aquileiába, Italiába, a Római Birodalomba. Mindezek miatt a latrok valahonnan betörték és meggyilkolták a scabantiait. Számomra ez esetben sokkal valószínűbb a *latrones* tágabb értelmű jelentése az útonállókkal szemben, azaz a birodalom területére betörő ellenséggel állunk szemben. Volt-e olyan betörő ellenség a 2. század második felében, amely elérte Aquileia környékét? Volt. Róma számára a markomann háborúk egyik legfájóbb eseménye volt,

hogy két évszázad múltán, minden bizonnyal Kr. u. 170-ben újra barbár, jelen esetben markomann és quad csapatok léptek Itália földjére, megostromolták Aquileiát és elpusztították Opitergium városát, míg előtte katasztrofális vereséget mértek a Marcus Aurelius vezette római csapatokra. Az eseményről római forrásaink jótékony hallgatása mellett³³⁽³³⁾ meglehetősen keveset tudunk, és az esemény keltezése is igen vitatott.³⁴⁽³⁴⁾ Magát az itáliai eseményeket is csak Ammianus beszámolójából ismerjük: *Quadorum natio motu est excita repentino, parum nunc formidanda, sed inmensum quantum antehac bellatrix et potens, ut indicant properata quondam raptu proclivi, obsessaque ab isdem ac Marcomannis Aquileia Opitergiumque excisum et cruenta conplura perceleri acta procinctu, vix resistente perruptis Alpibus Iuliis principe pio, quem ante docuimus, Marco.* (Magyarul: A quadok népe hirtelen mozgolódni kezdett. Ez a nép most kevésbé félelmetes, de elképesztő, hogy azelőtt mennyire harcias és hatalmas volt, amint bizonyítják az egykor ³³²igen gyorsan végrehajtott rablótámadásaik, továbbá az a tény, hogy ők és a marko-mannok még Aquileiát is megostromolták, elpusztították Opitergiumot és villámgyorsan igen sok véres gaztettet hajtottak végre, miután áttörtek a iuliusi Alpokon, még a jámbor uralkodó, Marcus is alig tudott ellenállni nekik, ahogyan azt már elbeszéltek.)

A gyors betörés, az ostromok mellett a környéken sok véres eseményt, azaz rablást és gyilkolást is említ a történetíró. Ez utóbbi történeti esemény feliratos forrásai azonban Itália területén máig hiányoztak. Véleményem szerint a scarbantiai libertus sírfelirata lehet ennek a támadásnak az egyik feliratos forrása, hiszen a *latrones intrusi* leginkább a betörő barbár csapatokkal azonosíthatók.³⁵⁽³⁵⁾

Már korábban a betörés egyik feliratos emlékének tartott G. Brusin egy aquileiai votív feliratot (Insc. Aq. 263=AÉp 1964, 8), amelyet korábbi, leginkább a betörés idején tett fogadalma alapján állított egy Hermes nevű rabszolga, vagy inkább szabados [*Iovi*] *victor(i) conservator(i) defensoriq(ue)*.³⁶⁽³⁶⁾ Közismert, hogy 168–170 között a markomannok elleni háború legfőbb bázisa Aquileia volt. Aligha véletlen, hogy több katona, köztük praetorianusok sírfelirata (és votív felirata) is valószínűleg erre az időszakra keltezhető (CIL V 825 = Inscriptiones Aquileiae 344 (oltár), 923 = Inscriptiones Aquileiae 2842, 955 = Inscriptiones Aquileiae 2748, AÉp 1956, 13 = Inscriptiones Aquileiae 2833).³⁷⁽³⁷⁾ Ez utóbbiak többsége azonban nagy valószínűséggel a Galénos által is személyesen látott és leírt pestisjárvány áldozata lett, hiszen az orvos szerint ekkor a sereg jó része odaveszett: *De libris propriis liber XIX,18, De praecog. 9.5-6, 8*). Ugyanerre a tényre vonatkozik a *Historia Augusta* vita Marci egyik helye is, mely szerint a praefectus praetorio, *Furius Victorinus*, és a sereg javarésze odaveszett: 14.4. *quod amissus esset praef. pr<a>etorio Furius Victorinus, <a>tqu[a]e pars exercitus interisset* (cf. 17.2). Minden emberi számítás szerint a járvány áldozata lett M. Servilius Fabianus Maximus négy rabszolgája és szabadosa, köztük két *medicus* is (cos. suff. 158),³⁸⁽³⁸⁾ akiknek maga a consularis állítatott helyben szobrokat és síremlékeket.³⁹⁽³⁹⁾ Aquileiában való tartózkodásuk egyetlen indoka lehetett, hogy a consularis az uralkodó(k) comeseként részt vett a hadjáratban.⁴⁰⁽⁴⁰⁾

Azonnal felmerül a kérdés, ha a római csapatok szabályos háborút viseltek a germánok ellen, akkor a feliraton miért nem a nekik kijáró *hostes* jelzőt használták? Ennek azonban több lehetséges indoka is van. Az első természetesen csak annyi, hogy római magán feliratokon korántsem mindig a hivatalos jogi terminusok szerint fogalmaztak, ráadásul a terminus hivatalos feliratokon is többször feltűnik, mint azt láthattuk. A daciai *latrones* esetében is (ld. feljebb) minden bizonnyal betörő barbárokkal, ott a jazigokkal állunk szemben, amelyek valószínűleg szintén a markomann ³³³háborúk korára keltezhetőek. A második érv a betörés jellegéből fakad: az aquileiai lakosok nem túl sok különbséget vélhettek felfedezni a gyorsan betörő (gyorsaságukat Ammianus is kiemeli), gyilkoló és fosztogató, azaz portyázó barbárok és a közönséges útonállók bandái között. Aligha véletlenül említette Ammianus Marcellinus a szarmatákat és a quadokat mint *latrunculus*okat (16.10.20, 17.13.27, 29.6.8, 17.12.2). Ráadásul éppen a fenti lista alapján láthattuk, a *hostes* meghatározást feliratokon sokkal ritkábban

használták, még a határtartományokban is. Azt azért nehezen fogadhatjuk el, hogy ebben a térségben több civil esett el útonállók rajtaütése következtében, mint háborús betörések idején.

Csábító volna még egy Aquileia közelében talált feliratot összefüggésbe hoznunk a betöréssel. Az alábbi sírfelirat keltezése azonban máig igen nagy vitákat vált ki (ILS 2646=Inscriptiones Italiae X/4 334=Inscriptiones Aquileiae 2785):

Antonio Va[le]ntino princi[pi] / leg(ionis) XIII Gem(inae) int[er]/fecto a latro[ni]/bus in Alpes Iul[ias] / loco quod (!) appella/tur Scelerata / Antonius Valen[tinus] filius pat(ri) / -----.

Magyarul: Antonius Valentinusnak, a legio XIII gemina századosának, akit a latrok gyilkoltak meg a Juliusi Alpokban, egy Scelerata(=bűnös) nevezetű helyen, Antonius Valentinus, a fia apjának ...

A felül levágott sírkő alsó sorait kivésték. Már előkerülési helye is beszédes: Aidussina, a praetentura Castra nevű erőssége, ráadásul a gyilkosság helyszínének a nevét is megadja: egy *Scelerata* (!) nevű hely a juliusi Alpokban.⁴¹⁽⁴¹⁾ A feliratot az *interfectus a latronibus* kifejezés alapján feltételesen már többen is kapcsolatba hozták a scarbantiai feliratával, és azt is felvetették, hogy ez utóbbi halála is a markomann-quad betöréssel állna összefüggésben.⁴²⁽⁴²⁾ Ezt a felvetést általában több érveléssel is el szokták vetni, és a feliratot vagy a 210-es évekre (A. Degrassi, S. Panciera), vagy a 3. század közepére (E. Ritterling, W. Schmid, M. Pavan) szokták keltezni.⁴³⁽⁴³⁾ Mindenképpen a 3. századi keltezés érvének szokták azt a tényt tartani, hogy a feliratot a princeps legitim gyermeke állította (tehát későbbi volna Septimius Severus idevonatkozó rendeleténél). Degrassi szerint még az sem bizonyos, hogy a princeps aktív szolgálata közben halt volna meg, illetve a princeps talán azonosítható volna egy dura europusi felirat azonos nevű centurio princepsével (AÉp 1940, 220). A későbbi érvelés mellett elsősorban Ritterling révén a legio környékbeli állomásozását szokták bizonyítékul felhozni, amelyet számos feliratos emlék bizonyít Aquileiából is.⁴⁴⁽⁴⁴⁾ Az Antonius Valentinus név igen gyakori, még katonák között is (e. g. CIL III 4441, XIV 233), ráadásul ismerünk még Antonius Valentinusokat is Daciából.⁴⁵⁽⁴⁵⁾ Pusztán a névazonosság alapján még nem lehet a két Valentinust azonosítanunk, ráadásul a fiú is ugyanezt a nevet viselte. A fiú is szolgálhatott katonaként, őt ugyanúgy azonosítanunk lehet a dura europusival. Semmi sem bizonyítja, hogy a *princeps legionis* ne aktív szolgálata 334.során hunyt volna el, bizonyosan nem túl fiatalon, amelyet rangja és felnőtt fia is bizonyít. Az a tény, hogy a megmaradt szövegrészben a fiú nem nevezi meg foglalkozását, nem zárja ki, hogy ne szolgálhatott volna apjával együtt ugyanabban a csapattestben. Azt sem fogadhatjuk el bizonyosan keltező érvnek, hogy a legitim fiú állította a feliratot. Számos eset ismert már a Septimius Severus uralkodása előtti korszakból, különösen a 2. század második felétől, amikor a még aktív katonának, különösen centuriok esetében, a családja, így a római polgárjoggal bíró, azonos gentiliciummal rendelkező fia(i) állított(ak) síremléket.⁴⁶⁽⁴⁶⁾ Ráadásul azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a fia még aktív katonai szolgálata előtt született. A legio XIII gemina 3. század közepi jelenléte önmagában még nem keltezi a feliratot, hiszen a legio katonái az Augustus-korban, de még az 1. században is folyamatosan tartották Aquileiával a kapcsolatot.⁴⁷⁽⁴⁷⁾ Mindezek alapján pusztán palaeográfiai alapon és a felirat egyéb sajátosságai alapján keltezhetjük a feliratot. A *cognomina* hiánya miatt az 1. századra való keltezés (Inscr. It. X/4 334) kizárható, de a szépen faragott betűk sem a harmadik század közepére vallanak. Mindezek alapján a felirat leginkább a 2. század 2. felére, a 3. század elejére keltezhető.⁴⁸⁽⁴⁸⁾ A felirat felállításának a helye arra utal, hogy a *princeps legionis* Castrában, a praetentura egyik fontos állomáshelyén teljesített katonai szolgálata során hunyt el. Ide leginkább a legio XIII gemina különítményével együtt vezényelheték. Ennek valószínűsíthető időpontja a markomann háborúk időszaka, amikor a *praetentura Italiae et Alpiumot* időleges jelleggel először felállították (ILS 8977).⁴⁹⁽⁴⁹⁾ Ugyanakkor az is ténykérdés, hogy Italia területén több olyan *latrones*re vonatkozó felirat is ismert, amelyek esetében bizonyosan az útonállókkal állunk szemben. Egy umbriai feliratról ismert

evocatust (CIL XI 6107=ILS 509) a 3. század negyvenes éveiben rendelték ki néhány flottakatonával együtt az útonállók elleni védelem céljából: *agens at / latrunculum cum militi/bus n(umero) XX classis {pr}pr(aetoriae) Raven/natis p(iae) v(indicis) Filipporum.*⁵⁰⁽⁵⁰⁾ Ezek közé tartozhat egy aquileiai felirat is, amely szerint egy bizonyos L. Aelius Avitianus *evocatus agens super lat(rones) Aquil(eiae)* ténykedett volna (CIL V 41*+1057 p. 1025=Supplementa Italica 83⁵¹⁽⁵¹⁾). A töredékes felirat kéziratokban hagyományozott részének hitelességét azonban többen (némi joggal) kétségébe vonták, ráadásul a LAT rövidítést másféleképpen is ki lehet egészíteni: *lat(ifundia* vel *-eritias* vel *-erenses)*.

Az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a scarbantiai libertus halálának időpontja leginkább Kr. u. 150-170 közé tehető, míg a bűntény elkövetői minden bizonnyal a Kr. u. 170-ben Italia területére is betörő markomann-quad csapatokkal azonosíthatóak. Így a markomann háborúk korának feliratos emlékei egy (esetleg két) áldozat emlékének a megörökítésével is tovább szaporodtak.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Kovács József László: A városbíró ítéletet hirdetett és pálcát tört. Meggyilkolt újszülöttek és gyermekgyilkos leányanyák Hans Giviczer soproni krónikájában

335 Kovács József László: A városbíró ítéletet hirdetett és pálcát tört. Meggyilkolt újszülöttek és gyermekgyilkos leányanyák Hans Giviczer soproni krónikájában

Hans Giviczer, a Wiedenben (Gazda utca) lakó külvárosi polgár házi krónikája (*Haus-protocoll*) csak töredékes kézirat formájában maradt fenn. Mégis számos 17. századi várostörténeti eseményt őrzött meg Sopron hétköznapjaiból. A krónikás feljegyezte többek között a gyermekgyilkos leányanyák alább összegzendő gyászos történeteit is. A csecsemőgyilkos bűnös anyákra büntetésként a lefejezés várt, miként a következő eset is példázza. A „horvát cseléd lány” vagy „horvát némbér” („*aine Crawatische Diern Mensch*”)⁵²⁽⁵²⁾ lefejezése leírásakor Giviczer a városbíró ítéleti eljárását is feljegyzi: „*Vnd also durch den edlen Vesten Vnd wolweißßen Herrn Leoboldt Nadtl Statrichter daz Vrteil Vber sie gesprochen, Vnd do die Stäbel gebrochen worden ihr Zur Straff Vnd anderer Zur Warnung.*” Azaz: „A nemes, buzgó és bölcs Natl Lipót városbíró ítélkezett és pálcát tört felette, mely számára büntetés, másoknak intelem.” Ez az ítélkezési záradék olvasható szinte változatlan formában valamennyi csecsemőgyilkossági ügy záradékaként e fenti krónikában.

Giviczer krónikája Gottlieb Gamauf kéziratgyűjteményéből került az antikvárius Literáti Nemes Sámuel kezébe 1841-es soproni „rablóhadjárata” során. Majd az utókor szerencséjére Mária Dorottya főhercegnő ajándékeként I.A. 8/9. leltári számon az akkor alakuló Evangélikus Országos Levéltár állományába vették.⁵³⁽⁵³⁾ A tudós evangélikus egyháztörténész, Gamauf, a kézirat első oldalára ragasztott lapon jelzi a forrás töredék jellegét: „*Fragmente einer Hauschronik*”. A krónika kézírata felezett ívréten 122 lap, írója pedig az 1665-ös évtől 1698-ig jegyezte fel a gyakran külvárosi eredetű történeteket az utókor számára. Feljegyzéseiben rablásokról, gyilkossági történetekről, számol be, továbbá szárazságról, tüzesetekről, azaz minden olyan eseményről, amelyet fontosnak tartott. Krónikáját az teszi érdekessé, hogy írója sokszor igen eleven hangon fogalmazott. Érzékletes módon tudta elmesélni a külvárosi mindennapok eseményeit.

A krónikás Giviczer neve Házi Jenő „Soproni polgárcsaládok” című kézikönyvében is szerepel Givisser alakban. Az 1673. évi városi jegyzőkönyvben 52 évesnek említették. A Wiedenben lakó evangélikus gazdapolgár élete különböző éveiben kisebb városi tisztségeket látott el. Volt szőlőcsész (*Bergmann*), illetve városi kézbesítő, azaz *Übergeher* is. Közzsereplésének néhány jelentősebb eseménye: 1665-ben

más szőlőcsősökkel („mit den heren bergleit”) együtt tagja volt annak a Georg Gradt polgármester vezette városi delegációnak, amely Bánfalván a pálos barátokkal a határkérdésekről egyezkedett. A következő évben hasonlóképpen egy városi küldöttséggel Kőszegen járt. Ekkor egy társtettesként gyilkossági viszályba keveredett polgár, Jacob Schedel életéért könyörögtek. Eredménnyel jártak: a kőszegiek 100 tallér kártérítés [336](#)lefizetése ellenében megbocsátottak Schedelnek. [54\(54\)](#) Hasonló kisebb városi tisztségeket látott el a vele egy időszakban ugyancsak krónikát összeállító Michael Payr, [55\(55\)](#) aki szintén *Übergeher*ként tevékenykedett. E körhöz tartozóként említhető Tschány János, a másik ismert krónikairó is, aki 1683-ban a következőket jegyezte fel magáról: „vnd ich bin disen Tag von E[inen] E[hrsamen] Rath von Übergeherdienst entlassen, vnd zu einen Bergmeister erwöhlt worden” (azaz: a mai napon a tiszteletre méltó tanács elbocsátott a szőlőcsőszi szolgálatból, és hegymesterré választott). [56\(56\)](#) Feltehetőleg a külső tanács tagsága mellett ezek lehetek a leginkább elérhető tisztségek a külvárosi polgárok számára. Valószínű, hogy Giviczer külső tanácsosként is működhetett, de szőlőcsöszként, illetve kézbesítőként is értesült a külváros kisebb-nagyobb eseményeiről, melyek fennmaradtak feljegyzéseiben.

Tirnitz Józsefnek a külső tanácsról írt értékes és fontos tanulmányából a feltehetőleg Giviczerre is érvényes alábbi munkafeladatokat idézem: „A 24-esek feladata volt még a tűzvédelmi felügyelet, a tűzvédelmi berendezések jókarban tartásáról, pótlásukról való gondoskodás. Továbbá az egészségvédelem, különösen járványok idején az elkülönítő helyek kijelölése, a vesztgár megszervezése, fenntartása és a betegekről való gondoskodás. Ellenőrizték a polgárság harcivédelmi felkészültségét, előkészítették a mustrákat. Összeírták, nyilvántartották az idegen, polgárjogot nem szerzett vagy bujkáló egyéneket.” [57\(57\)](#) Mindez a feladatkör is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Giviczer a szomorú gyermekgyilkosságokról pontos ismeretekkel rendelkezett.

Az 1667 és 1670 közötti időszakból Giviczer négy gyermekgyilkossági esetet jegyzett fel. Az első történetben megnevezte a vétkest, a leányanyát, akit – ahogy fent jeleztem – csak horvát szajhaként említett. Leírta a gyermekgyilkosságot (a leányanya kútba dobta a gyermekét), majd a vétkes ezt követő fogságba vetését és elítélését. A gyilkos leányanya lefejezését 1667 decemberében a szégyenoszlopnál hajtották végre. Külön büntetésként a hóhér a lefejezés előtt levágta a vétkes lány hüvelykujját. A kivégzett nevét nem tudta a krónikás, csak azt jegyezte fel; a bűnös „egy horvát cselédlány” volt, „*aine Crawatische Diern Mensch*”, aki egy Makhary (?) nevű magyarnál szolgált a Szent Mihály utcában. A kútba vetett gyermek apja a gazda volt. A Duden etimológiai szótár szerint a *Dirne* szót a 16. századig csak szolgálólány értelemben használták, ezután a meghatározás a ma ismert „*sajha*” jelentésével terhelődött meg, egészsült ki. [58\(58\)](#) „*Diern Mensch*”-nek nevezve ilyen elítélő értelemben vette tollára a krónikás a névtelen horvát cselédlányt. Az ítélet megörökítése az esetet értékelő intellemmel zárul: „*Gott behiitt einer Jedern Frumben Muetter ihr Kindt*”, azaz: „Isten óvja meg minden jámbor anya gyermekét!”

A következő kivégzett bűnös is egy cselédlány, egy „stájerországi nőszemély” volt, aki a Rózsa utcában szolgált Szabó Miklós szabónál. Róla már jóval többet tud a krónikás. [337](#)Az 1668. augusztus 17-én kivégzett cselédlány is névtelen, de Giviczer krónikájában a nevének helyet hagyott, feltehetőleg ezzel később még ki akarta egészíteni a feljegyzését. A gyermekgyilkos leányanya történetét azonban érdekesnek találhatta, mert szinte novellás részletességgel örökítette meg a gyilkosságot. A történet közös vonásokat is mutat az előző esettel. A gyilkos őrizetbe vételét és az ítéletet a horvát lány esetéhez hasonló módon jegyezte le. A bűnös stájer cselédlány gazdája soproni polgár volt. [59\(59\)](#) Gonosz tette miatt („*vmb ihrer Müßethat*”) a stájer leány is a pellengérenél végezte be életét, őt is lefejezték. Ezután a történet részletesebb leírása következik, amely jelzi a krónikás érdeklődését és erkölcsi ítéletét.

„...Anno 1668 den 17 Augusty hat man alhie ein weibsperson namben ( ) [60\(60\)](#) gebierdig Von Steyermarkht, den Kopff bey den Branger abgeschlagen, Vmb ihrer Müßethat willen, daß sie von

Zwey Knecht ein Kindt bekhomben, wie Sie aber bey dem Sabo Micklosch schneider in der roßengassen hat daz Kindt auff die welt gebohren, darnah hat sie in ein Tuech eingewickelt vnd ersteckht, darauff hat sie am Morgen frue wollen auff den Blatz mit dem kind (...) hat Sie aber daz weib nicht hinaußlassen, weiln die Thier noch ist verspert gewesen, Alsdann geth Sie wider auff den Boden, vnd hat verschlaffen. Endtlich ist des schneiders sein weib hinauffges-tiegen Vnd hat wollen sehen, wie es mit dem Menschen steht, hat sie gleich solches gesehen daß es mit ihr nicht recht her geht Vnd haben sie gleich lassen Zur wacht fiehren am Morgen in die Verwahrung genomben, darinnenn ist sie verblieben biß die Khindlbeth auß ist gewesen, darauff den bevorstehenden Tadto mit ihr volzogen worden, ihn Zur Straff, Anderen Zur Warnung Vnd Exempel, Gott behütt ihr iedwetern Vattern Vnd Muettern ihr Kindt”.

Magyarra így fordíthatjuk a szomorú gyilkossági történetet: „A stájer cselédlány gyermekét két cseléd is „csinálhatta”, azután Szabó Miklós szabó házában a Rózsa utcában megszülte gyermekét. Kendőbe csavarta és eldugta. Majd kora reggel kiment a gyermekkel a Térre (Platz), de nem engedték ki, mert a kapu még be volt zárva. Aztán ismét visszament a Rózsa utcai padlásra, ahol elaludt. Végül felmászott hozzá a szabó felesége, és látni akarta, hogy mi is történt ezzel a néemberrel. Maga is azt látta aztán, hogy nincsenek rendben a dolgai. Ezután reggel elvezették az őrségre, ott is tartották addig, amíg a gyermekági ideje el nem múlt, azután a fent megjelölt dátum szerint végrehajtották rajta az ítéletet.”⁶¹⁽⁶¹⁾ A végső intelem itt is csaknem azonos szövegű az előző esetével: „Az ítélet büntetés számára, másoknak tanulságul szolgál. Az Isten óvja minden apa és anya gyermekét!”

A krónika szövegéből nem derül ki, hogy élt-e még a csecsemő, amikor Szabóné a padlásra felmászott a számára gyanús cselédlány ellenőrzésére. Feltehető, hogy a háziasszony, Szabóné, már csak a halott gyerekekre találhatott. A stájer cselédlánynak azonban így is kijárt a gyermekági türelmi idő, aminek időtartamát azonban nem ismerjük.

A következő két gyermekgyilkos anya egy fiatal özvegy, Anna, Georg Meydter lánya, és egy férjezetlen, Marja nevű leány volt. Mindkettőjüket 1670. január 10-én végezték ki. Anna Meydter, egy pék özvegye, vétjét a nőtlen Matthias Wißerrel követte el. ³³⁸A csecsemőt születése után megölte az anya, majd a kis halottat a Halász utcában, az apja kertjében, a Szent Mihály templomba vezető ún. *Meßsteg* mellett ásta el. 1669 Karácsonya előtti napon fogságba vetették, tettét beismerte: „...*solches Kindt hat Sie also bald nach der Geburth Vmbgebracht Vnd in des Vatters Haus in der Fischergassen (im Garten) bey der Meßsteig eingegraben, worauff Sie hernach ist vor den Heyl(igen) Christtag gefenglichen eingezogen worden, hat solches bekhendt...*”⁶²⁽⁶²⁾ Az özvegy Anna Meydter is cselédlány lehetett, akárcsak az eddig felsorolt többi gyermekgyilkos anya. Házi Jenő Soproni polgárcsaládokról szóló kézikönyvében szerepel egy Matthias Wißer, aki apaként számbajöhetne.⁶³⁽⁶³⁾ Ez a polgár azonban nem volt nőtlen. Erről a két gyermekgyilkosságról Michael Payr krónikás is tudott, az ő ismeretei szerint is a gyilkos anya Gartnerné cselédlánya („...*der gartnerin dirn...*”), aki megölte az újszülöttet. A holttestet a Karácsony előtti hétfőn találták meg. Payr erkölcsi ítélete, a gonosztett elítélése, valamint a büntetés és az ítélet kiszabásának a leírásában is azonos az előzőkkel.⁶⁴⁽⁶⁴⁾

„Marja” története a korábbiaknál részletesebb elbeszélés formájában szerepel Giviczer kéziratában. Marjának nem volt férje, egy molnárlegény ejtette teherbe. Miután megszülte a gyermekét, nyolc napon át magával hordozta – megtartásán tűnődhetett. Csak ezt követően ölte meg, bizonyára azért, mert a molnárlegény nem vállalta a gyermek apaságát. A történetek sorában új elem az is, hogy a gyilkosság után a vétkest saját rokonai jelentették fel, mert látták, ahogy elásta. Miként az eredeti forrás rögzítette: „...*Nambens Marja, welche von einen Mill-Jungen ist Schwanger worden, Mill (?) nach ihrer gebuerth hat sie das Kindt acht Tag hin vnd wider getragen, vnd es hernach vmbgebracht vnd in ihr Bett gelegt, darauff hat sie es bey den Fischerthierl eingegraben, worauff man solches gefruendten,*

vnd es der Obrigkeit angedeut, welche sich bey den Garten hat angehalten, in der Fischergassen, welche gebierdig ist von RuckesPurg, vnd alda in einer Mill Von einer Milljungen geschwecht worden."⁶⁵⁽⁶⁵⁾ A krónikás Michael Payr Marja apjának nevét is a következő módon feljegyezte: „ugyanakkor találták meg Georg Pilmann lányának gyermekét, akit szintén megölt.” („Georg Pilmann seiner Tochter kind aufgefunden, welches sie auch werthan hat.”)⁶⁶⁽⁶⁶⁾

A külvárosi polgárok és különösen a polgárasszonyok sok terhelő vétket tudhattak egymásról, amelyek esetenként súlyos vádnak is számíthattak. Kroyer György felesége, Apollonia például 1665-ben összeveszett Tschirk György viselős nejével, akit a veszekedés során mindenféle szajhának, cédának, boszorkánynak elmondott. Így Schottenauerinnek is nevezte, aki bizonyára valamilyen rossz hírű nőszemély lehetett a maga korában, illetve a hóhér szomszédjának is mondta. Majd azzal vádolta meg, hogy több gyereket is, szavát pontosítva hármat, eltett láb alól: „*du bist ein hur, du hast müssen straff geben, gech zur obrigkeit, die wirdt dirs sagen, du hur, wie viel hast kinder hingeführt, dieses jahr hastu schon drey hingeführt.*” Nem kevesebb volt **339**tehát Kroyer Györgyné vádja, mint hogy Tschirkné még megszületésük előtt megölte a leányanyák gyermekét, azaz „elcsinálta őket”. A születés előtti csecsemőgyilkosság vádját – a veszekedés vádoló szavainak szövegét – Házi Jenő kézikönyvének Kroyher Györgyre vonatkozó címszavából idéztem.⁶⁷⁽⁶⁷⁾

Kroyher György és veszekedős felesége, Apollonia szomorú véget értek. A kelenpataki búcsúból hazatérve, ahol lerészegedtek, 1667. július 25-én civakodás közben megölték a Rózsa utcában a kőszegi Nagy, más nevén Nováky János polgárt. Ezért az ítélet szerint augusztus 8-án a pellengéرنél mindkettőjüket lefejezték. Halálukat szépen állták – írta Giviczer. Megszégyenülésük holtuk után sem következett be; kivégzésük után tisztességes temetésben részesítették őket. Miként a krónikás feljegyezte, a hóhér nem érinthette őket „Szépen mentek a halálba”: „*Ist der Geörg Kroyher, neben seinen weib, namben Appollonia duch daz schwerdt offentlichen blatz hingerichtet worden welche aber gar schön sein zu ihren Todt gangen. Daz sich vil Leit dar Vber verwundret, Vnd sehr gewaint hernach nach Ausstehung ihrer Straff haben sie 12 Bürgers Männer zu den Grab getragen aber der Fryman hat sie keines törffen mit seinen Henden anrühren.*”⁶⁸⁽⁶⁸⁾ A fővesztéssel büntetett Kroyher házaspárt tehát tizenkét polgár vitte sírjához, megadva nekik a végső tisztességet. Aligha részesültek ilyen végtisztességben a kivégzett leányanyák!

A négy leányanya gyilkossági esetéhez egy ötödik is kapcsolódik: az ágfalvi pásztor mostohalányának esete 1673-ban. Az ő bűnössége nem olyan nyilvánvaló, mint az előbbieken szereplő cselédnőké. Ez az egyetlen eset Giviczer feljegyzéseiben, ahol a vétkes férfit fejezték le, és nem a leányt, aki talán szándékán kívül keveredett a büntetettbe, ezért a megszégyenítése után kisebb büntetésként száműzetésre ítélték, Jakob Gränzer ágfalvi pásztor pedig 1673. június 25-én lefejezték a Téren (Platz), a pellengéرنél. „*Den 23 Junij hat man alhier ainen haldter den Kopff bey den Branger abgeschlagen, Nambens Jacob Gränzer bey 60 Jahren ist in Agendorf ein Haldter gewesen Vmb seiner Miesethat willen, den er sich mit seiner stiefftochter Fleischlich Vermischet hat also von ihm ein Kind bekomben, welches aber gestorben, hat man ihm auch zugleich 2 Finger abgehaut der Freyman, hernach hat man ihm begraben, aber ist gar Christlich gestorben darbey auch fleissig gebettet ihm Zur straff Vnß Zur warnung, die Tochter aber auch gleich außgeblait durch daß Windmil Thor.*”⁶⁹⁽⁶⁹⁾ Gränzert, az ágfalvi pásztor, a keresztény temetési szokásrend szerint temették el. Ebben az esetben nem történt csecsemőgyilkosság, de az ügybe belekeveredett mostohalány sem maradhatott büntetés nélkül, mivel „testileg érintkezett” mostohaapjával. Megszégyenítésként azonnal elkergették, azaz kidudálták a városból a Szélmalom-kapun keresztül.

A megszégyenítő „kidudálás” már az előző századból is ismert. Hasonló esettel találkozunk 1584-ben, amikor Andre Pfindtner evangélikus prédikátort Sopronból kiűzték. Faut Márk krónikás megőrizte a „kidudálás” emlékét, amire akkor került sor, amikor a Bécsből visszatérő tanácstagok a prédikátorok

tervezett elűzéséről hoztak ijesztő híreket: „...egyesek közülük azonnal közhírré tették, hogy a prédikátorokat (kitoloncolással) 340fenyegették meg. Erre André Pfendtner prédikátor azonnal Keresztúrra távozott. Csuhasaink borlopóval dudálták ki őt a városból.”⁷⁰⁽⁷⁰⁾ A *Frühneuhochdeutsches Glossar* ⁷¹⁽⁷¹⁾ szerint a „blase” „plase” egy dudához hasonló zeneszerszám. Ezt a dudát fújja az ördög Arany János „Az ünneprontók” című balladájában is.

„Hát íme, kapóra, dudás közeleg.
Egy sanda, szikár, csúf szőrös öreg
Tömlője degeszre fújva;

(...)

Hagyd el – riad egy rá – aki szele van!
Kihásítom kecskedudádat.

Hanem a muzsikás mindég fújja” ⁷²⁽⁷²⁾

A Rózsa, a Halász és a Szent Mihály utcai, utóbb gyilkossá vált leányok eredeti szándéka nyilván a keresztény házasság, a tisztas családi élet volt. A házasságon kívüli testi érintkezés („*fleischlich vermischt*”) azonban igen erős kísértést jelentett! Sok esetben nem is térhettek ki gazdájuk közeledése elől, máskor pedig önként elfogadták a kapcsolatot egy ifjú cseléddel, vagy egy molnárlegénnyel. Ezt a bolondnak tartott erkölcsi magatartást bírálta Pázmány Péter 1636-ban megjelent prédikációs kötetében. Beszédét „A keresztény lányok neveléséről” a „Minden vasarnapokra (...) rendelt evangeliomokról predikációk...” Pünkösöd utáni 23. vasárnap prédikációjában mondta el. A kortárs élelátásával elemezte, miként szokott kialakulni a lány és a legény testi kapcsolata:

„Kimondhatatlan bolondságot látunk néha a’ lányokban. Némellyek, mintha Házasság reménységétől viseltetnének, Ifjú legényekhez adgyák magokat; és a’ szép, hizelkedő szónak, ajándékokczának, irogatásoknak, és izengetéseknek helyet adván nyilvánvaló szerelmeskedésbe esnek (...) az Egymás szépségének szemlélésén kezdetik: azután, egymásra mosolygás, suttogás és végre bátorságos nyájaskodás következik (...) annyira mennek a bolond Leányok, hogy, csak nem mint Férjekkel, oly bátran nyájaskodnak szeretőjökkel.” Majd a legény magatartását elemzi, a folyamatot világosan értelmezve: „hazudoz az Ifju legény, hogy halálosan szereti Ötet, bizonyosan hidgye, hogy nem ötet szereti, hanem a maga gyönyörűségét, melyet bé akar tölteni. Mint marad azután a’ szegény Leány tisztessége: és ha Pokolba megyen-e, vagy Menyországba, semmi gondgya arra; csak ő tölthesse kedvét búja kívánságiban...” Végso tanácsként arra figyelmezteti leány hallgatóit: „Ne szenvedgye a’ Leány, hogy Férfiu illesse ötet, akármi okon és módon: mert régi mondás, hogy Non est Virgo, quae saepe tangitur; Nem Szűz a’kit gyakran tapogatnak” – írta Pázmány. ⁷³⁽⁷³⁾

1691-ben Sopron város tanácsának jegyzőkönyve szigorú ítélettel illette a gyilkos anyákat és a hatodik parancs ellen vétkezőket. A Külső Tanács – a jegyzőkönyvben olvasható intellem szerint – megköszönte a korábbi kemény intézkedéseket, de e 341gremium tagjai további határozott intézkedéseket vártak, mert azt írták: „a kurválkodás vétke miatt a városnak különösen gyalázatos híre keletkezett...” Tenni kell ez ellen, ezért a Külső Tanács kérte, „hogy az Isten ne büntesse meg városunkat és környékét a legnagyobb romlással”. Miképpen ez a forrásban áll: „*Demnach Ein Ehrsamer Rath auf einer Ehrsamen Gemeinde Vorstellung die bishero überhäuften, leider eingeschlichenen Sünden, Laster wider das sechste Gebot, absonderlich abzustrafen, Ihme bestens angelegen seyn lassen, kraft Paragraf 2 vertiger Betrachtung ergangenen Ratschlag eifrigst erboten, auch in einem und anderen Delinquenten solches in effectu verwichenen Jahr höchst rühmlich erwiesen, also erkennet solches Eine Ehrsame Gemeinde mit schuldigem tank. Weilen aber annoch continuirlich Sünden mit Sünden gehäufet und aus dem Huren Laster zu dieser Stadt höchst-schädlichem Nachruf gleichsam eine*

Niederlage will gemacht werden; indem solches Hurengesindel ihre Leibesfrüchte weniger denn die unvernünftige Bestien achtet, sondern hin und her auf den Strassen und Gassen exponieret; also bittet eine ehrsame Gemeinde, Ein Ehrsamer Rath wolle noch ferner auf dergleichen Delinqu-enten severam animadversionem ergehen lassen, auch auf das allhier sich befindende dienstlose Gesindel, als: Burgknechtinnen und Wollspinnerinnen, genaue Obsicht nehmen, ingleichen die Beherberger derselben mit nahmhafter strafe zu belegen, damit der ohnedem erzürnte Gott um solcher Laster willen nicht Ursach haben möge, unsere Stadt und Land in höchsten ruin zu setzen.” ⁷⁴⁽⁷⁴⁾ Idézzük magyarul is ezt a nagyon fontos megállapítássort! A Külső Tanács a köszönet szavaival inti és további követelményekkel ostromolja a belső tanácsot: „Miután a Tiszteletreméltó Tanács a Tiszteletreméltó Külső Tanács bejelentésére hajlandónak mutatkozott a hatodik parancs ellen eddig felhalmozódott, sajnálatosan belopózott bűnök megbüntetésére, a 2. paragrafusban elhatározott elgondolásai alapján, továbbá egyik-másik vétkessel szemben ezt az elmúlt évben gyakorlatilag bizonyította is, a Külső Tanács ezt a számára kötelező köszönettel elismeri. Mégis folyamatosan bűn bűnre halmozódik és a kurvák vétkei a várost különösen káros hírbe hozzák, mintegy a bűnök telephelyévé akarván tenni; mivel az ilyen kurva népség teste gyümölcsét az értelmetlen vadállatoknál kevesebbre becsüli, az utakra és az utcákra lépten-nyomon kiteszi őket. Ezért a Tiszteletreméltó Tanács rendeljen el még szigorúbb büntetéseket a hasonló vétkesekkel, a dologtalan népséggel, azaz cselédekkel és fonónókkal szemben, hasonlóképpen büntessék szállásadóikat is, nehogy a különben is haragos Istennek oka legyen arra, hogy városunkat és vidékünket a végső romlással büntesse!”

Meg gondolandó a Külső Tanács fent idézett dicsérete, melyet egyidejűleg kemény vádnak is nevezhetünk. Giviczer krónikája szerint a gyermekgyilkosságokat a 17. század második felében a külvárosban követték el. A tanácsülési jegyzőkönyv 1691-ben megfordítja a vádat. Keményebb büntetéseket sürget a várban, azaz a belvárosban lődörgő, munkakerülő cselédlányokkal, az ún. „Burgknechtin”-ekkel szemben. A pontosabban meg nem fogalmazott vád szerint a vétkes leányanyák kiteszik gyermekeiket az utakra és az utcára, kevésbé törődve magzataikkal, mint a vadállatok. A „Hurengesindel”, ³⁴² az ún. „gszindli”, a leginkább lebecsülő kifejezés volt még gyermekkoromban is, amit anyámtól a Szentlélek utcában az erkölcstelen emberről hallottam!

A Külső Tanács jegyzőkönyvben rögzített dicsérete és vádja arra utal, hogy a „Ne ölj” és „Ne paráználkodj” parancsolatok ellen elkövetett vétkes nemcsak a külvárosra, hanem az egész városra jellemzőek voltak. Az 1689-es év születési adatainak ismertetésekor Csányi János krónikás arról tudósít, hogy a városban kétszázharmincnyolc gyermek született, de közülük hat szajha gyermeke volt, ugyanis házasságon kívül születettek. („Geboren seyn bey vnss worden 238. darunter sechs Hurn kündter”) ⁷⁵⁽⁷⁵⁾ Gondolhatunk-e itt arra, hogy I. Lipót császár vallási szigorúsága miatt húzódtak a közeli Sopronba az erkölcstelen nőszemélyek? Ők lehettek-e azok, akik „méhük gyümölcsét” kirakták az utakra és az utcára?

A Giviczer krónika írója, mint fentebb bemutatuk, 1673-ig öt gyermekgyilkosság esetét jegyezte fel, melyből négy a külvárosban történt meg. Gyermekgyilkossággal – egyéb soproni bűnök mellett – ezidáig két szerző foglalkozott. Winkler Elemér, a fiatalon, 1928-ban elhunyt tudós főreáliskolai tanár 1924-ben megjelent, „Bűnök és büntetések a régi Sopronban” című kis könyvében a 17–18. századból összesen 14 gyermekgyilkossági esetet gyűjtött össze. Ezek közül bírósági tárgyalások során három esetben nem került sor ítéletre, egy esetben börtönbüntetést szabtak ki. Egy másik alkalommal vesszőzésre és kiutasításra ítélték a bűnöst, egy további esetben pedig csak kiutasítással büntették a bűn elkövetőjét. A fennmaradó nyolc esetben a vétkes anyát a pellengérenél lefejezték. ⁷⁶⁽⁷⁶⁾

Ugyanezek a gyermekgyilkossági adatok olvashatók Szabó Jenő „Öt évszázad fekete krónikája” címmel húsz esztendővel ezelőtt megjelent, jogászi és szépírói erényekkel összeállított gyűjteményében. Ha csak a 17. században elkövetett gyermekgyilkossági esetekre fordítunk figyelmet, akkor Winkler és Szabó

Jenő adatai alapján kiegészíthetjük a Giviczernél olvasható szomorú esetgyűjteményünket. Midőn egy Krisztina nevű nőt lopáson értek, az kínzás nélkül is bevallotta a bíróságnak, hogy újszülött gyermekét Kismartonban megfojtotta. Cselédlány volt az a Borbála is, aki ugyancsak 1679-ben esett teherbe gazdájától, Einbeck Györgytől. Gyermekeit Bécsben szülte meg, és ott mindjárt meg is fojtotta. Különösen kegyetlen módon végzett egy másik cselédlány, Heteyi Magdolna a törvénytelen kapcsolatból született gyerekeivel. „Kivitte a bánfalvi erdőbe, ott kenyérvágó késsel elmetsette a torkát és a holttestet az állatok és enyészet prédájául hagyta.” Mindhárom nőt fővételre ítélték.⁷⁷⁽⁷⁷⁾

Öt csecsemőgyilkossági esetet ismertetett Pakó László 2005 márciusában, a kolozsvári Korunkban megjelent tanulmányában. A következő, tanulmánya címében is kiemelt kérdést vetette fel: „Kényszer vagy erkölcsi romlás” vezette-e a 16. század végén a gyermekgyilkos anyákat? A magzatelhajtásra, vagy a csecsemő kitételére sajnos nem tért ki elemzésében, pedig mindezek összetartoznak.⁷⁸⁽⁷⁸⁾ A soproni példák elemzésekor ³⁴³említettük már Kroyher Györgyné, Szibilla vádját is, aki egy veszekedés során kemény szavakkal lehordott szomszédasszonyát azzal vádolta meg, hogy a magzatot kidöngönyözte („hinausgefährht”) a várandós anyákból. Ez az eset szintén beletartozik a gyermekgyilkosságok szomorú sorozatába. A betegség, vagy gyengeség miatt meghalt csecsemő anyját Kolozsváron sem büntették halállal. Gyanús esetekben persze ott is elmondták a leányanyának: „*Jhon hjres Kurúa ez az te fattyad, ennek keze laba vagyon*”⁷⁹⁽⁷⁹⁾ – ha az anya azzal védekezett, hogy elvetette a szülöttét, mert nem volt se keze, se lába.

Az amúgy is labilis erkölcsi állapotokat tovább rontotta a háborús idők miatti szinte ellenőrizhetetlen népmozgás, amin a soproni városvezetés hiába próbált úrrá lenni. Az 1685-ös évben a vasárnapi munkaszünet tisztességes betartását kérte a Külső Tanács, mire a Belső Tanács arra hivatkozott, hogy a háborús időkben a városon sokféle népség masírozott át, így a beszállásolások miatt számos idegen költözött Sopron falai közé. Úgy vélték, hogy mindezt az áldásos béke idején rendezni lehet majd. Ezzel az idegen személyek Sopronba szivárgását is elismerték. A következő, 1686-os évben a Külső Tanács azt kérte, hogy állítsák össze minden városrészben a szőlő- és kapásmunkások jegyzékét. Ez azért is szükséges, mert olyan személyek is meghúzódnak a városban, akik nem szolgálnak semmilyen gazdánál, munkátlanok, azoknak az erkölcsét is rontják, akik különben dolgoznának. „...*das übrige herren- und frauenlose Gesindel, welches unter dem Burg-Knecht und Burg-Knechtinnen hin und wider vagieret, und in dem sie selber nicht dienen wollen, auch andere gute Dienstboten denen Herrschaftsleben abreden und zum lüderlichen Leben verleiten.*” 1687-ben a Külső Tanács újabb figyelmeztetésben biztatta a Belső Tanácsot, hogy büntessék meg és tiltsák ki a városból az erkölcstelen népséget! A Belső Tanács erre már bosszús hangon válaszolt: a város bírósága nem kereshet minden szegletben szajhákat... „*Das Stadtgericht, wie wissend, hat seine Verrichtungen und kann nicht in allen Huren Winkeln herumkriechen, hat sich von diesem losen Gesindel eine niederlage ereignet, werden es diejenigen verantworten müssen, die solches gewusst und es an gehörigem ort zu billiger Abschaffung nicht angedeutet haben.*”⁸⁰⁽⁸⁰⁾ – Azoknak illetet volna ezt időben jelteni, akik tudtak róla – válaszolta a Belső Tanács.

A Sopronba beköltözöttek köréből is kikerülhettek a gyermekgyilkos leányanyák. Tettüket, kolozsvári sorstársaikéhoz hasonlóan, egyaránt irányíhatta a kényszer és az erkölcsi romlottság. A leányanyák gyilkosságaira, szerencsétlenségből, esetleg elkeseredettségből elkövetett tetteire sem Sopronban, sem másutt semmiféle mentő magyarázatot sem találtak a hatóságok, egyetlen megoldásként a lefejezést választották.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Domonkos Ottó: Halotti arcképek Sopronban

344 Domonkos Ottó: Halotti arcképek Sopronban

A Soproni Szemle jelen száma a születés és a halál köré sorolható szokásokat, hagyományokat, írott és tárgyi emlékeket kívánja feltárni és bemutatni. Viselettörténeti és népművészeti kutatásaim során, amelyre a Soproni Múzeum gazdag anyaga indított, nagyszámú halotti lepedővel találkoztam a 19. századból. Történeti múltjukat kutatva már 1953-ban szembe ötlött a Csatkai Endre szerkesztésében megjelent műemléki topográfiában egyházi előképük Zichy László városplébános (†1674) halotti ábrázolásán.⁸¹⁽⁸¹⁾ Polgári előképük pedig Lackner Kristóf polgármester (†1631) ravatalképén látható, amelyet a soproni Evangélikus Egyházközség gyűjteménye őriz. Mindkét ábrázoláson kiemelt helyet kap a hímzett lepedő és a párnák és a ravatal más részleteinek bemutatása. A halotti arcképek azonban ennél jóval több tanulsággal szolgálhatnak a kutatás számára. Ismerkedjünk meg közelebbről is e sajtó mőalkotások Soproni történetével!

A halottaknak állított emlékek több fajtáját ismerjük Sopronban. Sírkövek, kriptakövek nagy számban kerültek elő a Szent Mihály templomból, valamint a körülötte lévő temetőkből, ezek 16–18. századiak. A belvárosi Bencés (Ferencs) templomból 14–19. századi, a Szent György templomból 16–18. századi példányok ismertek.⁸²⁽⁸²⁾ A legjelentősebb együttes az evangélikus temetőből került a városi múzeum sírkertjébe 1913-ban.⁸³⁽⁸³⁾ E gazdag emléktanyaggal e tanulmányban csak érintőlegesen foglalkozunk.

1. kép. Epitáfium. Sopron, 1590 körül.

345 A kőből faragott síremlékek mellett a 17. században szokás volt fából faragott halotti emlékeket, epitáfiumokat is elhelyezni a templomokban. A díszesen faragott, bibliai idézetekkel, az elhunyt személyre vonatkozó feliratokkal ellátott epitáfiumok legismertebb példányait a felvidéki protestáns templomokban találjuk. Valószínű, hogy Sopronban is voltak ilyenek, azonban ezek elpusztultak. Mindössze egy töredéket ismerünk, amely a Szt. Mihály templomból került a Soproni Múzeum birtokába (1. kép). A fatáblára festett kép az epitáfium alsó részéhez tartozhatott, s egy népes család

pusztulásának állított emléket. A három nemzedéket magába foglaló 14 tagú családból csak egy idős hölgy maradt életben, valószínűleg ő volt az epitáfium állíttatója. A jellegzetes spanyolgalléros viselet az idősebb és a fiatalabb férfiakon és leányokon, asszonyokon egyaránt megfigyelhető. A fejük fölött levő vörös keresztjel, amit két párnára fektetett, bepólyált csecsemőre is ráfestettek, jelzi halálukat. Az idős hölgy gyászruhát, fekete bő köpenyt visel, arcát, száját fehér kendővel burkolta be, amint az a járványos időben szokás volt. Úgy véljük, a családtagok pestisjárvány áldozatai lehettek. A hölgy fején prémes süveg látható. A család címerét eddig nem sikerült megfejteni, bár erre az 1950-es években Tompos Ernő soproni heraldikus már kísérletet tett. A címerben látható ellenzős kalap fölé nyíllal átlótt szívet festettek. A Szent Mihály templomban felállított, a kalapos céh által fenntartott oltár okán talán arra gondolhatunk, hogy az epitáfiumon is egy módos kalapos család emlékét őrizték meg. Az epitáfium készítését Csatai Endre az 1590 körüli időre keltezte.⁸⁴⁽⁸⁴⁾

A 17. századból számos ravatalképet ismerünk. Halotti képmás festetése főúri, egyházi, de jó polgári körökben is szokásos volt. Ezek az elhunytat párnákon, díszes halotti lepedőn, vagy szőnyegen fekvve, ünnepi ruházatban, háromnegyed vagy egész alakban jelenítették meg. Az első ismert soproni ravatalkép Lackner Kristófot ábrázolja. Csatai a festménynek csak a reprodukcióját ismerte; azóta a kép előkerült, és ma az evangélikus egyház birtokában van (2. kép).⁸⁵⁽⁸⁵⁾ A polgármestert 1631. december 29-én érte a halál, temetésére pedig 1632. január 4-én került sor nagy pompa mellett, amint erről Kovács József László könyvéből részletesen tájékozódhatunk. Ha a ravatalképet és Lackner 1611-ben metszett félalakos önarcképét összehasonlítjuk, szinte teljes azonosságot találunk. A szakállas-bajuszos arc itt is méltóságteljes. Az elhunytat a ravatalképen a portréján szereplő spanyolgallér nélkül látjuk. Felsőruhája a magyar hosszú dolmányoknak megfelelően, magasan záródó nyakkivágással, hosszú ujján visszahajtott kézelővel, tizenkét gombbal záródik. Derekat keskeny öv szorítja össze. A nyakát kétharmad részben körülölelő gallér kivehető, a gombokat bizonyosan ezüstnek tarthatjuk. Visszahajtott fehér kézelője festészetileg kiemelt szerepet kapott, a kezében tartott imakönyvvel együtt. Ezt a jellegzetes polgári öltözetet az 1679-ből fennmaradt soproni szabásmintakönyv 11. remekrajzán fedezhetjük fel, „Die Bürger Rock” címen. Teljes hossza közel két rőf (150 cm), ujjá hossza 5/4 rőf (85 cm), nyilván a visszahajtható kézelővel együtt. Az öltözet deréktól lefelé, közel fele hosszúságban, **346**rendkívüli módon kibővült, előkelő ráncolódással méltóságot adva viselőjének. Összesen 24 rőf gyapjúposztó felhasználásával készült.⁸⁶⁽⁸⁶⁾

Lackner Kristóf polgármestert tehát egyik ünnepi öltözetében temették el. Ezt azért is hangsúlyozzuk, mert tudjuk, hogy a halotti öltözet készülhetett hamisvarrással, amint erről Ember Mária tudósít a 16–17. századi sárospataki kriptaleletek bemutatásakor.⁸⁷⁽⁸⁷⁾ A váci szabók remekelőírásai végén a 22. tételben „Megholt embernek köntösét” is tudni kellett lerajzolni.⁸⁸⁽⁸⁸⁾ Néprajzi irodalmunkban Flórián Mária „Halóruha – gyászruha” című dolgozatában a gyász színeivel is foglalkozott, kiemelve az előkelő vörös színű hímzések, öltözetek jelentőségét is.⁸⁹⁽⁸⁹⁾

2. kép. Lackner Kristóf a ravatalon, 1631.

A ravatalozás módját illetően fontos és rendkívül szép, díszes a kissé megemelt felsőtest alá helyezett két párna. A párnák szegélyét mintegy három ujjnyi vörös szőtt csík foglalja be; fölötte ugyancsak vörös fonállal hímzett körbefutó csokrokkal, levelekkel, indákkal találkozunk. A fehér lepedő szegélyének díszítése nem látszik. ³⁴⁷A gyászt kifejező feketehímzés általános gyakorlata helyett itt a rangot, méltóságot hangsúlyozó vörös hímzésű párnák használata tudatos választás lehetett.

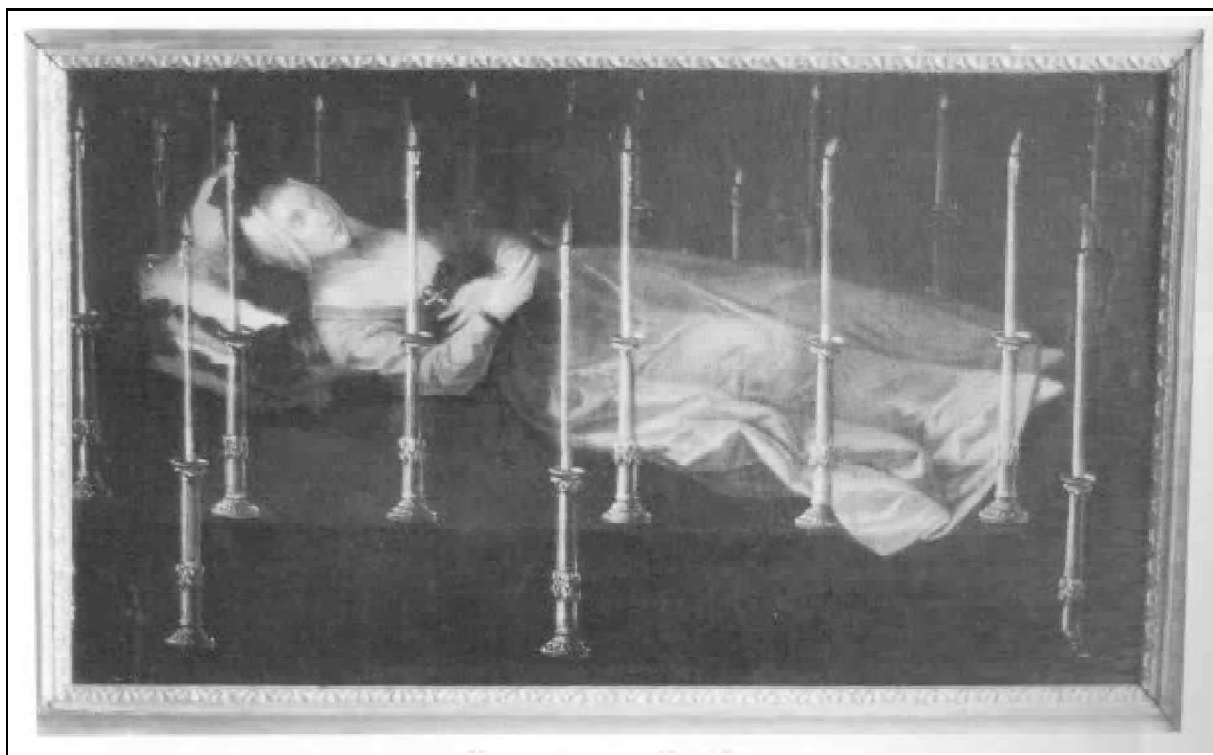
A második jelentős halotti arcképünk Zichy László városplébánost ábrázolja a ravatalon, 1674-ből (3. kép). ⁹⁰⁽⁹⁰⁾ A képen a katolikus liturgiának megfelelően gyászornátusban helyezték ravatalra az elhunyt plébánost, akinek jelentős szerepe volt az evangélikusoktól visszavett templomok igazgatásában. Csipkeszegélyes párnáját pedig indásleveles gránátalmás sárga és zöld színű hímzés díszíti a két szélén. Ez halotti lepedőjén is megismétlődik áttetsző változatban, jelezve, hogy szélét 8–10 centiméter széles csipke veszi körül. A képet Wolfgang Popp festő készítette, aki Soproni polgár is volt. ⁹¹⁽⁹¹⁾

3. kép. Zichy László György városplébános ravatalképe, 1674.

A 17. századból több soproni arcképet nem ismerünk, de a soproni Központi Bányászati Múzeum őrzi Freiseisen Györgynek, a selmecbányai kincstári aranybánya főgondnokának félalakos halotti arcképét 1603-ból. [92\(92\)](#) Ez az egyik legkorábbi magyarországi ravatalkép. Számunkra azért is érdekes, mert a halottat a korban jellegzetes spanyolgalléros viseletben ábrázolták. Itt a rangot és méltóságot a fehér fodorgallér emeli ki, a karakteres fej szinte ezen nyugszik, jobb kezében piros szegfűt tart.

4. kép. Gróf Jankovich Antalné, szül. Kiss Katalin egészalakos ravatakképe.
Dorfmeister István, 1792.

348 Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a három, Sopronban őrzött 17. századi ravatakkép e műfaj jellegzetességeit mutatja. Ezen túl, számos viselettörténeti, textiltörténeti megfigyelésre ad alkalmat. A 17. századi soproni hagyatéki leltárak szintén tartalmazznak halotti arcképekre vonatkozó adatokat. 1631. március 5-én Melchior Coressen nemesember Ágnes nevű özvegye végrendeletében említi férje halotti arcképét „*Herrn Coressen seeligen contrafet*” megnevezéssel. Ugyanezen évben április 5-én Salomon Ehinger özvegyének leltárában olvashatjuk „*Herrn Salomon unnd seiner hausfrauen seeligen Conterfeen.*”⁹³⁽⁹³⁾ További kutatással bizonyára még több ilyen adatot lehetne összegyűjteni, amelyek segítségével képet kaphatnánk a ravatakképek festésének elterjedtségéről. A műfaj művészettörténeti jellegzetességeit Csatkai Endre a következőképpen foglalta össze: „Ami a tárgyat illeti, halott ember arcképét, a 17. század magyar anyagában nem egy ilyen tárgyú kép ismeretes; tán nem túlzok, ha azt mondom, a Zichy-képen az arc kitűnő kidolgozásához hasonlót nem találni köztük. Ez a meglévő első soproni ravatalos képünk, de hagyományosnak lehetne mondani, mert eléggé folyamatos a soruk.”⁹⁴⁽⁹⁴⁾

A 18. század ravatakképei nem maradtak ránk. Csatkai Endre is csak hagyatéki leltárak szűkszavú adataiból következtet meglétükre. Ezt írta: „A hagyatéki leltárakból hamarjában az alábbiakat tudom említeni: 1706. Dobner Jánosné két halott 349gyermekéről birtokolt képmást, ezek 1722-ben hasonlóan hagyatékból kerülnek fel, utánuk nyomuk vész. 1716-ban Teschner Lőrinc mészáros hagyatékában egy nagy kép szerepel: halott ravatalon. (Ein grossen contrefait eines verstorbenen auf einen Toden gerüst.) Gensel Ádám neves tudós és orvos hagyatékában tán ilyen kép, amely halott öccsének képmásaként kerül említésre: defuncti Ehnl contrefait. 1727-ben Metzger J. Ehrenreich nejének hagyatékában halott gyermekének arcképét írják le.”⁹⁵⁽⁹⁵⁾

Dorfmeister István munkásságából sem hiányzik a halotti képmás. A szóban forgó kép korábban Szilsárkányban volt, a Baditz-család birtokában, Jankovich Antalnét ábrázolja 1792-ben (4. kép).⁹⁶⁽⁹⁶⁾ A ravatakképen gyertyák között láthatjuk az elhunytat, sejtelmes, szórt fényben. Bár a kompozíció

hasznos a 17. századból ismertekhez, mégis más. Elsősorban abban érezhető a változás, hogy érzelmeket fejez ki a festmény. Amíg a 17. századi ravatalképek reprezentatív megfogalmazásában az elhunyt tekintélye és társadalmi rangja dominált, addig a 18. században az érzelmek, a múlandóság miatt érzett fájdalom is szerepet kapott.

A 19. században folytatódott, de megváltozott a halotti arcképek festésének hagyománya. Az e korból ismert soproni ábrázolások a korábbinál sokkal kötetlenebb kompozíciók. Többnyire csak a halottak arcát, a ravatal részletét ábrázolják. Az ismertetett képeken az egyéni fájdalom kifejezése és a halott arc megfestése lesz az elsődlegesen fontos.

Id. Storno Ferenc 1854-ben meghalt Lujza nevű kislányát festette meg halotti ágyán, kibontott fekete hajjal (5. kép).⁹⁷⁽⁹⁷⁾ A kép alatt a festő kézírásával: „Loise Storno gest. den 26sten Februar 1854. gemalt von Franz Storno Senior Ödenburg Sopron”. Ifjabb Storno Ferenc későbbi feljegyzése a következő: „Meine ältere Schwester Franz Storno junior”. Ő festette meg azután 1907-ben édesapja halotti képmását (6. kép).

A következő arckép Zügn Kláráról készült. A leány huszonkét évet élt (1834–1856). Halotti portréját Csatkai Endre meghatározása szerint Fleischmann Ágoston festette. A müncheni festőművész pasztellel, mellképen ábrázolta a hajadont, kibontott fekete hajjal, rózsakoszorúval a fején és mellkasán (7. kép).⁹⁸⁽⁹⁸⁾

A 19. század ismert soproni festője, Hauser Károly szülei halotti képét festette meg. Édesapját, aki asztalos mester volt, ünnepi zakójában láthatjuk a festményen, feje alatt a hagyományos halotti párnával (8. kép). Édesanyját fején fekete, arcát körülölelő és az álla alatt megkötött, fodros főkötőben ábrázolta. Az ő halotti párnáját virágfüzérrel vették körül (9. kép). Az elhalálozás időpontját nem jelezte a művész a képeken, de tudjuk, hogy Hauser Károly apja 1888-ban hunyt el.

3505. kép. Storno Lujza halotti képe. Storno Ferenc, 1854.

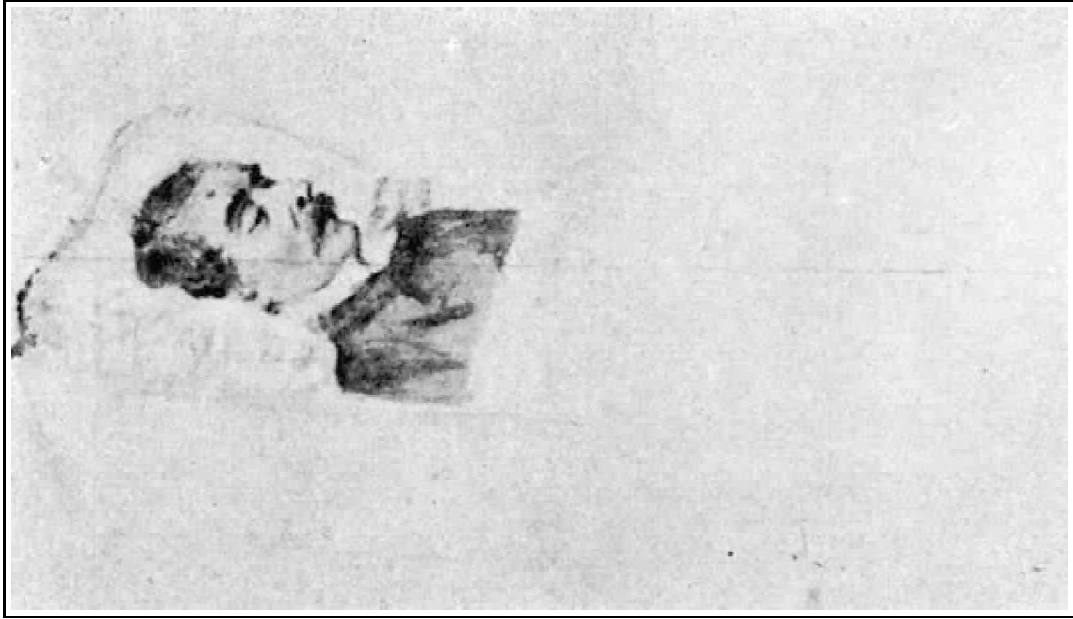
6. kép. Id. Storno Ferenc ravatalképe. Ifj. Storno Ferenc? 1907.

7. kép. Zügn Klára ravatalképe. Fleischmann Ágoston, 1856

351A technikai haladást híven követték Sopronban, így a fényképezés is korán szerepet kapott a halotti kultúrában. Erről a soproni fotózásról megjelent publikációk tanúskodnak.⁹⁹⁽⁹⁹⁾ A legkiválóbb fényképészek, Rupprecht Mihály, Tiefbrunner Sándor, Stagl Ferenc elsajátították azt a technikát, amellyel egy képet porcelán felületre lehetett átvinni és fixálni. Ennek nyomán az 1880–1890 körüli időktől új szokás honosodott meg: arcképeket ragasztottak a temetői síremlékekre, legtöbbször ovális formában. Ezzel a gyakorlattal a 20. században is gyakran találkozunk, sőt napjainkban is **353**készülnek hasonlóké és láthatók a Szent Mihály temetőben. A Soproni Múzeum gyűjteményébe egy házaspár, Petz György és felesége, lemezei kerültek be. Petz Károly posztönyíró, majd kelmefestő ajándékként jutottunk e becses emlékekhez. A mellképes felvételek porcelán másolatai kiváló minőségűek (10–11. kép).¹⁰⁰⁽¹⁰⁰⁾

3528. kép. Hauser Károly id. asztalosmester ravatalképe. Hauser Károly, 1888.

9. kép. Hauser Károly felesége. Hauser Károly, 1888 körül.

10. kép. Petz György posztónyíró sírképe,
1900 körül.

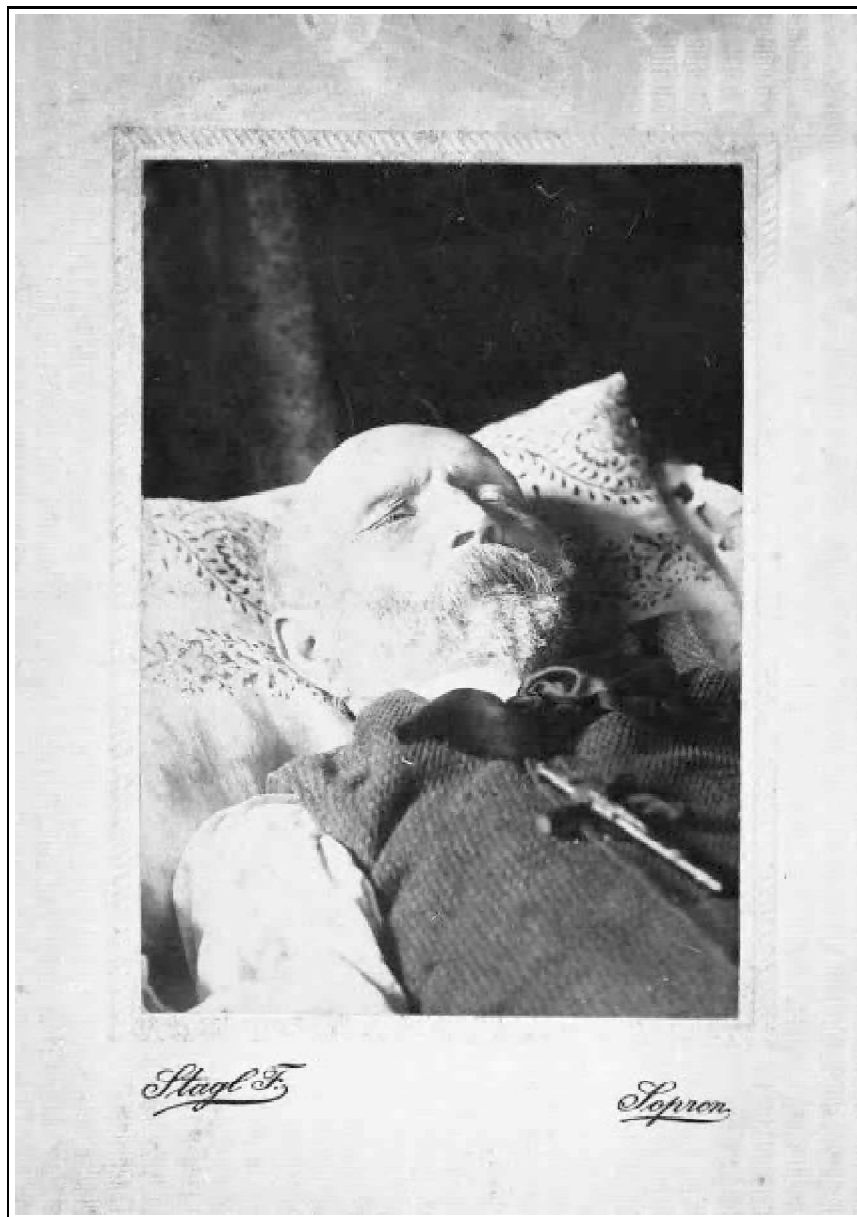
11. kép. Petz Györgyné sírköve, 1900 körül.

A 20. századból számos olyan amatőr felvételt is ismerünk, amelyeken ravatalon fekvő családtagokat örökítettek meg. A Soproni Múzeum Török Mihály gombkötő és felesége ravatalképét őrzi a család leszármazottainak ajándékként (12–13. kép).

Halotti síremléken, bár ritkán, de szoborban is megörökítették az elhunyt személyt. Az egyik ilyen ritka emléket a bencés templomban találjuk, Gróf Széchenyi Antal mellszobrát. A síremlék piramisának tetején elhelyezett büsztöt egy bécsi szobrász faragta. A templomban volt Széchenyi kripták felszámolása után, 1780 körül készült ez az emlékeztető alkotás. [101\(101\)](#)

A másik domborművű portrét a Szent Mihály temetőben találjuk az úgynevezett öregtemetőben. A híres soproni borkereskedő család, Russ János kriptájának homlokzatán látható az 50 cm átmérőjű bronz arckép. A szobor úgy jelenik meg, mintha a családi [354](#)sírbolt felett örködné a családfő (14. kép). Ide temették 1993-ban unokája, Scholz János világhírű magyar csellóművész hamvainak egy részét is.

Az ismertett halotti képek csak elszórt példái voltak a tiszteletadásnak és az elhunyt emléke megőrzésének. A 16. századtól napjainkig sorolt példák a hagyomány továbbélését és változását szemléltetik. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a kutatás további tárgyi és írott emlékeket derít még fel.

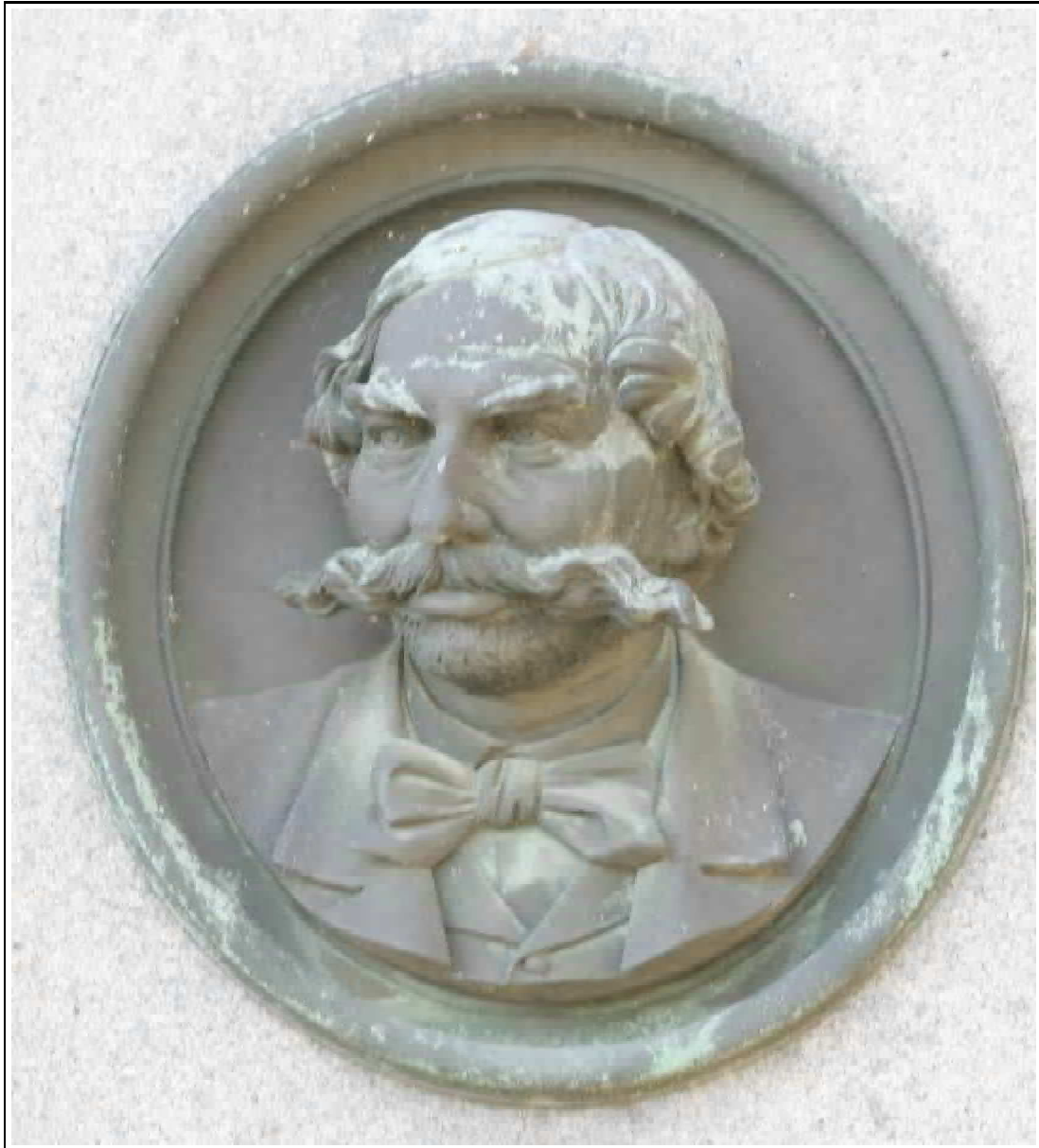

12. kép. Török Mihály gombkötő a halottas ágyon, 1930 körül.

13. kép. Török Mihályné a halottas ágyon, 1930 körül.

14. kép. A Russ-család síremléke a régi Szent Mihály temetőben. Johann Russ arcképe, 1884.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Kelemen István: Temetéssel kapcsolatos rendelkezések a Sopron vármegyei jobbágy-végrendeletekben a 18. század elejétől 1848-ig

355 Kelemen István: Temetéssel kapcsolatos rendelkezések a Sopron vármegyei jobbágy-végrendeletekben a 18. század elejétől 1848-ig

A közeljövőben megjelenő, Sopron vármegyei jobbágy-végrendeleteket tartalmazó forráskiadványban [102\(102\)](#) az 1713 és 1847 közötti időszakból a vármegye 42 helységében készült, 185 darab magyar nyelvű testamentum található. A testálók mindegyike földesúri joghatóság alatt álló személy volt, így közöttük mezővárosi polgárt és falusi jobbágyot egyaránt találunk.

A végrendeleti rendelkezéseket (*testationes*) három nagy csoportba oszthatjuk. Legtöbbjük öröklési jogi

(örökösnevezés, hagyományrendelés) rendelkezés, kisebbik hányaduk nem öröklési jogi jellegű (pl. gyámnevezés), és vannak közöttük nem jogi jellegűek is. Utóbbi csoportba tartoznak azok a kívánalmak, amelyek a végrendelező (*testator*) eltemetésével kapcsolatosak. A végrendeletek három fő szerkezeti egységre tagolódnak, ezek: bevezetés, tárgyalás és záradék.¹⁰³⁽¹⁰³⁾ Az örökösnevezés rendelkezéseit általában a középső rész tartalmazza, de a végrendeletek egy részében már a bevezetésben megtörténik a testáló első rendelkezése, igaz, nem vagyonáról, hanem először lelkeről, majd testéről. Éles kontraszt figyelhető meg a halhatatlan lélek és a romlásra ítélt test („férgék elledelit”¹⁰⁴⁽¹⁰⁴⁾, „rothadás alá vettetett”¹⁰⁵⁽¹⁰⁵⁾) között. A lelket Isten kezébe, a testet pedig annak anyjának, a földnek ajánlják, ahonnan az – az ószövetségi tanítás szerint – származik.¹⁰⁶⁽¹⁰⁶⁾ Csákvári Pál kapuvári testáló végrendeletében (1828) ez így hangzik: „[...] lelkemet ajánlom az én Teremtő Istenemnek, Testemet pedig az ő Anyjának a földnek, a honnénd eredett.”¹⁰⁷⁽¹⁰⁷⁾ Gyakori az a megoldás is, amikor a lélekről és a testről való intézkedés már a tárgyalási részben történik. Erre példa a peresztegi Kovács György 1786-os testamentuma:

„1mo–Elsőben, és mindenek előtt ajánlyom Lelkemet az ő mindenható Teremtő Urának, és Istenének alázatosan, és szünhetetlenül kérvén őtet, hogy az ő vég nélkül való irgalmassága, és a Jesus Kristusnak érdemi által ki azt, az ő keserves kénszenvedése, és halála által meg váltotta, tegye men[n]yei Sz[ent]: országának örökösévé.

2do–Másodszor. Mivel az Emberi Test földből lett, és ha a Lélek el vál tőle, újra földre lépzen, Testemet a föld gyomrában ajánlyom, és annak azt, mint Annjának hagyom, akarván hogy sorsom szerént abba temetessék”.¹⁰⁸⁽¹⁰⁸⁾

Ez az általános rendelkezés a testről – hogy az a földbe temetessen – szinte minden végrendeletben megtalálható. A legtöbb testáló azonban, ha említést is tesz ³⁵⁶temetéséről, általában megelégszik annyival, hogy az „tisztességes” legyen. A végtisztességről szóló konkrét, részletesebb intézkedések a tárgyalási részben kapnak helyet. A következőkben azt mutatjuk be, hogy a Sopron vármegyei jobbágyság miként gondoskodtak temetésük anyagi feltételeinek megteremtéséről, milyen speciális kívánságokat fogalmaztak meg végakarataikban a temetés módjával kapcsolatban, és kinek a feladatává tették a végtisztességről való gondoskodást.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Kelemen István: Temetéssel kapcsolatos rendelkezések a Sopron vármegyei jobbágyság végrendeleteiben a 18. század elejétől 1848-ig / A temetéssel összefüggésben felmerülő költségek biztosítása

A temetéssel összefüggésben felmerülő költségek biztosítása

A temetési kiadások fedezésére pénzüsszeget, nem ritkán a legkülönbözőbb ingó és ingatlan vagyontárgyaikat rendelték az örökösök.

Kézpénzt fordította a felmerülő költségekre Mihályiban Varga Mihály (1775), aki 25 forintot szánt szentmisékre és tisztességes eltemetésére.¹⁰⁹⁽¹⁰⁹⁾ Csepregen Mészáros István 16 forintnyi készpénzt hagyta temetésére („böcsületessen takartassanak el”), a fennmaradó összeget pedig feleségére testálta.¹¹⁰⁽¹¹⁰⁾ Bán János csepregi lakos 3 forint készpénzkövetelését szánta temetésére.¹¹¹⁽¹¹¹⁾ Hasonlóan rendelkezett kintlévőségéről Horváth Veronika Páliban, aki 20 forintnyi anyai jussát, mely bátyjánál volt, hagyta „eltakarattás”-ára.¹¹²⁽¹¹²⁾ A kapuvári Szabó Annának 63 forintnyi zálogpénzéből a végrendelezés időpontjáig unokája 30 forintot még nem adott meg. Ebből a 30 forintból a testáló 15 forintot fordított „eltakarattás”-ára.¹¹³⁽¹¹³⁾ Farkas Katalin csepregi özvegyasszonynak 50 forint

móringpénzzel és 28 forint szénaárral tartozott mostohafia. Ebből 30 forintot kegyes hagyományként a csepregi Szent Katalin-templomra és a boldogasszonyi templomra hagyományozott. A fennmaradó 18 forintról úgy rendelkezett, hogy abból „fiztessen ki a tislér,¹¹⁴⁽¹¹⁴⁾ sir ásó, a többi osztassék fel a templom ajtónál álló szegényekre”.¹¹⁵⁽¹¹⁵⁾ Boros Mihály 1842-ben Páliban unokaöccse kötelességévé tette eltemettetését, mivel a nála lévő 20 váltóforintnyi tartozását örökre elengedte neki. Volt két pár fehér ruhája, azokat annak szánta, aki majd halotti ágyán felöltözteti.¹¹⁶⁽¹¹⁶⁾

Többen ingatlanuk értékét fordították temetésükre. 1725-ben Kiss Anna kiscenki lakos a peresztegi határban található rétjét azzal a feltétellel (*conditio*) hagyta urának, hogy abból 3 forint értékben szolgáltatson lelki üdvéért szentmisét, emellett pedig temettesse el „az föld gyomrában becsületessen”.¹¹⁷⁽¹¹⁷⁾ Petrics Szabó János kapuvári jobbágy 1738-ban úgy rendelkezett, hogy egyik rétjét zálogosítsák el húsz forintért, az így kapott pénzt pedig fordítsák temetésére.¹¹⁸⁽¹¹⁸⁾ Üstökös György lövői jobbágy szóban tette meg végső akaratát. 1802-ben két tanú vallomásának segítségével rekonstruálták a 357testamentumot, akik elmondták, hogy „Egy kis szőleje volt az Lövei hegyen, és egy darabb Irtás földje volt amellyeket Szent Misére, és temetésére hadta.”¹¹⁹⁽¹¹⁹⁾

Egyesek valamely lábasjóságuk eladásából befolyt vételárat rendelték a temetési kiadások kiegyenlítésére. Bakonyi Anna Kapuváron (1727) egyik tehenének, a szováti Öreg István (1770 körül) ökörborjójának szánta ezt a sorsot.

Az örökgyógok közül többen gabonájuk, termésük értékéről rendelkeztek. Így tett 1750-ben a nagyecenki Goda János, aki 10 köből (közelebről meg nem nevezett) gabonáját és 3 köből búzáját hagyta „takarulására”.¹²⁰⁽¹²⁰⁾ Nagy Istvánné szováti jobbágy végakarata (1770) szerint búzáját rostálás után el kell adni, majd árát „takarítására” kell fordítani.¹²¹⁽¹²¹⁾ 1775-ben a nagyecenki László Erzsébet az őszi és a tavaszi termésnek, valamint a várható szőlőhaszonnak az őt megillető fele részét házastársára testálta, hogy azokért eltemettesse.¹²²⁽¹²²⁾ A hidegségi Galambos Mihály (1791) úgy gondolkodott, hogy két hold földjében lévő vetésből származó termés úgysis a házánál fog maradni, ezért halála esetén felesége és cselédei abból „bütsületessen” temessék el. Ifj. Horváth István csepregi lakos (1776) gabonájának árából, 50 forintból 10 forintot rendelt „Böcsületes Takartatás”-ára.¹²³⁽¹²³⁾ Horváth Jutka lőzsi jobbágyasszony végakarata szerint húsz kereszt gabonáját cséplés után értékesíteni kell, a vételárat pedig a temetésre kell fordítani, a fennmaradó összegből pedig lelki üdvéért szentmiséket kell mondatni.¹²⁴⁽¹²⁴⁾ Amikor 1808-ban a csepregi Farkas Katalin megtette végső rendelkezését, mostohafia $1\frac{7}{8}$ köből búzával és $2\frac{4}{8}$ köből rozssal tartozott neki, emellett saját magának is volt 4 köből rozsa. Ebből fél köből rozsa kiadását kérte a szegény Máté pásztor számára, a többit értékesíteni kívánta, a befolyt vételárat pedig a temetési költségekre szánta.¹²⁵⁽¹²⁵⁾ Páliban Horváth János 1840-ben többek között azzal a feltétellel hagyta 2 hold irtásföldjének vetését menyére és annak férjére, hogy eltemetése is őket illesse.¹²⁶⁽¹²⁶⁾ Egy esetben példát találtunk arra, hogy az örökgyógó húst rendelt temetésére: „A mi némő s[alva]. v[enia]. Disznó hus vagyon, abbul a takartatásomra a mennyi szükséges vegyenek, és a mi meg marad, légyen a szegény Árvámé.” – áll a peresztegi Bánovits István 1786-ban kelt testamentumában.¹²⁷⁽¹²⁷⁾

Intézkedést találunk gazdasági eszközökről is. Pintér Pál gartai testáló (1821) szekerét és ekéjét fiaira hagyta azzal, hogy amennyiben elhalálozik, értékesítsék azokat, 10 forintot adjanak lelkéért szentmisére, és temetése is „azon Szeker árából tellyen ki”, a többit pedig osszák el egymás között.¹²⁸⁽¹²⁸⁾ Kondor Márton (1762) Szécsényben egy prést hagyott temetésére.¹²⁹⁽¹²⁹⁾

Többen közelebről meg nem nevezett vagyontárgyaikat (házi eszközök) és ruhaneműjüket hagyták a temetésükkel felmerülő költségekre. Felber Bariska kövesdi özvegyasszony 358háza értékesítéséből a hagyományok kiadása után fennmaradt összeget, valamint házi eszközei és ruhái eladásából befolyt

vételárat szánta végtisztességére és lelke üdvéért mondandó szentmisékre.¹³⁰⁽¹³⁰⁾ „Ezeken kívül pedig valami tulajdon Jovaim találtotnak ha mindgyárt foly nintsenek is irva ely adassék, és a bé jött Summából meg nevezett tsekély adósságom ki fizetessék a többi pedig szegényekre, és takartatásro és a hová szüksiges ki osztassék.” – olvashatjuk a gartai Magyar Panna 1806-os végakaratóban.¹³¹⁽¹³¹⁾ Varga Erzsébet páli lakos végrendeletéhez külön *specificatiot* mellékeltek, ami felsorolta a testáló azon ruháit és más javait, amelyeket az örökhagyó akarata szerint árverésen kellett értékesíteni, majd a befolyt összeget temetésére fordítani.¹³²⁽¹³²⁾ Czukor Bözse Barbacson egyértelműen kinyilvánította, hogy ruháit nem hagyja senkire, hanem csak „az takartatasaro”.¹³³⁽¹³³⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Kelemen István: Temetéssel kapcsolatos rendelkezések a Sopron vármegyei jobbágy-végrendeletekben a 18. század elejétől 1848-ig / Rendelkezések a temetés módjáról

Rendelkezések a temetés módjáról

Viszonylag kevés intézkedést találunk a temetés mikéntjéről. A testálók általában megelégedtek a hitük szerinti (túlnyomórészt római katolikus) szertartás kikötésével. 1713-ban a nagycenki Németh Erzsébet testamentumában ez így fogalmazódik meg: „[...] ez el rothatando Testemet rendeltem a Romai Anya Szent Egyháznak bé vett szent szokása szerint a feöldnek mellyből származott szegén rendemhez képest misével, és praedikatioval viszha adatatni.”¹³⁴⁽¹³⁴⁾ A katolikus szertartás fontosságát hangsúlyozta az ugyancsak nagycenki László Erzsébet is, aki azt akarta, hogy teste a helységben szokásos „keresztényi mód és szokás szerint takarétassék ell.” Kikötötte továbbá, hogy a helyi templomban lévő kriptába temessék, férje egy 16 forint értékű kökeresztet készíttessen, amit első férje sírhelyére állíttasson, és véssesse rá, mind a testáló, mind az első férj nevét.¹³⁵⁽¹³⁵⁾ Hernicz Erzsébet¹³⁶⁽¹³⁶⁾ és Kováts Ferenc¹³⁷⁽¹³⁷⁾ Peresztegen szentmisés, a felsőszakonyi Kovács Ádám¹³⁸⁽¹³⁸⁾ és a szováti Bakódi Mihály¹³⁹⁽¹³⁹⁾ énekes szentmisés temetést kért. A soproni társaskáptalan sebesi jobbágysai a puritán végtisztességet hangsúlyozták. Börözt György azt kérte, hogy testét „a szokott hivek közé a Coemeteriumban minden haszontalan pompa nélkül”, tisztességesen temessék el.¹⁴⁰⁽¹⁴⁰⁾ Szép megfogalmazás olvasható Börözt Ferenc 1834-ben kelt testamentumában: „Valamint minden Pompa nélkül jöttem bé az élet ajtaján, ugy minden nélkül kívánok az Halál országába bé lépni, s azért rendelem, hogy Testem az el adandó javaim árából ki huzandó költségen tisztességesen ugyan, de nem pompásan takarítasson ³⁵⁹el a Temetőben a többi Hivek sorába.”¹⁴¹⁽¹⁴¹⁾ Velük ellentétben a csepregi Farkas Katalin kevésbé visszafogottan rendelkezett: „A testem hálálom után temettessen el tisztességesen, s három Papok legyenek a temetésem jelen és fel öltözve, és mind a három Templomnál a harangok meg vonattassanak. És Halálom, vagy is temetésem alkalmatosságával jelen lévő mind a három Lelki atyák lelkemért Sz[ent]: Misét szolgállyanak, egyik öreg, vagy is énekes, a másik kettő pedig lassu, kis misét egyszere”.¹⁴²⁽¹⁴²⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Kelemen István: Temetéssel kapcsolatos rendelkezések a Sopron vármegyei jobbágy-végrendeletekben a 18. század elejétől 1848-ig / Rendelkezés a temettető személyéről

Rendelkezés a temettető személyéről

Az eltemettető személyéről alig szól néhány végrendelet. A testáló – ha intézkedett erről – temetését örököse vagy hagyományosa kötelezettségévé tette. A kiscenki Kiss Anna, a peresztégi Hernicz Erzsébet, a nagycenki László Erzsébet férjét, a kapuvári Petrics Ilona fiát, a hidegségi Galambos

Mihály nejét és cselédjeit, a páli Boros Mihály unokaöccsét, a beledi Csuka György atyafiait, a szováti Bakódi Mihály feleségét és mostohafiát, a páli Horváth János menyét és annak férjét kötelezte erre a feladatra. Lajos Ferenc, a Széchenyiek széplaki szolgája 1723-ban földesurát kérte, hogy „mint ezen Méltóságos Háznak régi öregh szolgáját, ingyen való Grátiájából, méltóztassék tisztességesen eltemettetni [...]”.¹⁴³⁽¹⁴³⁾ Vida Mihály 1773-ban Kapuváron azzal a kikötéssel hagyta hidászi sessiójának felét lányára és vejére, hogy őt öregségére házuknál becsületesen eltartsák, majd halála után eltemessék. Németh Éva 1832-ben Hövejen végrendeletének végrehajtásával és egyben testének eltemetésével a helység bíróját és előjáróit bízta meg.¹⁴⁴⁽¹⁴⁴⁾

Végezetül essék néhány szó a temetéssel kapcsolatos költségekről. Ezeket részletesebben Magyar Panna (1806) gartai és Purgai Katalin (1832) páli jobbágyasszonyok esetében ismerhetjük meg. Előbbinél a végrendeletre vezetett adatok, utóbbinál pedig a testamentumhoz mellékelte iratok szolgálnak információval. Magyar Panna koporsója 7 forintba került, a halotti toron a kocsmában pálinkára és borra 7 forint 81¹/₂ dénárt költöttek. A káplán 1 forint misepénzt, a kántori feladatokat ellátó iskolamester 39 dénárt kapott. Purgai Katalin hagyatékából a temetéssel összefüggésben az alábbiak kerültek kifizetésre: a plébánosnak liberás szentmiséért¹⁴⁵⁽¹⁴⁵⁾ 2 forint 30 krajcár, a temetésért 15 krajcár; az iskolamesternek egy nagymise orgonálásért liberával 22 krajcár, az elhunyt búcsúztatásáért 2 forint, a temetőbe való kísérésért és a két lélekharangért 16 krajcár; a koporsóért 7 forint; a sírásóknak 24 krajcár értékben 3 icce bor; a virrasztóba 28 krajcár értékben 2 icce bor és 1 verdung¹⁴⁶⁽¹⁴⁶⁾ pálinka; végül pedig az asztalosnak a „keresztre való név föl metszésért” 8 krajcár értékben 1 icce bor.¹⁴⁷⁽¹⁴⁷⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Csiszár Attila: Halotti szokások Kapuváron és Gartán a 20. század első felében

360 Csiszár Attila: Halotti szokások Kapuváron és Gartán a 20. század első felében

Az öregkor az emberi élet utolsó szakasza, egyben a halálra való felkészülés. Minden társadalomnak érdeke és feladata, hogy az egyén ne felkészületlenül találja magát szembe az elmúlással. A halálkép az adott kultúra világmérvénének szerves része, amely magában foglalja mindazon tapasztalatokat, vélekedéseket és elképzeléseket, amelyeket az adott társadalom a halálról, a halotról, az élők és a holtak viszonyáról nemzedékek során kialakított. A halálkép megszabja a társadalom tagjainak viselkedését.¹⁴⁸⁽¹⁴⁸⁾ A hagyományos paraszti világban az idősek szerepe egyre inkább a ház körüli munkák elvégzésére, illetve tapasztalataiknak a fiatalabb nemzedék számára való átadására szorítkozott. Az idős ember többször gondolt a halálra, igyekezett bevégezten ügyeit elintézni, tartozásait rendezni. Mind többet foglalkozott lelke üdvével, gyakrabban ment a templomba, imádkozott otthon, a hagyomány által megszabott napszakokban, vagy akár munkavégzés közben. Ahol szokás volt, általában ők vezették az esti családi ájtatosságot.

Kapuvár és Garta temetkezési szokásairól elsőként Podmaniczky Zsuzsanna tudósított Kapuvár néprajzáról szóló munkájában.¹⁴⁹⁽¹⁴⁹⁾ Bő egy évtizeddel később, 1952-től Lajtha László végzett kutatásokat a történeti Sopron és Vas vármegyékben, amelynek során kapuvári adatokat is gyűjtött a halotti szokásokra, különösen a virrasztásra vonatkozóan.¹⁵⁰⁽¹⁵⁰⁾ Az 1960-as években Faragó Sándor, a kapuvári Rábaközi Múzeum igazgatója,¹⁵¹⁽¹⁵¹⁾ az 1980–90-es években pedig e tanulmány szerzője¹⁵²⁽¹⁵²⁾ és Bognár Ákos néprajzkutató¹⁵³⁽¹⁵³⁾ végzett terepmunkát a rábaközi városban. A 20. század utolsó harmadában a temetkezési szokások számos eleme, mint például a háznál történő

ravatalozás és búcsúztatás, a kikísérés, vagy a halotti tor szokásai már csak adatközlőink emlékeiben éltek, a halott körül végzett cselekmények hiedelem-háttére pedig jórészt feledésbe merült. Témánk időhatárát a 19–20. század fordulójáig sikerült kiterjeszteni, mivel adatközlőink szülei, nagyszülei elbeszélésére hagyatkoztak, és a korábbi, 1940-es, 1950-es években gyűjtött adatok is két generációra nyúltak vissza.

Az éjszaka nem csak a pihenés és az alvás időszaka, hanem a paraszti világkép szerint a természetfeletti erők, így a halál tevékenységének ideje is. Az esti ima szövege gyakran állítja párhuzamba az ágyat és a koporsót:

„Én lefekszem én ágyamba
mint a testem koporsómba,
három angyal áll mellettem,
egyik öröz, másik vigyáz,
harmadik a szegin lölkömet várjo...”¹⁵⁴⁽¹⁵⁴⁾

361 A lefekvéskor mondott fohászt szokás szerint megtoldották Páduai Szent Antalhoz, Szent Józsefhez vagy Szent Mihályhoz szóló imádsággal, akiktől a *jó halál* kegyelmét várták. A halálra való készülődés során kiválasztották a sírhelyüket, meghagyták a család tagjainak, hogy melyik szülő, nagyszülő sírjába temessék őket. Különösen az asszonyok körében volt szokás, hogy mind maguk, mind pedig férjük számára összekészítették a ruhát, amibe kérésük szerint haláluk után felöltöztették őket.¹⁵⁵⁽¹⁵⁵⁾ „*Öreganya arról is gondoskodott, hogy annak a lábbelinek a sarka rendben legyen, amelyikben eltemetik.* »*Nem akarok ferdesarkú cipőben járni öregapátok mellett a másvilágon.*« *Hányszor megnézegette azt a fehér totyát, amiben eltemetik, hogy az elég fehér-e?*”¹⁵⁶⁽¹⁵⁶⁾

Amikor nagybeteg volt a háznál, különféle előjelekből tudni vélték a halál közeledtét. Különösen az állatok viselkedését figyelték. A néphit szerint, ha *tutul* a kutya, meghal valaki. Baljós dolognak tartották azt is, ha a fal tövét kaparta. Hogyha a konyhaablak alatt kapart, akkor az asszony vagy a nagylány közeli halálára lehetett számítani. Rosszat jelentett, ha a kuvik este az ablakba szállt: „*A bagú az megjelenti, hogy haláleset lesz a háznál.*”¹⁵⁷⁽¹⁵⁷⁾

Amikor már látszott, hogy közel az utolsó óra, a haldokló „*elvallik má a szavátul*”¹⁵⁸⁽¹⁵⁸⁾ megkérték valamelyik jó ismerőst, menjen el a papért, nehogy a beteget készületlenül érje a halál. Mire a pap megérkezett, az asztalt leterítették fehér abrosszal, közepére feszületet és égő gyertyákat állítottak, mellé egy pohár szenteltvizet tettek rozskalászokból összekötött szentelővel, úgynevezett *borostával*, valamint tányéron sót és öt vattacsomót az utolsó kenet feladásához. A haldoklónak, ha tudta tartani, égő szentelt gyertyát adtak a kezébe, ha már nem volt magánál, akkor fogta mellette valaki. A gyertyával időnként köröztek a feje fölött, majd eloltották, és a füstjével köröztek, „*hogy ne férjen hozzá a gonosz lélek*”.¹⁵⁹⁽¹⁵⁹⁾ Aki nehezen tudott meghalni, annak, hogy szenvedését megrövidítsék, rózsafüzért adtak a kezébe, a vánkosokat pedig kivették a feje alól. Úgy vélték, hogy nem szabad hangosan siratni, mert *visszaríjják*. Megesett, hogy a haldokló várt valakit, és amíg az a valaki meg nem érkezett, addig nem tudott meghalni. A közmondás szerint a lakodalom és a halál jó békítő. A haragosnak illetet fölkeresni a halálos ágyán fekvőt és kiengesztelni, ha magától nem jött, üzentek érte. Ugyanakkor a haldoklótól is elvárta a közvélemény a megbocsátást, hiszen úgy tartották: „*Rettenetes volna Isten ítélete, hogyha itt, a földön nem bíkülünk vele*”.¹⁶⁰⁽¹⁶⁰⁾

A halál bekövetkezte után a szobában megállították az órát. Egy fekete kendővel vagy köténnyel letakarták a tükröt, vagy csak egyszerűen megfordították, mert úgy vélték, hogy aki a halottas háznál a tükörbe néz, azzal az ördög vigyorog szembe.¹⁶¹⁽¹⁶¹⁾ A halott lábát és állát kendővel rögzítették, hogy a kívánt helyzetben merevedjen meg. A kendőket később leoldották, hogy tudjon menni, illetve beszélni a

túlvilágon, és mellé, a koporsóba tették. Szemét lefogták, ha kinyílt, úgy vélték, vár valakit maga után a halálba.

3621. kép: Halotti lepedő részlete. Kapuvár, 19. század. (SM, RMGyK N 75.27.1. Csiszár Attila felvétele)

2. kép: Halotti lepedő részlete. Kapuvár, 19. század. (SM, RMGyK N 66.178.4. Csiszár Attila felvétele)

3. kép: Halotti lepedő részlete. Kapuvár, 19. század. (SM 60.2.1. Csiszár Attila felvétele)

363A család valamelyik tagja, „*aki hát jobban jártos vót illen ügybe*”, elment az orvoshoz, aki a temetéshez szükséges igazolást kiállította, a paphoz és a község házára, bejelenteni a halálesetet, végigjárta és felkerlte a test-, a lámpás- és a keresztvivőket. Ez a feladat rendszerint férfira várt: „*Legtöbbször a firfi ment. Mássobb a természet. Ha fáj is ek kicsint, jobban birgya. Asszonyok, mink gyarlóbbak vagyunk*”¹⁶²⁽¹⁶²⁾ – szokták mondani. Ez idő alatt a halottat megmosták, a férfiakat megborotválták. Ezt, és az öltöztetést a családtagok végezték, de a szomszédságban mindig akadt egy-két jó asszony, aki a halott körüli teendők ellátásában a segítségükre volt. Ügyeltek rá, hogy a mosdató vizet, mint tisztátalan dolgot, olyan helyre öntsék, ahol nem jár senki, például a disznóól alá. Az ehhez használt edényt és rongyot hasonló meg gondolásból a kerítés tövében ásták el.¹⁶³⁽¹⁶³⁾ Idősebb férfire fekete *innepi* nadrágot és csizmát, fehér, frissen mosott gyolcs inget és fekete *purucot* adtak. Fiatalabb férfire piros vagy zöld *puruc* került, ha még nőtlen volt, vőlegénybokréát is tűztek a mellére. Az asszonyokat a koruknak megfelelő ünnepi ruhába, a leányokat fehérbe öltöztették, hajukat kibontva leengedték, fejükre pedig a szüzességet jelképező mirtuszkoszorú került. Az öregleányt fehér *totyában* temették, szoknyája azonban fekete volt. Fejét vagy egyszerűen bekötötték, vagy pedig koszorút helyeztek rá. A közvélekedés szerint ez ugyanúgy megillette, mint a fiatalon elhunyt leányt.¹⁶⁴⁽¹⁶⁴⁾

A halotti rítusok nagyrészt a család, a szűkebb lakókörnyezet vagy a falu előtt, annak részvételével zajlottak, azonban kifejezetten nyilvános esemény (a temetési szertartás mellett) a halottvirrasztás volt. Kapuváron az 1960-as évekig háznál ravataloztak. A szoba közepén, a mestergerenda alatt mosópadokból, székekből, deszkákból összeállították a ravatalt, arra szalmazsákot helyeztek. Ennek a leterítésére szolgált a családban öröklődött, kizárólag erre az alkalomra tartogatott hímzett, csipkés halottas lepedő¹⁶⁵⁽¹⁶⁵⁾ (1–3. kép). Ahol ilyen nem volt, kölcsönkérték, vagy pedig kivarrott ágyterítőt használtak e célra. Erre helyezték a halotti vánkost (vagy vánkásokat). Az ily módon elkészített ágyon lábbal az ajtó felé feküdt a halott. A koporsós ravatalozás csak a 20. századra vált általánossá, ami a

temetkezési vállalkozók megjelenésével függ össze.¹⁶⁶⁽¹⁶⁶⁾ Raktárunkban mindig volt kész koporsó, sírkereszt és szemfedő, e mellett a ravatal elkészítéséhez szükséges tárgyak kölcsönzésével is foglalkoztak, amelyeket a koporsóval együtt szállítottak a házhoz. Az általuk kínált szolgáltatásokat először a község polgári és iparos rétegei vették igénybe. A példát rövidesen követte a helybeli ³⁶⁴parasztság, ami náluk is maga után vonta a temetés eszköztárának fokozatos megváltozását (4–5. kép). A ravatalt a ház körül található különféle készségek helyett kölcsönzött bakokból, deszkákból állították össze, és fekete lepellet terítették le. A ravatal végébe talpas feszületet és gyertyatartókat állítottak. A gyermek halottnak nem készítettek ravatalt, a kis koporsót, míg a háznál volt, az asztalra tették. A koporsó közelébe üvegpohárban szenteltvizet tettek rozskalász *borostával*, amivel a halottnézőbe vagy virrasztóba érkezők beszentelték a testet.

4. kép: Idős asszony a koporsóban, mellette családtagjai. Kapuvár, 1920 körül.
(Családi fényképgyűjteményből)

5. kép: Torokgyíkban elhunyt 10 év körüli kislány a koporsóban, Kapuvár, 1920 körül.
(SM, RMGyK N 2002.11.1.)

365A koporsóban a halott kezére tekerték a rózsafüzért, mellé kis feszületet, úgynevezett *missiós keresztet* helyeztek. Csak kivételes esetben tettek mellé más tárgyat, például pipát, vagy imakönyvet. „Azt kívánto. Hosszu beteg vót, osztá kívánto, hogy »még a koporsómba is beletegyíték ám gyerekek, ha meghalok«. Má évekig imádkozott az ágybo. Szegin má csak azt tudta, mást nem. Annak beletettik az imakönyvet.”¹⁶⁷⁽¹⁶⁷⁾ A férfi halottnak mindig a bal vállához helyezték a kalapját, ugyanis ha „Szen’ Péter a szegin lölköt nem akargya beengennyi, [az] bedobgya a kalaptyát, osztán bekireszkdik érte, mer hát kalap nekü nem maradhat ott se. Bent osztán a sok fínyes angyal között ékeveredhetik, hom még Szen’ Péter se talá rájjo”.¹⁶⁸⁽¹⁶⁸⁾ A kisgyermek halott koporsójába selyemből és viaszból készült bokrétákat, kis szentképeket tettek.

A hír szájról-szájra terjedt. Még az ágyban feküdt a halott, már gyülekeztek a környékbeli asszonyok és imádkoztak mellette. Az est közeledtével összesöpörték a szobát, a port azonban nem volt szabad kivinni a házból, hanem a halott ágya alá öntötték,¹⁶⁹⁽¹⁶⁹⁾ ugyanis a néphit szerint azon az angyalok jártak. A ravatal mellé kétoldalt padokat vittek be, ha nem volt elég a háznál, székekre deszkát fektettek.

Az esti harangszó idejére mindenki igyekezett elvégezni a ház körüli munkát, fekete félünneplő, úgynevezett *gyüvőmenő* ruhába¹⁷⁰⁽¹⁷⁰⁾ öltözött, úgy indult a *verasztóba*. A halottat egy vagy két este virrasztották, „míg fönt vót”. Első este inkább a meghívottak jelentek meg. „Rokonságnok, keresztlánok, keresztfinak ugye izentek, osztá igy összöverődött a banda.”¹⁷¹⁽¹⁷¹⁾ Hogyha másnap nem temették el, második este többen voltak, a hozzátartozókon kívül a szomszédoknak, közellebrealóknak is illett elmenni. „Má hallotta egyik a másikátu, osztá mentek többen is.”¹⁷²⁽¹⁷²⁾ Az érkezők „Dicsírtessík Jézus, Mária!” köszöntéssel léptek be a házba, amelyre „Mindörökké” volt az illendő válasz. A halottat „Isten nyugosztalla”, és „Nyugodjék békében”¹⁷³⁽¹⁷³⁾ szavakkal köszöntötték. Volt, aki a ravatal mellé lépve felhajtotta a szemfedőt, és megnézte. Azt tartották, hogy

„*aki föl a halottul, am meg köl fognyi*”¹⁷⁴⁽¹⁷⁴⁾ A koporsó melletti padon, az ágy felőli oldalon foglaltak helyet a közvetlen hozzátartozók, a többi helyen pedig nők és férfiak vegyesen, ahogy érkeztek. Az asszonyok kissé hátrahúzódva, a padok mögött álltak. A fiatalabb férfiak a konyhában beszélgettek, vagy dióban kártyáztak. A *viivőket* vagyis a halott- és lámpásvivőket, a kereszt és zászlóvivőt a hátsó szobában ültették le, ahol csendben beszélgettek a halotról és cselekedeteiről. Őket a férfi hozzátartozók kínálták a virrasztás szüneteiben borral, pálinkával. Megérkeztek az *imádkozó emberek* is, ők a fő helyen, az *asztal között* ültek azokkal a jó hangú férfiakkal együtt, akik segítettek nekik. Őket nem volt szokás kínálni, az asztalra készített üveg bor járt körbe köztük.¹⁷⁵⁽¹⁷⁵⁾ **366** Nemzedékről nemzedékre öröklött imádságos és énekes könyveik segítségével vezették a virrasztást¹⁷⁶⁽¹⁷⁶⁾ (6. kép). Volt, ahová meghívták őket, de legtöbbször hívás nélkül is elmentek. Szóltak egymásnak, mondták, hogy ki a halott, „*gyere el te is estére! (...) Ugye összö vótak szokva. Az imádságot fölvátvo mondták. Mindenkiné vót rózsafüzér, osztá egy-egy tizedet.*”¹⁷⁷⁽¹⁷⁷⁾ A halotti rózsafüzért imádkozták, és minden tized után egy, a halotthoz és a halálesethez illő virrasztóéneket énekeltek. Más éneket választottak a javakorabeli vagy az idős ember, mást a fiatal vagy gyerek virrasztásához:

„A fényes nap immár elnyugodot
a föld szünö sötétben maradot
napali fény éljelre változott
fárodtnak nyugodalmat adot!

Minden állot megy nyugodalomra
az Istentől kirendölt álomra
és is uram úgy megyek ágyomba
mint ha menék jászos koporsomba!

Ne szollics ki uram kiszületlen
ne ved visza lölkömet véletlen
vezes előb az enyhítő kutra
ugy bocsás el engem a nagy utra!”¹⁷⁸⁽¹⁷⁸⁾

A fiatalon elhunyt legény vagy leány temetését úgy tekintették, mint a halott lakodalmát, ami nem csak a halott ruházatában és annak kiegészítőiben nyilvánult meg, hanem az ilyenkor szokásos virrasztóénekek szövege is a lakodalomban szokásos énekek, mint például a menyasszony búcsúztató átköltésével született:

„Föl tetik a szüz koszorut a menyaszonynak
mely szomoruságot okoz menyegyzős háznak
ne sirjatok jó szülők mert ennél szeb menyegzőt
nem láttatok hát áldjátok most a teremtőt

Mert én a Jézusnak valék szüz menyaszonya
Máriának szüz anyának kedves leánya
menyországnak kertjébe menyei zöld mezzőben
rózsakoszorukat kötök egek fényében

3676. kép: Garab István kéziratos halottas könyve. Garta, 1875. (Magántulajdon)

Nyugodjál boldog menyaszony jász koporsódban
most 10 esztendős korodban teszünk sírodban
nyugodj ékes menyaszony virág nyillik sírodon
neked kedves gyöngye kis szüz mindig virulyon

Atyám ne sirass engemet itt van virágod
soha nem lehetet volna szebb menyaszonyod
kinek Jézus jegyesse Mária szerelmese
örvendj tehát édes atyám ily menyegzőbe

Bánatos szüvü jó szülöm mért siránkozol
azért tán hogy kedves lányod lesz itt gyászos por
ne sirjál édes szülöm mert vig az én menyegzőm

menyországban a szüz mátkám Jézus én őrzöm

368 Azért végre vég bucsumat veszem tőletek
kedves atyám édes anyám Isten veletek
köszönöm nevelistek csokolom hü kezetek
Isten áldjon végre menyben hozza lölkötök

Jertek értem égi karok repülünk menyben
nem kell nekem ez a világ megyek örömben
jertek ide angyalok veletek kezet fogok
megdicsőült szép koszorut nekem fonyatok”¹⁷⁹⁽¹⁷⁹⁾

Gyerek halottat, ha még nem gyónt és áldozott, (7-8 éves korig) nem virrasztották,¹⁸⁰⁽¹⁸⁰⁾ az ennél idősebbet azonban már igen. Az ilyen alkalomra való virrasztóénekeket gyakran a férfiak sem tudták végigénekelni könnyek nélkül:

„Oh mily szép az ártatlanság
kit követ örök boldogság!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!

Neked a halál nem ártot
Istenhez menybe jutottál!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!

Krisztus urunk is azt mondja
országát illennek adja!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!
Már elvette a koronát
látod az ártatlan báránt!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!

Értünk menyei atyádnál
esedezz egek uránál!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!

Minket is szent országba
vezessen be boldogságba!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!”¹⁸¹⁽¹⁸¹⁾

369 A virrasztás résztvevői éles szemmel figyelték a család tagjait. Az idegeneknek nem illett siratni a halottat. a közvetlen hozzátartozóktól azonban, különösen, amikor fiatalon, hirtelen elhunyt családtagot virrasztottak, elvárták ezt. Az idős korban elhunytat, akinek halálára már felkészültek, kevésbé volt illendő siratni. Aki nem az íratlan törvényeknek megfelelően viselkedett, számolnia kellett a közösség elítélő véleményével. Komikumba hajló történet szerint „...egy legínnnek az öregaptyát virrasztották. Hideg vót télen, majnem megfattak. Annyira rít ű meg, aszonták neki: »Hát mér rísz, hát ne sirasd annyira, hát öreg vót!« Aszongya: »Nem azér rivok!« »Hát mér?« »Mer fázok!«”. ¹⁸²⁽¹⁸²⁾ Az eset

ellenkezőjére is akadt példa: „Vót akire aszonták: »No, hát ez meg... négy szem könnyö se gyüött le.«
Ille is vót.”¹⁸³⁽¹⁸³⁾

A virrasztóban, az imádság és az ének szüneteiben „beszígettek, szótak a szomszédjávól, hát meghalt, meg meddig szenvedett”.¹⁸⁴⁽¹⁸⁴⁾ Szó esett ilyenkor a várható örökségről, kit mennyi illet meg a jusból. A beszélgetés néha vitává fajult: „A hóttra rámondtak jót, rosszat, meg a rokonságro mindenfélit. Rokonnál történt, hogy virrasztás közben összevesztek a dolgokon. Ósuccán történt, ittak ott is, a halottat leöntötték borral! Magtalan volt az illető, hagyott az afrikai missziókra. Tanítottatott Afrikában egy papot, egy néger papot. Erössen vitatkoztak, mert a földet rájuk hagyta, csak a jövedelmét nem. Azt elosztotta templomra, misére.”¹⁸⁵⁽¹⁸⁵⁾ Ritkán, de előfordult, hogy a vita botrányba torkollt, „ugy összövesztek má akkor a juson ezek a rokonyok, hogy addig veszekedtek, míg fődöntöttik a koporsót. Hát a izeje föntmaradt, magtalanra szokták mondanyi: Maj' fődöntik a jusér.”¹⁸⁶⁽¹⁸⁶⁾

A virrasztás az emlékezettel elérhető időben éjjel 10-11 óráig tartott. A halotti rózsafüzérből és az énekekből álló *ráta* után a virrasztók széledni kezdtek. A virrasztást az addig a hátsó szobában beszélgető férfiak folytatták az *énekes emberek* vezetésével, szokás szerint éjfélig, volt úgy, hogy hajnalig, attól függően, hogy „*hogyan (mennyien) mentek összö, meg mennyi bor vót*”.¹⁸⁷⁽¹⁸⁷⁾ A ravatal mellett idősebb asszony imádkozgatott reggelig. A szentelt gyertyát általában égve hagyták, hogy távol tartsa a halottól a gonoszt. Szegényebb háznál, ahol nem volt még egy szoba, a család a halottas szobában aludt.

Másnap reggel az egyházközség alkalmazásában álló temetőcsősz megásta a sírgödört, a halottvivők pedig a temetőből (Gartán a templomból) a házhoz vitték a koporsóvivő saroglyát, a *Szent Mihály lovát*. A gyászmise után harangozták ki a halottat.¹⁸⁸⁽¹⁸⁸⁾ A harangszót megszakítva két *verset* húztak a nőnek, hármat a férfinak. „*No, aszongyák, asszon van. Ha három vót, meg firfi.*”¹⁸⁹⁽¹⁸⁹⁾ A harangszó végéig a hívek a templomban maradtak, hogy egy úrangyalát és egypár miatyánkot imádkozzanak a halottért.

370 Az utcabeliek, ismerősök nap közben is jöttek a házhoz, imádkozni a halott mellett. A temetés előtt egy órával az énekes emberek ismét megjelentek a gyászos háznál, és a már gyülekező néppel együtt folytatták az imádságot. A halottvivők kevéssel a búcsúztatás kezdete előtt szegezték le a koporsót. Ez volt az ideje a ravatalfénykép készítésének is, ami némileg módosította a rítuscselekmények megszokott rendjét.¹⁹⁰⁽¹⁹⁰⁾ Fényképezésre általában akkor került sor, ha fiatal volt a halott, vagy a család valamely tagja külföldön élt, és neki akartak róla egy utolsó fotográfiát küldeni. Mivel a fényképezés (a kedvezőtlen fényviszonyok, vagy talán a fényképész felszerelésének hiányossága miatt) többnyire nem a szobában történt, a még nyitott koporsót kivitték az udvarra, ahol (gyakran összes kellékeivel együtt) újra felállították a ravatalt. A fényképezés alatt a családtagok a koporsót az alkalomhoz illő testtartással és arckifejezéssel, rendszerint a halottra tekintve, állták körül. (4, 7–9. kép) A koporsóra csak ez után szegezték rá a fedelet.

7. kép: 17 esztendő s korában elhunyt leány a koporsóban. Kapuvár, 1946 körül.
(SM, RMGyK Fn 12 600. Csala Bálint fényképész felvétele)

371 Rövid harangszó adta hírül, hogy a pap elindult a halottas házhoz. Egy gyereket kiállítottak a kapuba, aki figyelte, hogy érkezik-e már a pap és a *mester* a ministránsokkal. „Gyűnnek! Gyűnnek má! – kiállította, amikor megpillantotta őket.”¹⁹¹⁽¹⁹¹⁾ Mire odaértek, a lezárt koporsót kivitték az udvarra, ahol az udvar hosszában álló *Szent Mihály lovára* helyezték. Mellette, a konyhaajtó előtt állt a család, körülötte a gyászolók, külön a férfiak, és külön a nők. A szobában egy-két hátra maradt öregasszony szédített a ravatalt, a 20. század elején Gartán még élő hiedelem szerint azért, nehogy a halott a családból valakit magával vigyen. Az egyházi búcsúztatás után ismét megszólaltak a harangok, és a gyászmenet elindult a temető felé. Amikor a koporsóval kiértek a kapun, valamelyik jó szomszéd, vagy ismerős férfiember az istállóban fölverte a fekvő jószágot, „nehogy marhavész legyen”,¹⁹²⁽¹⁹²⁾ vagy más magyarázat szerint a fekvő maradt állatokat a halott magával ne vigye.¹⁹³⁽¹⁹³⁾ A kaput a temetés végéig, „*amig a halott a föld fölött vót*”, nem volt szabad becsukni.¹⁹⁴⁽¹⁹⁴⁾ A menetben elől mentek a férfiak, utánuk a ministráns gyerek a halálkeresztel. A keresztre fiatal halottnak világos, idősnek fekete szalagot kötöttek. A kereszt után ment a pap, utána a halott keresztfia, fiatal halottnak a keresztapja a sírkeresztel. Idős halott koporsóját utcabeli férfiak vitték vállon, a *Szent Mihály lován*. Hogyha messze volt a temető, a *vüvők* út közben váltották egymást. A lámpásvivők szintén környékbeli férfiak voltak. Amikor legényt temettek, legények vitték a testet, és lányok kísérték lámpásokkal, fehér ruhában, karjukon hosszú kék szalaggal. Ha leány volt a halott, a koporsót is lányok vitték, de a karjukon viselt szalag ilyenkor rózsaszín volt. A lámpásokat viszont legények vitték mellette. Koporsója előtt selyem párnán vitték a *szűzkoszorút*.¹⁹⁵⁽¹⁹⁵⁾ Hogyha az elhunyt tagja volt valamely társulatnak (Mária kongregáció, Szeretet társulat, Önkéntes tűzoltó egyesület, stb.), azok templomban őrzött lámpásait és zászlóit is kivitték e temetésre, és a menetben a koporsó körül vitték. A koporsó után a hozzátartozók mentek, utána a nők zárták le a halottas menetet. Amikor gyermek halottat temettek, a gyász színe a fehér volt. A halottat nem mindenki kísérte ki a temetőbe, „*ugy is vót, hogy idegyűntek a házhoz, megvárták míg elínekülik, osztá elmentek haza*”. Aki találkozott a halottas menettel, félreállt,

„megadta a tisztességet”.¹⁹⁶⁽¹⁹⁶⁾ Kapuváron, amikor Kis-Rába hídjához értek, a sírásó meghúzta a temetőkápolna harangjait.¹⁹⁷⁽¹⁹⁷⁾ A harangszó a koporsót a temetőig, a sírig kísérte. Kisgyermek koporsóját a keresztanya vitte ki a temetőbe kézben vagy fejen.

3728. kép: Fialat férfi a koporsóban, mellette a családtagok és a menyasszonya, Garta, 1950 körül.
(SM, RMGyK Fn 12 603. Csala Bálint fényképész felvétele)

9. kép: 74 éves korában elhunyt öregleány a koporsóban, körülötte a családtagok. Garta, 1952.
(Családi fényképgyűjteményből)

373A halotti rítuscselekmények sora a torral zárult. A 19. században jelentősége nagyobb volt. A temetés ideje alatt egy-két távolabbi nőrokon a halottas háznál megterítette az asztalt, hogy a temetés után a meghívottakat: a közeli rokonokat, a *vüvöket*, a *mestert*, az *énekes embereket* és a sírásót illően megvendégelhessék. Az asztalra a bor mellé ilyenkor frissen sült pogácsa, túrós bugyor és forgácsfánk került. A tor csendes poharazással kezdődött, azonban ahogy fogyott a bor, úgy kezdtek egyre többen nótázásba. Módosabb háznál a *hangászokat* is felfogadták. Az *énekes emberek* a világi dalokat is ismerték, a tor ilyenkor mulatozással fejeződött be. Ez lehetett az oka, hogy a szokás a 20. század első felében (feltehetően egyházi korlátozás hatására) jelentősen visszaszorult, a temetés után betérők miután *megitták a halott poharát*,¹⁹⁸⁽¹⁹⁸⁾ elszéledtek, mindenki ment haza, a családjához.

Az öregek halálra való készülődésének, majd a halott körüli teendők pontos, körültekintő elvégzésének ki nem mondott, a 20. századra már talán nem is mindig ismert célja volt az elhunyt nyugalmanak biztosítása a másvilágon. Az élők közül meghatározott rítusok során eltávolított halott lelke, ha elintézetlen dolga maradt, vagy a megfelelő temetéshez (ha még nem volt házasság, a lakodalomhoz!) való „jogát” nem érvényesítették, a néphit szerint visszajárt, és a cselekedeteivel zavarta családtagjait. Zajt csapott a háznál, az istállóban szabadon engedte az állatokat, ló vagy kutya képében kísértett. Kapuváron történt, hogy a halott legény lábára feledékenységéből(?) nem húzták fel a csizmáját, aki a szobában forgó lábbelit minden éjszaka leverte az ágy fölötti rúdról, mindaddig, amíg az apja utólag ki nem vitte a temetőbe, és bele nem ásta a sírjába.¹⁹⁹⁽¹⁹⁹⁾ Máskor imádsággal, misével próbálták az élők és a holtak térfele közötti megbillent egyensúlyt helyreállítani.

A 20. század közepétől a halotti rítusok jelentős változáson mentek át.²⁰⁰⁽²⁰⁰⁾ Az erre vonatkozó rendelet után fokozatosan megszűnt a háznál történő ravatalozás. Amelyik háznál nem volt erre alkalmas helyiség, onnét a testet a halál beállta után rövid időn belül kivitték a temető halottas házába.

Ezzel megszűnt a virrasztás és a háztól való kikísérés, az egyházi búcsúztatást is a temetőben végzi a pap. A tor vesztett jelentőségéből, leegyszerűsített formájában is a legritkább esetben ülik meg a gyászos háznál. Ami korábban megbotránkoztató cselekedetnek számított, mára bevett szokássá vált, a temetés körül segédkezőket, a test-, lámpás-, zászló- és keresztvivőket meghívják a kocsmába fejenként fél liter borra. A változások az idősebb generációnak a hagyományokhoz való szívós ragaszkodása miatt nem mindig történtek zökkenőmentesen. A halotti szokásoknak ez a késői, ma ismert formája már nem tartozik a tanulmány témájához, feldolgozása további, alapos kutatást igényel.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Lovasné Szabó Ágnes: Kópháza utolsó bábája

374 Lovasné Szabó Ágnes: Kópháza utolsó bábája

„Egyszer sem a halálnak, az életnek szolgáltam.”

Az 1960-as években még gyakran láttam a falunkban, Kópházán, az utolsó bábánkat, Ilona nénit. Mindig gyalogolt, a jellegzetes orvosi táskához hasonló, bábátáskával a kezében, egyre nehezedő léptekkel. Tisztelet és szeretet övezte mindenki részéről. Nehéz, de szép életéről, már nagybetegen, 1984 áprilisában a következőket vallotta horvátul, amelyet magyarra lefordítva az alábbiakban adok közre.

„Kópházán születtem 1915. augusztus 19-én. Apám Knull Vince, anyám Egresits Katalin volt. Négyen voltunk testvérek, három leány és egy fiú. Nagyon szegények voltunk. Itt a faluban végeztem el a hat elemi iskolát. 13 éves voltam, amikor anyám nyolcévi betegség után meghalt. Így félárva lettem. Anyám nővére, aki Pesten élt, ajánlott be ott egy jó helyre szolgálólánynak, ahol három évig szolgáltam. Ezután hazatérve két évig Sopronban álltam munkában. A két év letelte után férjhez mentem Payrits Sándor villanyszerelőhöz, aki nagyon keveset keresett.

1. kép. Payrits Sándorné Knull Ilona

Hogyan lettem bába? Nagynéném, aki bábaasszony volt, de már öreg, mondta nekem, hogy jó lenne kitanulnom a bábaságot, és akkor átvehetném a helyét. Kedvet is éreztem hozzá. 1943-ban, 29 évesen, már férjes asszonyként, négy gyerekkel vágtam neki a tanulásnak. A szombathelyi bábaképzőben voltam egy évet, ahol minden költséget nekem kellett fizetnem. Közben a férjem megkapta a katonai behívóját a frontra. [375](#)Az otthon maradt négy gyerekre Tini néni, férjem nővére vigyázott. Szombathelyen egy asszonynál voltam kvartélyon, 20 pengőért, egy másikhoz pedig ebédelni jártam. A költségeket nem tudtam fizetni, ezért magam főztem rántott levest aprított kenyérrel. Reggelire teát ittam, egy kevéske cukorral, szájréval (ízestítő) meg kenyérrel. Ebben az időben a gyenge étkezés következtében nagyon sovány voltam. A kórházban, ahol gyakorlaton voltam, néhanapján kaptam ebédet, amikor az asszonyok megsajnálta. Az iskolában nem kellett fizetni, de megdolgoztattak bennünket, például ablakokat pucoltunk. A tanulás nekem nagyon nehéz volt, mivel rosszul beszéltem magyarul. Az egyik orvos ezt szóvá is tette nekem. A vizsga is nagyon nehéz volt, nemcsak nekem, hanem a többieknek is. 1950 körül Budapesten politikai vizsgát is kellett tennem. A vizsgák után

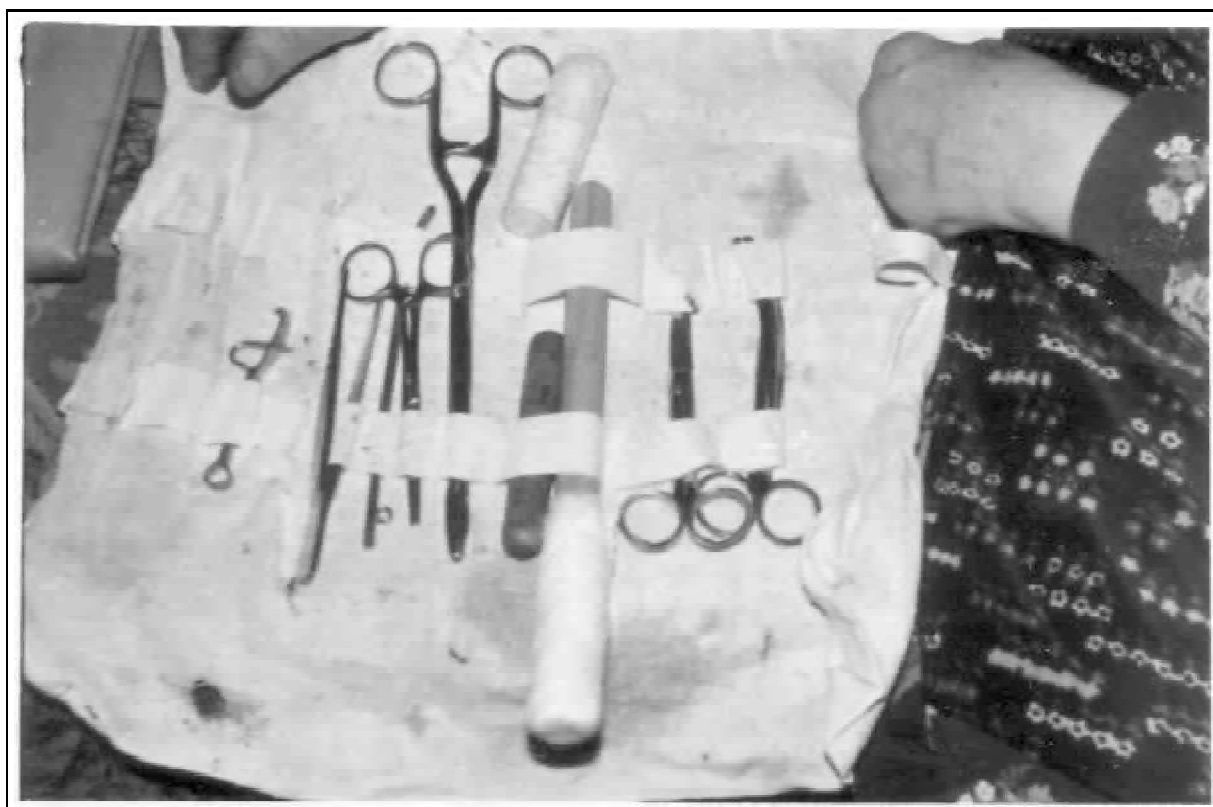
hazajöttem Kópházára és a nagynéném helyébe léptem. Így lettem a falu bábája.

2. kép. Payrits Sándorné igazolványa, 1954.

1944-ben a faluban nem volt orvos, Balról járt át hozzánk Wosinszky István. A várandós asszonyok Szántó doktorhoz jártak át Cenkre. Orvoshoz menni nem volt kötelező, de aki elment, kapott egy kiló cukrot. Amikor egy asszony a faluban gyermeket várt, eljött hozzám és közölte velem. Én tájékoztattam a terhesség idejére és a szülésre vonatkozó tudnivalókról és teendőkről. Sopronból is csak akkor jött orvos, ha komplikációk léptek fel. A várandós asszonyok a szerencsés szülésért szent Annához fohászkodtak, ő volt a szülőasszonyok védőszentje. A gyermeket váró asszony nem foghatott meg egy anyajegyét arcon, vagy kézen, mert akkor a gyermek is megkapta. Amikor eljött szülés ideje – zömmel éjjel –, jöttek értem. Azonnal kiugrottam az ágyból, vettem a táskámat és mentem. Nemcsak Kópházára, hanem Harkára is jártam, ha szükség volt rám. A házakhoz szekéren vittek. Bizony, télen a nagy hidegben sokat fáztam! Mikor értem jöttek, sürgettek, hogy gyorsan-gyorsan, mert mindjárt jön a baba, [376](#)így sok esetben még a kabátot sem volt időm felvenni. Egyik alkalommal a szekér felborult, mert kiesett a kereke. Én kizuhantam és az új mellényem elszakadt. Több esetben Harkáról nem tudtak a nagy hófúvás miatt visszahozni, ilyenkor a sínek mentén gyalogoltam hazáig. Volt olyan eset is, amikor két napot ültem a várandós asszony mellett, amíg megszületett a baba. Ilyenkor a férjem hozta el utánam kicsi gyermekemet, hogy megszoptathassam, majd vitte ismét haza. Mivel az asszonyok nem akartak kórházban szülni, ezért több esetben szükségem volt segítségre; hol az egyik női családtag, hol pedig az egyik szomszédasszony segédkezett. Volt, hogy mire kiértem, már megszületett a gyermek, de általában volt. Akkor gyorsan hideg-meleg vízbe mártogatva föléledt. Szülés után még két óráig a kismama mellett maradtam a biztonság kedvéért, majd ezt követően 8 napig jártam fürdetni a babát. Amikor az anyának Sopronba kellett mennie, akkor egy rongyba kenyeret, vagy zsemlet tett, amit tejszó mártott, egy kicsit megédesített és azt tette a gyerek szájába. A lucsi ellen sokat harcoltam, mert azt

nem csak a gyerek, hanem a légy is nyalogatta, amitől sokan megbetegedtek, többen meghaltak.

3. kép. Szülésznői szerszámok Payrits Sándorné bábatáskájából

Így múlt el 27 év sok munkával, gonddal és örömmel. Idővel az asszonyok kór-házba mentek szülni, bábára már nem volt szükség. Ekkor ápolónő lettem. A bábatáskámat, ahogyan akkor lettem, ma is ugyanúgy található a felszereléssel együtt. Ha hívnának, ma is szívesen mennék szüléshez, de az egészségem már nem jó, a kezeim teljesen odavannak. Nagy fájdalmaim vannak, sokszor egész éjjel nem tudok aludni a fájdalomtól. Sem gyógyszer, sem pedig fürdő nem használ. A gyermekeim kiröpültek, ők gyakran jönnek és sokat segítenek.

Nehéz volt az életem, de szép. Egyszer sem a halálnak, mindig az életnek szolgáltam. Ha még egyszer születnék, megint bába lennék.”

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Horváth László: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-) szentmiklósi uradalom területéről (1724-1800) 3. rész

377 Horváth László: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-) szentmiklósi uradalom területéről (1724-1800) 3. rész

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Horváth László: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-) szentmiklósi uradalom területéről (1724-1800) 3. rész / Összeírás

Összeírás

A községsoros urbariális vagy egyéb célú összeírás (*conscriptio*) általában a jobbágy és zsellér családfők legfontosabb gazdálkodási adatait rögzítette. Adóügyben a vármegye, az urbárium felülvizsgálata, korrekciója kapcsán pedig a földesúr rendelhette el a különböző típusú szolgáltatásra kötelezett lakosságra, illetve szolgáltatásokra vonatkozó összeírásokat. 1767-ben, Mária Terézia királynő rendeletére, részletes és országos összeírás történt. Az alábbiakban az – elsősorban az uradalom keretében végrehajtott – összeírásokkal kapcsolatos kifogásokat tekintem át.

1756-ban a veszkényiek elpanaszolták, hogy az ún. hosszú erdőnél az irtásaikat szántóföldekké alakították át, de az összeírás alkalmával az alsó és felső szomszédjaik ezeket saját irtásukként jegyeztették be. A helyreigazításhoz az inspektor segítségét kérték. [201\(201\)](#)

A bogyoszlóiak 1757-ben egy olyan bizonyos legelőterület ügyében panaszkodtak, amelyet szerintük a tisztartó szántóterületté minősített át. Ezért a Comissiot megkérték, e területet legelőként jegyezzék. Állásfoglalás: a besorolás marad. [202\(202\)](#)

A babótiak 1757-ben azt nehezményezték, bár noha már több ízben is installáltak a *Pethlen* nevű legelő ügyében – mely terület szerintük régen a falu határához tartozott –, de ezt az uradalom nem ismerte el. Így az említett legelőterület régi hovatarozásának elismerését kérték. Állásfoglalás: *nihil* [203\(203\)](#)

1758-ban a vitnyédiek beadványukban azt kérték az uradalomtól, hogy csak azon szántóföldek és rétek után adózzanak és szolgáljanak, amelyek az összeírásban szerepelnek, nem pedig annál nagyobb terület után. Mellékletként egy részletes kimutatást nyújtottak be az összeírt (valós) területekről és az uradalom által feltüntetett (szerintük nem létező) többletterületről. E kimutatás név szerint megadja az egyes szántóföldek és rétek jobbágygazdáinak nevét is. [204\(204\)](#)

A babótiak azzal a panasszal fordultak a Comissiohoz, hogy megítélésük szerint a rájuk kivetett adóban olyan területek után is fizetniük kell, amelyet a tárgyidőszakban a veszkényiek, illetőleg a kapuváriak és a gartaiak használnak. Állásfoglalás: Az inspektor elutasította a veszkényiekre vonatkozó állításukat, a kapuváriakra és a gartaikra vonatkozóan pedig elrendelte a terület tényleges használatának kivizsgálását. [205\(205\)](#)

378 Ugyanezen évben (1758-ban), a vitnyédiek többek között azt panaszolták, hogy az 1757. évi rétekre vonatkozó összeírás adatai eltérnek a helység idevonatkozó régebbi összeírási adataitól. [206\(206\)](#)

A kecöliek ekkor egyrészt azt kifogásolták, hogy az összeírás alkalmával több szántóföldet a vetések és a rétek közé soroltak, másrészt pedig a szomszédos vásárosfalusiakra panaszkodtak, akik szarvasmarháikat a kecöliek legelőjére hajtják. Állásfoglalás: Az összeírást a Comissio helyesnek találta, a legeltetéssel kapcsolatos panasz kivizsgálásával pedig a tisztartót bízták meg. [207\(207\)](#)

1759-ben a bősárcányiak a ház- és a hozzá tartozó telekösszeírás hibáit panaszolták, mondván hogy az pontatlan, az úrbéresekre hátrányos. Állásfoglalás: A Comissio döntéshozóinak részére egy a panaszlevélhez csatolt részletes uradalmi lista található 52 bősárcányi háztulajdonos nevével és a sessióik részletes adataival. [208\(208\)](#)

A kecöliek 1760. évi, nyolc pontos panaszlevelükben többek között sérelmezték, hogy sessióik és irtásföldjeik hibás összeírása miatt többletfizetésre kényszerülnek. Ezért helyreigazítást kértek. [209\(209\)](#)
Állásfoglalás: A tisztartói jelentés szerint az összeírási adatok megfelelőek. [210\(210\)](#)

1765-ben az ordódi [211\(211\)](#) jobbágyok a babótiakkal szemben panaszkodtak, ugyanis azok úgy informálták az uradalom inspektorát, hogy az ordódi félhelyes jobbágyoknak kétszer akkora telkük van, mint a babóti egészhelyeseknek. Valójában a babótiak – az ordódiak szerint – eközben elvettek tőlük 18

hold szántóföldet, melyet most ők használnak. Mindeközben a babótiak több robottal nem szolgálnak, és az ordódiak portioja sem csökkent. Ezért igazságos megoldást kértek. Állásfoglalás: Véleményezésre kiadták. (Mellékelve egy uradalmi felmérés a babótiak és az ordódiak által művelt területekről, dülőnevekkel!)²¹²⁽²¹²⁾

A kecöli jobbágyok 1767-ben, mivel a földek, kaszálók, valamint a legelők felmérésénél *sok fogyatkozások volnának*, a herceghez fordultak.²¹³⁽²¹³⁾ Állásfoglalás: A tisztartó a véleménye szerint a felmérések helyesek.²¹⁴⁽²¹⁴⁾

1768-ban a pordányiak amiatt fordultak az inspektorhoz, mert – szerintük – az összeírás idején (véltetően 1767-ben) a helyek száma nyolccal „föllebb tetettek”. Ezért kérték, hogy a sessiók számát a régi összeírás szerint vegyék figyelembe annál is inkább, mert földjeik egy része amúgy is a laposban fekszik, melyről a vizek miatt sokszor alig arathatnak.²¹⁵⁽²¹⁵⁾

Ugyancsak ez évben a vitnyédiek azt panaszolták az inspektornak, hogy a legutóbbi (bizonyosan az 1767-ben végrehajtott) vármegyei összeírás során az összeíró, Toronyi László, az erdei rétjeik közül – minthogy elegendő szántóföld nem állt rendelkezésre – 379két-két darabot szántóföldnek írt be. Ezért az adatok helyesbítéséhez az inspektor segítségét kérték.²¹⁶⁽²¹⁶⁾

Az agyagosiak a vitnyédiekkel fennálló határvitájukban 1769-ben az úriszékhez és a herceghez benyújtott instanciájukban azért folyamodtak, hogy a konfliktust az összeírás szerint rendezzék.²¹⁷⁽²¹⁷⁾

1772-ben a szárföldiek több panasszal álltak elő: helyföldjeikben (18 hold/egy egész sessió) a kiszabott mérőt nem tudják elvetni és azokhoz rétjük nincs. Minthogy az összeírásnál marháiknak legelőt nem hagytak, ezért állataikat olyan földeken kénytelenek legeltetni, amelyek után portioval és robottal tartoznak, vagy pedig irtáspénzt fizetnek. Kérték panaszukat *meg orvosolni avagy határunkat ujobban meg vizsgáltatni*. Állásfoglalás: [?]²¹⁸⁽²¹⁸⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Horváth László: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-) szentmiklósi uradalom területéről (1724-1800) 3. rész / Egyházközség

Egyházközség

A földesurak birtokaikon kegyúri joggal (*jus patronatus*) és ebből adódó kötelezettségekkel is rendelkeztek. Így többek között a kegyúr (*patronus*) kötelezettségei közé tartozott a templom vagy kápolna, és a plébániaház épülete karbantartásának a segítése, szükség esetén újjáépítéséhez történő anyagi hozzájárulás biztosítása. Az úrbéres települések kegyúri joghoz kötődő problémáit az alábbi esetek illusztrálják:

A bogyoszlóiak nevében 1736-ban a helyi plébános panaszt emelt a tamási földesúri huszárok ellen, akik – noha Tamási filiáléként a bogyoszlói plébániához tartozik – nem akartak a plébániaház helyreállításában részt venni.²¹⁹⁽²¹⁹⁾ Az 1736. május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio jegyzőkönyvi kivonata alapján született állásfoglalás: Miután a helyreállítás szükséges, abban a filiának is részt kell vállalnia.

1750-ben a kecöliek azért fordultak hg. Esterházy Pálhoz, hogy segítsen rajtuk templomuk immáron halaszthatatlan helyreállításában. Mint írták: az elmúlt évek árvizei és a sáskák pusztításai miatt ők maguk erre képtelenek, mivel *annyira elnyomorodtunk, hogy még kenyereinkre valót sem tudjuk magunknak megszerzeni... és ezen okbul sem magunkat nem táplálhatjuk sem K[egyel]mes Herczegséged adóját és árendáját meg nem adhattuk mind ez mai napig*. A hercegtől azt kérték, ha

egyebül nem is csak az hely adó megadásából, mely vagyon míg nálunk 44 frt 30 d álló fizetis, abbul dispensálván [felmentést adván] segítenyi méltóztassék templomunkat.²²⁰⁽²²⁰⁾ Állásfoglalás: Egy kapuvári keltezésű 1750. április 12-i, aláírás nélküli irat – feltehetően tiszttartói véleményezés – megerősítette a kecöliek nagymérvű elszegényedését, azt, hogy a helyreállításhoz becsült 150 frt-nyi összeget képtelenek előteremteni. A véleményező a templom helyreállítására több éven át, évi 50–60 frt-os anyagi ráfordítás biztosítását javasolta.²²¹⁽²²¹⁾

380A bősárányiak 1753-ban templomuk építésének befejezéséhez téglát és meszet kértek a hercegségtől. Állásfoglalás: A kapuvári uradalmi hivatal gondoskodjon az építkezés befejezéséhez szükséges tégláról és mészről.²²²⁽²²²⁾

Ugyanebben az évben az osliak „kiváltságai” megőrzéséért folyamodtak: a csodatévő Mária képpel kapcsolatos kötelezettségeik teljesítése fejében eddig immáron 50 éve mindennemű portio, robot és hosszú fuvar szolgálata alól mentességet élveztek. Ezért mentességük fennmaradását kérték. Állásfoglalás: A kapuvári uradalmi hivatal vizsgálja ki a panaszosok hivatkozását.²²³⁽²²³⁾

A tamásiak 1753-ban három tárgykört is érintő panaszlevelükben a templomuk építéséhez a kegyúr segítségét kérték.²²⁴⁽²²⁴⁾

A rábaszentmihályiak plébánosa, Serfőző János (*Joannes Serfozó*) 1754-ben kérte a Comissiót, juttasson a falunak a romladozó templom és az ugyancsak rossz állapotú plébániaház megjavításához szükséges követ, téglát és faanyagot. Állásfoglalás: a kapuvári uradalom biztosítsa a rábaszentmihályiaknak ingyenesen a szükséges mennyiségű építőanyagot.²²⁵⁽²²⁵⁾

A bogyoszlói plébános, Salamon Ferenc (*Salomon Franciscus*) 1757-ben mind a templom, mind a parochia épületének igen rossz, javításra szoruló állapotát jelentette be. A Comissiót, hogy javításhoz szükséges anyagok biztosítására kérte. Állásfoglalás: Utasítsák a kapuvári tiszttartót, hogy az anyagokat nyugta ellenében biztosítsa a plébános részére.²²⁶⁽²²⁶⁾

A csornai *hercegszeri* jobbágyok 1758-ban a Comissiohoz az alábbi kéréssel fordultak: a mintegy nyolc évvel azelőtt temetőjük kerítésére szánt téglából a birkásház pincéjének építéséhez a hercegségnek kölcsönadott téglákat az uradalom adja meg, mivel az *ultátul fogva csorbaságát szenvedti temetőnknek kerítése*.²²⁷⁽²²⁷⁾

1759-ben a kapuváriak azon kéréssel fordultak a Comissiohoz, hogy a Kapuvárott építendő kápolnájukhoz térítésmentesen építőanyagot kaphassanak. Állásfoglalás: Engedélyezik, hogy a kapuvári tiszttartó az építkezéshez szükséges fát és téglát a mezőváros részére ingyenesen biztosítsa.²²⁸⁽²²⁸⁾

A kecöliek 1760. évi, nyolc pontos panaszlevelükben többek között sérelmezték, hogy a templomföldek után az eddig is járó dézsmán kívül most már helypénz (*census*) megfizetésére is kényszerülnek. Ennek eltörlését kérték.²²⁹⁽²²⁹⁾ Állásfoglalás: A tiszttartói jelentés margójára írt bejegyzés szerint marad az eddigi kötelezettség.²³⁰⁽²³⁰⁾

Szil mezőváros plébánosa, Czinka Márton (*Czinka Martinus*) 1759-ben a templom tetőzetének javításához tégláért és gerendákért a kapuvári tiszttartóhoz fordult, aki **381**ezekért 13 frt-ot számolt fel, és az oltár felújításához szükséges anyagokért egy újabb összeget kért. A plébános a 13 frt elengedését, és a többi anyag árának mérséklését kérte. Állásfoglalás: Biztosítsák ingyen a téglákat és gerendákat.²³¹⁽²³¹⁾

1761-ben az osliak a templom tornyának megépítése ügyében fordultak a herceghez. Mint írták,

templomuk építése immár 15 esztendeje leállt. A toronyhoz a már félretett 50.000 db téglán kívül a harangállás kialakításához még 20 db tölgyfára, és 40 db fenyőfára is szükségük lenne. Ehhez a herceg segítségét kérték.²³²⁽²³²⁾

1763-ban a szentmiklósiak jelentették a hercegnek, hogy a plébániaház teljes fundamentumát a három szobáján kívül újra kell építeni. Ehhez azonban a filiák (Szergény, Agyagos és Petőháza) egyáltalán nem akarnak pénzzel hozzájárulni, ezért a Comisso segítségét kérték amiatt, hogy a filiák a reájuk eső arányos terhet elvállalják.²³³⁽²³³⁾ Az Esterházy herceghez mint kegyúrhoz címzett, aláírás nélküli, 1763. évi iratban ugyancsak a szentmiklósi templom javításához kértek építőanyagot (többek között több ezer tetőcserepet is).²³⁴⁽²³⁴⁾

Ugyanebben az esztendőben a szentmiklósi (*Fertőmelléki Sz. Miklósi*) lakosok öhercegségének jelezték: templomuk *öregoltárának* (főoltárának) előkészületi munkálatait befejezték és most magára a kegyúri (ajándék-)oltárra várnak.²³⁵⁽²³⁵⁾

1768-ban az osli jobbágyok Miklós herceghez címzett instanciájukban a néhai Esterházy Pál herceg rendelkezésére hivatkoztak, aki azzal a kötelezettséggel telepítette atyáikat a *háborus időkben* elpusztult Osliba, hogy *az csudálatos Szent kipnek tisztöletre bejárando bucsus nipeknek 364 ölbül tartando utat töl]tissel csinálvan jót mindenkor tarcsanak*.²³⁶⁽²³⁶⁾

Az agyagosiak és szergényiek 1770-ben a templomuk elkészítendő főoltára ügyében fordultak hg. Esterházy Miklóshoz. (A beadványhoz mellékelték a költségvetést.)²³⁷⁽²³⁷⁾

1774-ben a csapodiak a herceghez címzett levelükben a pusztacsaládiakra panaszkodtak, akik bár a filiális egyházban laknak, mégsem akarnak a csapodi plébánia-ház épületéhez segítséget nyújtani. (Ugyanezen levéltári szám alatt olvasható egy uradalmi jelentés a szükséges javításokról, hivatkozással Nagy Mihály csapodi plébánosra.) Állásfoglalás: A süttöri tisztartó ismeresse a csapodiakkal és a pusztacsaládiakkal a csapodi plébániával kapcsolatos kötelezettségeiket.²³⁸⁽²³⁸⁾

A tamásiak és a bogyoszlóiak a herceghez írt beadványukban sérelmezték, hogy a tamásiak és bogyoszlóiak által felépített és fenntartott bogyoszlói plébániaház romladozó állapotának helyrehozatalához a jobaháziak nem járultak hozzá, noha a jobaházi templom és egyházközség mint filia a bogyoszlói plébániához tartozik. Ugyancsak elpanaszolták, hogy bár a *potyondi helységbeli uraimék is hozzánk isteni 382szolgálatra járnak*, a plébániaépület felújításához azonban ők sem akarnak hozzájárulni. Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalára jegyezve: Inspektor úrnak ajánlva, *Kapuvár*, 1751 június 18.²³⁹⁽²³⁹⁾

A csapodiakat hg. Esterházy Miklós (egy más tárgyú panaszlevükre adott állásfoglalásában) 1778-ban arra figyelmeztette, hogy amennyiben a plébánosuk számára a kaszálást, aratást és a betakarítást nem akarják elvégezni – ahogy erről értesült –, úgy megparancsolja az inspektorának, hogy *az engedetlenek vasra veretvén* Kapuvárra vitessenek. (Kelt *Esterház*, 1778. július 17., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)²⁴⁰⁽²⁴⁰⁾

1780-ban a csapodiak azért fordultak a herceghez, hogy nyújtson nekik segítséget a plébániaház befejezéséhez. Ugyanis plébániaházuk már felépült, csupán annak befedése van még hátra. Az erre a célra összehordott nádkévék jelentős hányada azonban rossz minőségű, emiatt fedésre alkalmatlan, ezért a nád mennyisége a fedéshez nem elegendő. Ráadásul a csapodiak „nádat verni” nem is tudnak. Így ha ezt a munkát ők végeznék, a tetőzet nem lenne tartós, de sajnos zsuppszalmájuk sincs. A herceget kérték, hogy vagy nádat, vagy zsuppot biztosítson nekik a munka befejezéséhez, mert ha a mostani helyzet marad, akkor tönkremehet az egész eddigi munkájuk.²⁴¹⁽²⁴¹⁾ Állásfoglalás: A szükséges nádat a kapuvári uradalom beszerezi, de a tetőfedés napi 21 dénáros napszámát a csapodiaknak kell

fizetniük (Kelt *Eszterház*, 1780. október 12., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)²⁴²⁽²⁴²⁾

Az acsalagiak 1784-ben a már nagyon szűkké vált, és ugyanakkor rossz állapotú templomuk helyett egy új felépítéséhez kértek engedélyt és segítséget a hercegtől.²⁴³⁽²⁴³⁾ Állásfoglalás: A herceg tudomásul veszi az acsalagiak kérését, de a döntését még függőben tartja. (Kelt *Eszterház*, 1784. október 19., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)²⁴⁴⁽²⁴⁴⁾

1786-ban a bősárkányiak templomuk javításához kértek segítséget a regentstől, ugyanis egy télvégi szélviharban templomuk keresztje a tartókövel együtt ledőlt, összetört, és eközben áttörte a templom tetőzetét is.²⁴⁵⁽²⁴⁵⁾

Ez évben az agyagosiak és szergényiek azt kérték a hercegtől, hogy sovány templomföldjeik feljavítására a szergényi uradalmi majorból trágyát kaphassanak. Megemlítették: az így kezelt templomföldek gazdagabb termést adnának, miáltal a hercegségre kevesebb kegyúri kiadás jutna. Állásfoglalás (az 1786. október 6-i tisztartói jelentés alapján): Bizonyos mennyiségű tartalék biztosítása mellett a trágya a majorból kiadható.²⁴⁶⁽²⁴⁶⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Születés és halál / Horváth László: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-) szentmiklósi uradalom területéről (1724-1800) 3. rész / Egyéb

383 Egyéb

Az úrbéres községek több más (vámügyek, katonatartás stb.), a korábbi tematikába nehezen besorolható ügyben is folyamodtak a földesúri hatósághoz. Ezeket, az egyes települések esetében többször is ismétlődő eltérő vegyes tárgyú folyamodásokat adatom a következőkben.

A babótiak több pontba foglalt 1754. évi panaszlevelükben nehezményezték: azelőtt Kapuvárott vámot nem fizettek, most pedig erre kötelezik őket, noha a vámtöltés egy szakaszát ők készítették. Továbbá a *Suhl*²⁴⁷⁽²⁴⁷⁾ illetve *Schreib-Geld*²⁴⁸⁽²⁴⁸⁾ eddigi 7 krajcáros összegét 14-re emelték, valamint az ún. konyhaszolgálat²⁴⁹⁽²⁴⁹⁾ (*Kücheldienst*) címén a fél adag zsír után fizetett 25 d-t 40 d-ra emelték. Kézpénzfizetési kötelezettségeik mérséklését, valamint a kapuvári vámentességet kérték. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó adjon jelentést a *Suhl* pénzzel kapcsolatban.²⁵⁰⁽²⁵⁰⁾

A babótiak 1768-ban Miklós herceghez címzett kilenc pontos folyamodványukban azt is panaszolták, hogy eleiknek a kapuvári vámon nem kellett fizetniük, de amióta a vám környékén töltések vannak, amelyek kialakításán ők is sokat dolgoztak, Kapuvárott vámot kell fizetniük.²⁵¹⁽²⁵¹⁾

Ugyanekkor a babótiak számukra igen hátrányosnak ítélték meg az új urbárium több rendelkezését: *De mégis mind azon által ezen mostonság következő új urbáriu[m] és conscriptio annyira meg rettentvén bennünket hogy eddég is nyomorusággal élünk, de hogy ha még ez is reánk következék mi leszen belőlünk...Kérték az inspektort ezen reánk következhetendő nagy nyomoruságos sorsunk[an] könnyebbitő segítséggel lenni.*²⁵²⁽²⁵²⁾

A barbacsiaiak 1757-ben több pontba foglalt panaszlevelükben többek között azt is sérelmezték, hogy az urasági kocsmában lévő mintegy 18 akó bor ihatatlan annak elszállítását kérték.²⁵³⁽²⁵³⁾

Nem lehet kizárni, hogy a babóti jobbágyok korábbi folyamodása eredménytelen lehetett. 1775-ben újra csak felbukkant a kapuvári Úriszékhez intézett panaszlevelük, amelyben kérték, hogy a kapuvári vámtól mentesek maradhassanak, miután – emlékezetük szerint – sem ők, sem atyáik vámot nem

adtak.)²⁵⁴⁽²⁵⁴⁾

A beledi hercegségi jobbágyok 1752-ben a gróf Erdődy György tutorhoz írott panaszlevelükben azt kérték, hogy a falu végén található, jobbágyházhoz tartozó kertet a tisztartó ne vegye el, mert az a régi időktől fogva mindig is a jobbágyházhoz tartozott.²⁵⁵⁽²⁵⁵⁾

384A belediek 1754-ben azt nehezményezték, hogy egy számukra nagy terhet jelentő kvártélyt kell építeniük. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó figyelmeztesse a beledi úrbéreseket kötelezettségeik végrehajtására.²⁵⁶⁽²⁵⁶⁾

A bogyoszlóiak 1757-es, több pontba foglalt panaszlevelükben azt is előadták, hogy a kapuvári vámút egy szakaszát nekik kell megjavítani. Erre hivatkozva vámmentességet kértek a kapuvári vámon. Állásfoglalás: Elutasítva.²⁵⁷⁽²⁵⁷⁾

A bogyoszlóiak ezen kívül még több más tárgykörben is a Comissiohoz fordultak:

1) Bejelentették: a község ház felépítéséhez nincs elegendő anyagi erejük.

2) Kérték: a szolgabíró a víz által kárt szenvedett települések meglátogatásakor hallgassa meg a helységük szegényeit is.

3) Ismételten hangsúlyozták: a Kapuvár környéki hídhoz a kötelezően elrendelt fa fuvarozás alkalmával a vámon mentességet kapjanak.²⁵⁸⁽²⁵⁸⁾

1776-ban a bogyoszlóiak a szűkös gabonatermésük és hiányos készleteik miatt a regenshez fordultak és kérték, hogy engedélyezze az uradalom készletéből számukra gabona kölcsönzését, melynek árát jövő ősszel fizetnék vissza. Állásfoglalás: A kölcsöngabona kiadható.²⁵⁹⁽²⁵⁹⁾

A bogyoszlóiak egy évtizeddel később, 1786-ban a herceget arra kérték, hogy keveset termő földjeikhez a tamásiak birtokában lévő külső mezőt megkaphassák. Indokuk; miközben ők robotolnak, és hosszú fuvarokat tesznek, addig a vám- és robot-kötelezettség alól felmentett tamásiak kereskedhetnek. (Kelt Bogyoszló, 1786. január 31., A levélen a helység ép és olvasható viasz körpecsétje, *BOGYISZLO* felirattal.)²⁶⁰⁽²⁶⁰⁾

Ugyenebben az évben a bősárkányiak malomtelepítési kérelemmel fordultak a herceghez. Arra hivatkoztak, hogy a tőlük másfél napi járásra eső Répcére kell hordani gabonájukat örölsre. A határukban folyó Rábcára az ún. Duna-malom felállításának engedélyezését kérték a hercegtől arra hivatkozva, hogy az ilyen Duna-malom *a víznek folyását nem szokta gátolni.*²⁶¹⁽²⁶¹⁾ 1755-ben megismételték kérésüket: egy a Rábca (*Rapcza*) mellékágára telepítendő malom felépítésére – melyhez minden szükséges felszereléssel rendelkeznek – folyamodtak. Állásfoglalás: nihil²⁶²⁽²⁶²⁾

1757-ben a bősárkányi jobbágyok a rájuk fogyasztásra kiszabott 17,25 akó (*urna*) mennyiségű földesúri kocsmai bor minőségét kifogásolták, mivel azt ivásra alkalmatlannak, sőt az egészségre károsnak ítélték. Kérték; az uradalom a kocsmájában jó minőségű bort méressen ki.²⁶³⁽²⁶³⁾

1750-ben a kapuvári hajdúk közössége Harsányi János (*Joannes Harsányi*) hercegi consiliarius [tanácsos] úrhoz címzett memoriálisában kifejtette: a jövőben is készek **385** fegyverrel *utolsó viriánk csöppinek kiontásáig* szolgálni a herceget és a királynőt. Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy a nagy ínség és portio annyira elszegényítette őket, hogy sokuk fegyvertelen, és akiknek meg is maradt a fegyvere, azok állapota megromlott, fegyverjavító mesteremberek pedig már nincsenek közöttük. A fentiek miatt a rájuk rótt terhek enyhítését kérték.²⁶⁴⁽²⁶⁴⁾

1754-ben a kapuvári csizmadia céh testületileg arra kérte a herceget, hogy Rácz Miklós árendás boltos a jövőben is működhessen. Ugyanis attól tartanak, amennyiben más működteti majd a boltot, akkor az más portékákat fog tartani, és nekik messze eső piacokra „*Pestre, Kecskemétre*” kellene az apróbb vásárlásaikért is elutazni. [265\(265\)](#)

Ugyanebben az esztendőben Kapuvár helység egy, a panaszlevél jegyzőkönyvi kivonatban nem részletezett kezesség (*praestatio*) ügyében fordult kéréssel a Comissiohoz. [266\(266\)](#)

1758-ban a kapuváriak azt kérték a Comissiotól, az ne járuljon hozzá ahhoz, hogy a tisztartó által felfogadott, négy, idegenből érkezett jövevénynek az uradalom házépítéséhez telket juttasson. Állásfoglalás: A tisztartó határozata érvényes. [267\(267\)](#)

A kapuvári bíró és az esküdtek 1764. évi attestáló levelükben az ottani görög kereskedő további működésének engedélyezését kérték a regenstől. [268\(268\)](#) Ugyanekkor a kapuvári görögök az uradalom „directorát” arra kérték, hogy továbbra is engedélyezze kereskedői működésüket. Folyamodásukban a negyven éves itteni tevékenységükre hivatkoztak, és felsorolták azokat az előnyöket, amelyeket – szerintük – egy görög kereskedő tud nyújtani egy zsidó kereskedővel szemben. Állásfoglalás: A panaszlevél hátoldalára jegyzett uradalmi előterjesztés szerint, az árendára vonatkozó feltételek teljesítése esetén mind a zsidó, mind a görög kereskedő maradhat. [269\(269\)](#)

1778-ban a kapuváriak több kéréssel fordultak a herceghez. Többek között a már négy hónapja rájuk szabott *Gartte execution* [270\(270\)](#) okán a havi 40 gulden fizetési kötelezettségük, valamint a legelőterületük után fizetendő összeg enyhítését kérték. [271\(271\)](#) Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalára írva (betűhív közlésben idézem): *Az Kapuváry Jobbágyaink látván, hogy föl fuvalkodott nyakaskodásukbul származott kívánságokban semmi előmenetelt nem tehetnek, ugy nem különben Eö Fölsége Kegyelmes Kiralné Asszonyunknak kegyes resolutioját legnagyobb károkkal, mint hogy már annyi tett költségek után magok és valamennyi onnéd való jobbágyainknak véres verőtékjét kiszítták, és oly haszontalan, és vakmerő képpen elpredálták, tapasztallák, és magokat minden felől gyamoltalanoknak látták, mostan fejeket földig való alázatossággal meghajtyák, és nékiünk könyörögnek, hogy mi kegyelminket, mellyeket előbb megvetettek, hozzájok nyuitanánk. Noha hozzánk mutatott nyakaskodások [386](#)miát semmi reflexiót, és kegyelminket meg nem érdemellik, ha mind az által Kegyelmes Fölséges Asszonyunktul kiadatott parancsolatit bé tellesíttik, és igaz, hív, és Jobbágyokhoz illendő alázatosságokat tovább megmutattják, a Nemes Vármegyétül publicált, és Fölséges Asszonyunk által kiadatott Parancsolattya szerint való adóknak fizetésével engedelmisségeket előbb megpróbálni fogják; tehát általunk oly Tisztünk ordináltatni fog, aki vélek tartandó Contractust tenni fog, míglen Jámbor, és hív Jobbágyi engedelmisségeket tapasztalni fogjuk.* [272\(272\)](#)

A kapuvári bíró, esküdtjei és hajdúhelyes gazdák ugyancsak ebben az évben azzal a kérelemmel fordultak a regenshez, nyújtson számukra segítséget abban, hogy Kapuvárott a jelenlegi két bíró (egy városi és egy hidasi) helyett csak egy legyen. [273\(273\)](#)

1778-ban a kapuváriak a vitnyédiek ellen is nyújtottak be panaszt, akik ugyanis a (Kis-)Rába medrét ásással módosították. Állásfoglalás: Miután a folyók medrének ásása, így folyásának módosítása régtől fogva tilos, a kapuváriak adják meg a vitnyédi beavatkozók nevét. Ha az uradalom megbizonyosodik a beavatkozásról, akkor megbüntetik azokat. [274\(274\)](#)

A pordányiak 1730-ban azt panaszolták, hogy a Nádasdy földesurak óta a helység által birtokolt 24 hold nagyságú ún. köblös földeket az uraság tőlük elvette, azokat a hercegi birkásnak juttatta. Ugyancsak elvette tőlük és az ispánnak adta át a pordányi határban fekvő azon 11 hold földet is, *mely*

az törökös üdőben a pordányi katonák fűvellőjük [legelőjük] volt, amelyet azóta is a pordányiak köblös földként művelhettek. A köblös földek visszajuttatását kérték.²⁷⁵⁽²⁷⁵⁾

1756-ban a pordányi szegény lakók (ház nélküli zsellérek) azt kérték az uradalom inspektorától, hogy megélhetésük biztosítására a pordányi köblös földekből egy-két holdat (hasonlóan a pordányi jobbágyokhoz) nekik is juttassanak.²⁷⁶⁽²⁷⁶⁾

A rábaszentmihályiak nevében a falu bírása és az esküdtek 1756-ban egy bizonyos Himodi (*Himodj*) Mártonra panaszkodtak, aki falujuknak sok kárt tett és tesz. Ezért kijelentették: *nem akarjuk, hogy tovább közöttünk lakjék*. Ehhez a tiszttartó segítségét kérték.²⁷⁷⁽²⁷⁷⁾ Három évtized múlva, 1786-ban a rábaszentmihályiak a főispánhoz fordultak és kérték, hogy a szentmihályi és a csécsényi²⁷⁸⁽²⁷⁸⁾ (*Cséchenyi*) [Győr vármegye] malom közötti *öreg Rába* szakaszon tervezett hat öles zúgó építését ne engedélyezze, mivel az a szentmihályiak *szakadék Rábán* lévő malmának működését lerontaná.²⁷⁹⁽²⁷⁹⁾

A sarródiak 1774-ben azért fordultak a regenshez, hogy a (szerintük) jogtalan süttőri határkijelölést a már meghozott határozatok alapján módosítsák.²⁸⁰⁽²⁸⁰⁾

387 Az 1765-ös évben a süttőriek katonatartás miatt fordultak a hercegséghez. Mind regularis katonaságot, mind vármegyei lovasokat szállásoltak a faluba, ekkora terhet már nem bírnak el.²⁸¹⁽²⁸¹⁾

Szentmiklós mezőváros közössége 1765-ben felhívta a hercegség figyelmét arra, hogy az országút új, kitűzött nyomvonalát módosítsák, az ne a helység határának az egyik leglaposabb részén vezessen keresztül. Ehelyett azt javasolták, hogy az a *Pozsonyi Tag* területén haladjon majd, mert ott jelentősen kevesebb költséggel és munkával lehet az útvonalat kialakítani. Beadványukban hivatkoztak arra, hogy a vármegye is úgy látja, az elképzelt nyomvonalon az út kialakítása igen költséges lenne. Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalán: *rejecta*.²⁸²⁽²⁸²⁾ 1767-táján a szentmiklósiak arra panaszkodtak, hogy a náluk kvártélyozó katonaságon felül a most odaküldött újabb 24 lovas katona ellátása igen súlyos terhet jelent számukra. Ezért ez utóbbiak kivonását kérték.²⁸³⁽²⁸³⁾

1786-ban a szentmiklósiak panaszlevélükben egyszerre három ügyben is kérték a Comissio segítségét, illetőleg igazságtételét. Folyamodtak: járuljon hozzá az uradalom, hogy az urbáriumban megszabott időszakokban a jobbágyok ne csak egy helyen (a kocsmában), hanem e mellett még egy másik helyen is árulhassák saját borukat. A második panaszuk: noha az uradalom tudtával az igavonó állatok legeltetéséhez egy erdei legeltető hely kialakítását illetően egyezsége próbáltak jutni a csapodiakkal, ez mégsem jött létre. A harmadik panaszuk a muzsajiak ellen szólt, akik a szentmiklósi mezőőrt éjszaka, őrzés közben halálra sebeztek. A Comissiot méltó büntetés kiszabására kérték.²⁸⁴⁽²⁸⁴⁾

1771-ben a szerdahelyiek azért fordultak a regenshez, segítse őket helységük „*bikarétje*” – melynek kialakítása Bezerédy Mihály földesúr és a vármegye tudtával és jóváhagyásával történt – további megtartásában. Ugyanis a tiszttartó időközben azt egy szerdahelyi jobbágy használatába adta. Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalán, *Eszterháza* 1771. június 10. dátummal, Nagy István aláírással: Ha lehet, akkor az uraság kára nélkül helyt kell adni a kérésnek. Vagy ha nem lehet, akkor az inspektor vizsgálja meg a dolgot és a szükséges intézkedést tegye meg.²⁸⁵⁽²⁸⁵⁾

A sziliek 1766-ban elpanaszolták: az elmúlt esztendők sorozatos rossz termése, a súlyos portioterhek teljesítése, valamint a vetőmag tartalékolása után a megélhetésükhöz már nem maradt elegendő gabonájuk. Így azt pénzen kellene venni, de a portio kifizetése után már arra sem maradt pénzük. Ezért az uradalmat *a szokott ideig* mintegy 120 köböl gabona kölcsönzésére kérték. Állásfoglalás: A kapuvári tiszttartót utasítják, hogy mérje fel a szükséglet nagyságát.²⁸⁶⁽²⁸⁶⁾

388 1768-ban a sziliek az inspektorhoz címzett panaszlevelükben sanyarú életkörülményeiket így

jellemezték: Oly kevés élelem terem a határukban, hogy kénytelenek pénzen venni, és majd több közülünk fazekak árulásával és gyümölcsökkel kereskednek, hogy elegendő pénzük legyen. Szénát és tűzre való fát is pénzért kell venniük. Árendát fizetnek, robotra a távoli Pordányra kell járniok... *Ha az új urbarium szerint szolgálni köteleztetünk, el nem viselhetvén valóban éhel halókká kell lennünk. Az inspektort arra kérték, járjon közbe a hercegnél sorsuk jobbrafordulásáért.* [287\(287\)](#)

1774-ben a sziliek, a bíró és egy esküdt neve feltüntetésével, SZIL VÁROSA (ép és jól olvasható) viasz körpecsétjével ellátott levelükben azzal a kéréssel fordultak a regenshez, hogy a hercegség és Szil mezőváros közötti (a sziliek kötelezettségeire vonatkozóan 1768-ban kötött) szerződést – amely rövidesen lejár – ugyanolyan feltételekkel megújíthassák. [288\(288\)](#)

1777-ben a szili tűzkárt szenvedettek a herceg segítségét kérték házaik felépítéséhez, megélhetésük átmeneti biztosításához. A csatolt iratok között található egy uradalmi lista a kárvallottak teljes névsorával, amely szól a becsült kárról, valamint a helyreállításhoz és az átmeneti időszakban a túlélésük biztosításához nélkülözhetetlen segélynyújtás anyagi vonzatáról. [289\(289\)](#)

A tamásiak 1782-ben a számukra biztosított vámmentességet ügyében folyamodtak, amely a Lajta folyóig érvényes. Kérték, ezt a szentmiklósi hercegi vámon is vegyék figyelembe, és ennek megfelelően ott is szabadon átmehessenek. Állásfoglalás: Hg. Esterházy Miklós aláírásával, a panaszlevél hátoldalán, 1782. december 14. *Eszterházott* keltezéssel: A szentmiklósi vámos úton szabadon átmehetnek, de a többi vámhellyel kapcsolatosan az Úriszék Kapuvárott hozzon döntést. [290\(290\)](#)

A veszkényiek 1753-ban az uradalmi kocsmáros ellen tettek panaszt a hg. Esterházy Miklóshoz címzett levelükben. Mint írták, a kocsmáros az aratás idején odahozott urasági bort ki tudta volna mérni és az el is kelt volna. Ő azonban a saját pénzén vett borát árulta és így az urasági bor nem kelt el. Most pedig ezért *minket okoz és 10 forintot akar venni tőlünk bor árát.* Ezt sérelmesnek találják és segítségét kérik. [291\(291\)](#)

A veszkényiek ugyancsak ez évi instanciájukban a mostoha időjárás okozta körülményekre hivatkozva, a készpénz és a szénaboglyák után fizetendő kaszapénz ideiglenes elengedését kérték. Állásfoglalás: A kapuvári tiszttartó véleményezze a panaszt. [292\(292\)](#)

1783-ban a veszkényiek a babótiakkal fennálló határvitájuk során igazságtételt kérve az inspektorhoz fordultak. Állításuk szerint a babótiak elszántottak az ő legelőterületükből, és azt be is vetették. Erre válaszlépésül a veszkényiek állataikkal ezt a vetésterületet [389](#)lelegettették, amiért is a kapuvári tiszttartó két veszkényi elöljárót tömlöcbe vettetett. Ezért elöljáróik szabadon engedését kérték, és a terület hovatartozásának vizsgálatáért folyamodtak. Kijelentették: amennyiben a babótiaknak ők okoztak volna kárt, úgy azt meg is térítik. [293\(293\)](#) Állásfoglalás: A panasz kivizsgálását a regens végzi. [294\(294\)](#)

A vitnyédiek 1724-ben halászó vizeik romló állapotának figyelembevételével megállapított census évi (az egész településre vonatkoztatott) eddigi összegének (102 frt 25 d) duplájára történt emelése miatt tiltakoztak a hercegségnél. A régi fizetési kötelezettség visszaállítását kérték. Azt írták, amennyiben az új összeg maradna, úgy *kiszek leszünk az halászvizeket abbahagyni.* [295\(295\)](#)

1754-ben a vitnyédiek hg. Esterházy Pál segítségét kérték, hogy a kapuvári kovács-, vagy bognármesterhez javításra a hátukon bevitt szekérkerékért, vagy a más falvakban végzett aratásért járó aratórészt ne vegyenek tőlük vámot a kapuvári vámon. [296\(296\)](#)

Ugyancsak ez évben a vitnyédiek több pontos folyamodványukban többek között azt nehezményezték, hogy az agyagosiak és a szergényiek a (Kis-) Rábán olyan eltereléseket hoztak létre, amelyek

következtében a folyó a vitnyédi határban elöntéseket okozott. Ezért az uradalmat arra kérték, hasson oda, hogy a rábai elterelések megszűnjenek. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó emlékeztesse az úrbéreseket arra, hogy a folyók elterelése tilos és ezért azt meg kell szüntetniök.²⁹⁷⁽²⁹⁷⁾

1768-ban a vitnyédiek az inspektorhoz írott levelükben amellet, hogy egyes már megismert (lásd az „Összeírás” tárgykörben: P 153, Nr. 22/1768), panaszait ismételt felsorolták, az új urbáriummal kapcsolatban az alábbi észrevételt tették: *...jól lehet ugyan „...a Miltóságos Uraság dolga esztendő által 52 napra gyalogul kititetett, e mellet az urbariumban az minömi elviselhetetlen terhesen sorsunk feltitetett, lehetetlen el viselnünk.”* Ezért kérik az inspektort, hogy járjon közbe, *”hogy mint eddig az Miltóságos K[e]l[yel]lmes Uraság kegyes irgalmasságából minimö Igazságban tartott, éltünk, ez után is azon igazságban kérvén maradhassunk...”*²⁹⁸⁽²⁹⁸⁾

390A panaszlevelek származási hely és tárgykör szerinti összesítő táblázata

Magyarázó: A panaszleveleknek a jegyzetekben megadott teljes levéltári hivatkozási számai a táblázatba helyszüke

miatt nem vihetők át. Így elmaradtak a P 150, 151, 153 és 179 hivatkozások, valamint az Nr., Fasc., Lit. és Proth.

jelölések. Az „ad Nrum” helyett „ad” szerepel. Az elmaradt ” P” számok a táblázat szűkített hivatkozási számaiból

az alábbi módon azonosíthatók: A P 150- es iratanyagnál: sorszám/évszám (pl.: 42/1767 vagy ad34/1752);

P 151-es iratanyagnál: római számos kötetszám.sorszám/évszám (pl.: XVI.256/1759);

P 153-as iratanyagnál: Sh sorszám/évszám (pl.: Sh18/1768);

P 179-es iratanyagnál dőlt betűvel sorszám/évszám (pl.: ad21/é.n.).

P A N A S Z L E V É L									
származási helye	tárgyköre								
	szolgálat	portio	árenda	faizás	legeltetés juhtartás	irtásföld	összeírás	egyházk	egyéb
Acsalag	ad34/1752							27/1784	
Agyagos	ad23/1760		ad39/1760	42/1767 ad11/1767 2/1788	ad20/1760 ad26/1760		20/1769	ad13/1769 34/1786	

P A N A S Z L E V É L									
származási helye	tárgyköre								
	szolgálat	portio	árenda	faizás	legeltetés juhtartás	irtásföld	összeírás	egyházk	egyéb
Babót	Sh23/17 ad1/1773	Sh23/17	ad40/175 XV.703/ /1757 XVI.109 /1758 Sh23/17		XVI.256 /1759 Sh23/17 68/1771	Sh23/17	XV.614/ /1757 XVI.29/ /1758 Sh23/15		XIV.76/ /1754 Sh18/17 Sh23/17 ad1/1773
Barbacs	XV.704/ /1757 Sh4/176		XVI.31/ /1758						XV.704/ /1757
Beled	29/1758	ad34/175	2/1786	ad34/175 10/1762	ad10/176 ad18/175	19/1773			ad34/175 XIV.75/ /1754
Bodonhely	XIV.98/ /1754 ad5/1753 XV.707/ /1757 XV.918/ /1758 XVI.32/ /1758 ad21/176 Sh17/17		XIV.546 /1754/						

P A N A S Z L E V É L									
származási helye	tárgyköre								
	szolgálat	portio	árenda	faizás	legeltetés juhtartás	irtásföld	összeírás	egyházka	egyéb
Bogyoszló	ad1/1730 XV.349/ /1756 36/1761		48/1756 XV.723/ /1757 48/1772	ad 20/1758 XVI.131 /1758 XVI.202 /1759 35/1761 1/1764 18/1766	ad43/175 Sh10/17 Sh11/17 ad20/175	XIV.74/ /1754 ad22/175	XV.525/ /1757	1/1736 XV.709/ /1757 XV.722/ /1757 ad4/1772	XIV.74/ /1754 XVI.50/ /1758 18/1766 20/1786
391 Bősárkán	Sh15/17						29/1759	XIII.358 /1753 17/1786	ad49/175 XIV.547 /1755 XV.720/ /1757
Csapod			20/1763 13/1782	4/1771 ad23/177				42/1774 ad23/177 12/1780	
Csorna	XVI.121 /1758 ad 24/1765 Sh5/176	XII.564/ /1752	XVI.122 /1758	ad24/176 ad46/177	ad16/175 17/1757 ad17/175 ad14/175 ad23/175 ad24/176 Sh9/177			ad14/175	

P A N A S Z L E V É L									
származási helye	tárgyköre								
	szolgálat	portio	árenda	faizás	legeltetés juhtartás	irtásföld	összeírás	egyházke	egyéb
Ebergőc			19/1777						
Endréd			ad39/1778						
Farád		ad1/1730							
Garta			XVIII.-- /1746	XII.528/ /1752 ad3/1760	ad1/1730				
Hidász		ad1/1730 ad3/1778				ad3/1778			
Hövej					XVI.48/ 1758 20/1772				
Kapuvár	ad3/1740 ad4/1750	ad3/1750 3/1778	ad4/1750 23/1776 ad3/1778	ad1/1730 Sh21/17 5/1772 23/1776	ad1/1730 ad8/1750 23/1776 ad3/1778	ad3/1778		XVI.246 /1759	ad3/1750 6/1754 XIV.306 /1754 XV.932/ /1758 1/1764 ad3/1778 Sh12/17

P A N A S Z L E V É L									
származási helye	tárgyköre								
	szolgálat	portio	árenda	faizás	legeltetés juhtartás	irtásföld	összeírás	egyházk	egyéb
Kecöl	29/1758 ad 40/1760 43/1786	XIII.404 /1753 XIV.61/ /1754	26/1762	ad40/1760 23/1763	XV.715/ /1757 ad40/1760 39/1774 ad43/1786	ad40/1760	XVI.137 /1758 ad40/1760 ad14/1760	ad2/1750 ad40/1760	
Németi			ad12/1770	12/1771	ad7/1750				
Ordó							38/1765		
Osló	Sh11/1760	ad10/1760			ad4/1750			XIII.407 /1753 ad32/1760 Sh11/1760	
Petőháza					56/1771				
Pordány	ad1/1730 28/1758 XV.996/ /1758 XVI.33/ /1758 33/1762	XIII.403 /1753	28/1758 ad32/1770 25/1781	28/1758			Sh24/1760		1/1730 ad21/1760
39 Rábaszent					16/1760			XV.702/ /1754	20/1756 ad25/1760

P A N A S Z L E V É L									
származási helye	tárgyköre								
	szolgálat	portio	árenda	faizás	legeltetés juhtartás	irtásföld	összeírás	egyházk	egyéb
Sarród			ad42/175 27/1780 27/1786		16/1783				30/1774
Süttör			ad39/175	ad47/170 38/1780					ad47/170
Szár föld	XII./702 /1752	ad1/1730			ad3/1750 Sh10/17		27/1772		
Szent-mik	ad26/170 23/1778	ad7/1775		1/1764 38/1780	22/1775 22/1786 ad1/1800			ad6/176 6/1763	ad19/17 ad21/é.n ad22/17
Szerda-he				38/1780	22/1786				ad51/17
Szergény			ad39/175	42/1767 ad11/17 2/1788				ad13/17 34/1786	
Széplak			27/1780 27/1786						
Szil	ad30/175	XIII.33/ /1752	42/1767 Sh3/176		28/1782			XVI.194 /1759	17/1766 Sh20/17 49/1774 Sh--/177

P A N A S Z L E V É L									
származási helye	tárgyköre								
	szolgálat	portio	árenda	faizás	legeltetés juhtartás	irtásföld	összeírás	egyházk	egyéb
Tamási		XIII.430 /1753 ad26/1753	XIV.290 /1754 26/1767	11/1772				XIII.430 /1753 XV.722/ /1757 ad4/1772	ad57/1772
Tótkeresztúr			ad12/1771	12/1771					
Veszvény	Sh--/176	ad1/174			ad3/1750 ad2/1772 Sh10/1772 28/1786		ad22/1772		4/1753 ad15/1772 ad18/1772
Vitnyéd	ad 1/1736 XVI.102 /1758		ad6/1753	ad6/1753	XIV.59/ 1754 ad20/1772 ad19/1772 ad16/1772	ad6/1753 ad40/1772 XV.615/ /1957 ad2/1772 XV.705/ /1757	ad8/1753 XVI.102 /1758 Sh22/1772		1/1724 ad11/1772 XIV.59/ /1754 Sh19/1772

Alkalmazott rövidítések:

én. = évszám nélkül,

Sh = Shmiliár (utalás Shmiliár inspektor irataira),

-- = a vonatkozó adat nincs megadva.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MŰHELY

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MŰHELY / Hámori Gábor: Egy nevezetes soproni utca: a Kossuth utca

Hámori Gábor: Egy nevezetes soproni utca: a Kossuth utca

A Kossuth Lajos utca városunk legrégebbi „sugárútja”. (Kicsit olyan, mint a pesti embernek az Andrásy út vagy a párizsiaknak a Champs Elysées.) Az utca a Lackner Kristóf polgármester által emeltetett egykori külső városfal kapujától indul, amelyet Újteleki kapunak neveztek. A terméskőből rakott fal megmaradt szakasza még látható az Újteleki utca végén álló gyógyszerár melletti kapubejárón betekintve, az udvarban. Az utca vonalvezetése egyetlen helyen törik meg, erre a helyre elődeink egy mívés kis óratornyot építettek. Ez ma – frissen felújítva – igényesen megvalósított körforgalmi csomópont középpontjában mutatja a múltó idót. A megoldás forgalmilag és városképi szempontból is telitalálat. Sajnos, éppen itt tolakodik az utca frontvonalára a 3. szám alatti egykori Bástya Szövetkezet ormótlan, lapos tetős portaépülete, remélhetőleg előbb-utóbb lebontásra kerül (1 és 2. kép).

1. kép: Az óratoronynál kialakított körforgalmú csomópont az Újteleki-kapu felé

394 Mielőtt továbbmennénk, ismerkedjünk meg a Kossuth Lajos utca ugyancsak érdekes építéstörténetével!²⁹⁹⁽²⁹⁹⁾ A Kiegyezést követő évtizedek Sopronban is a gazdasági és társadalmi élet fellendülését hozták: lakó- és középületek sora épült, iskolák, üzemek, gyárak, bankok, közparkok létesültek. Megépültek a vasútvonalak és a két vasúti pályaudvar, kövezett utak vezettek Bécs, Pozsony és Kőszeg felé. Modern városi vízvezetékhalózatot építettek ki, és itt volt először villanyvilágítás és gázellátás az országban.

A Kossuth Lajos utca – első nevén Indóház út – a Belváros és a Déli Vasútállomás összeköttetésére épült. A Déli Vasút megindulását követően annyira megnőttek a házépítési igények, hogy a beépítésre 1877-ben Hasenauer Ágost városi főmérnök külön tervet készített. Ehhez példaként valószínűleg a pesti Sugárút (ma Andrassy út) külső szakasza szolgálhatott. A tágas, levegős benyomást keltő, lazán beépített, előkertes, díszes kerítéssel ellátott építkezést a Bécs környéki villaépítések során is előszeretettel alkalmazták. Az előkertekben értékes örökzöldeket, tuját, tiszafát, lucfenyőt, ezüstoffenyőt ültettek. Ezt az Európa-szerte elterjedt építési formát a város-építések „cottage-rendszernek” nevezik. Ám a Kossuth Lajos utcában az építészeket más példák is motiválhatták, amikor svájci és bajor irányzatok után egyfajta festői, álomszerűen kötetlen építészetet törekedtek megvalósítani, mint például a Haller-villa esetében (17. szám). Az utca legértékesebb épülete vitathatatlanul ez utóbbi, valamint a Flandorffer-villa (10. szám) és a Stauffer-villa (24. szám).

2. kép: A Kossuth Lajos utca „sugárút” képe a körforgalomtól a vasút felé

3953. kép: A Haller-villa igényes kovácsoltvas kerítése

4. kép: Így jelenik meg a Haller-villa az utca felől: egyenesen egy Grimm-meséből

A Kossuth Lajos utca 17. sz. alatti Haller-villa az említett romantikus „festői” irányzat kiemelkedő példája. A sűrű örökzöld fák közül úgy toppan elénk a ház a homlokzati faelemeivel és kúpos tornyával, mintha egyenesen egy Grimm meséből érkezett volna. Tervezője a már említett Otto Hofer, az építés időpontja 1887. A park értékes fái természetvédelem alatt állnak. Ma panzióként működik (3. és 4. kép).

3965. kép: A Kossuth Lajos utca harmadik gyönyörű villája a gondosan felújított Stauffer-villa

6. kép: Stauffer-villa felújításakor a régi kovácsoltvas kerítést és kaput is felújították

Kossuth Lajos utca harmadik nagy értéke a 24. szám alatti Stauffer-villa. Tervezője Schneider Márton soproni építész volt, a sarokház 1888-ban épült meg. Néhány éve az eredeti állapotot alapul véve gondos kezek felújították, ma a környék díszje, a Nemzeti Hírközlési Hivatal székhelye. Ne felejtünk pillantást vetni a kovácsoltvas kerítésre és a kapura, amelyet tervezője, a Sopronból időközben eltávozott építész, Viszlai József oly nagy gonddal őrzött meg és állított helyre (5. és 6. kép).

397 Az egykori Flandorffer-villa ma a Családsegítő intézetnek ad otthont. 1892-ben tervezte Otto Hofer bécsi építész, akinek másik híres alkotása a Deák téri Lenck-ház (ma a Soproni Múzeum néprajzi kiállítása). A historizmus irányzatának e kiemelkedő képviselője soproni rokonsággal bírt, édesanyja Flandorffer-lány volt. A lakóház mellett épült a család pincészete és prэшháza. A város egyik legnagyobb boltíves pincéje ez, amelyet annak idején maga Ferenc József is meglátogatott. Bejárata ma a Táncsics utca 11. alatt van. Flandorffer Ignác egyébként a századvég egyik legnevesebb városi vezetője volt, nevéhez fűződik többek között a városi gázgyár létesítése, a Soproni Takarékpénztár és a Soproni Városszépítő Egyesület megalapítása (7. és 8. kép).

7. kép: Az egykori Fladorffer-villa a főbejárat felől. A kovácsoltvas kerítést és a kaput az elmúlt évben rendbe hozták, már csak a kapuk fölötti régi lámpák renoválása van hátra.

8. kép: A Flandorffer-villa terasza. Figyelemre méltó a gazdagon és finoman kidolgozott virágdíszes kovácsoltvas korlát.

398A három villa kapcsán érdemes felhívni a figyelmet az utca kovácsoltvas kerítéseire. Vegyük szemügyre a vasból – igen nehéz munkával készült – ágak, indafonatok, rozetták, levélalakok és virágdíszek, virágos csokrok pazar gazdagságát, az eredeti zárok, kilincsek ötletes és időtálló szerkezeteit és a kapuoszlopokon található régi lámpafejek ízléses és eredeti megoldásait! A Kossuth Lajos utcában látható kovácsoltvas kerítések és kapuk messze földön hirdetik a soproni mesterek munkájának magas színvonalát. Ez a 19. század végén Sopronban virágzó kovácsoltvas-művesség olyan örökség, amellyel többet kellene foglalkoznunk. Értékeinek számbavétele és műemléki védelem alá helyezése, megőrzése nagy adósságunk. Gondoljunk itt a fertődi Esterházy-kastély világhírű főbejárati kapujára, az egykori Deák vendéglő, a Soproni Múzeum Deák téri épülete vagy a röjtökmuzsaji Szidónia Kastélyszálloda csodálatos kapuira, a Szt. Mihály temető nagykeresztjére, temetőink számolatlan mívés sírkerítésére.³⁰⁰⁽³⁰⁰⁾ A soproni és a Sopron környéki kovácsoltvas-művesség beírta nevét Magyarország és Európa kovácsoltvas-művességének történetébe.³⁰¹⁽³⁰¹⁾

9. kép: A 3. számú lakóépület különleges kovácsoltvas kerítését már helyreállították, csak az eredeti kapuk hiányoznak

39910. kép: A Kossuth u. 7-9. épület a homlokzati felújítás nyomán kellemes benyomást kelt. A porta elbontása után visszaépíthető volna az egykori kapuoszlop és a kovácsoltvas kapuzat.

11. kép: Finoman díszített, indás-leveles-virágdíszes kétszárnyú kapu a 9. számú lépcsőház előtt

40012. kép: Sárkányfejes lépcsőházi korlát a Kossuth Lajos utca 9. lakóház földszintjén

A 7-9. szám alatti lakóépület a város jelentős építészeti emléke a szecesszió stílusában. A kovácsoltvas kerítés, a két kapu és a kerítés kőlabazata is igényes munkák. A második lépcsőházba belépve egy fantasztikus sárkányfejes lépcsőkorlátot találunk! Az ötvenes évek stílustalan emeletréépítése által keltett rossz érzéseket feledtetni a néhány hónapja elkészült homlokzati felújítás (10-12. kép).

Ám menjünk tovább, és vessünk egy pillantást az óra közelében felújítás alatt álló 3. számú emeletes lakóépületre. Tervezése a híres soproni építész, Schärmár Károly nevéhez fűződik. Különlegessége keramittal burkolt utcai homlokzata, a rajta látható kovácsoltvas virágdíszek és kerítés. Reméljük, hogy tulajdonosok a kaput is régi formájában állíttatják majd helyre, ahogyan a kerítés már eredeti szépségében pompázik 401(9. kép). A másik oldalon a 8. számú ház 1849-ben, az utca egyik első házaként, Hild György tervei szerint épült. A épület utcai szárnya lakás céljára szolgált, hátul pedig a mester kőfaragó műhelye volt. A főbejárati kapu két oldalán felfelé keskenyedő nyolcszögletű

kőoszlopokat találunk – kár, hogy a kapu tetejének összekötő eleme már tönkrement. Bepillantva az udvarba láthatjuk, hogy az emeletes műhely kőoszlopos-kőgerendás vázszerkezetében szintén nyolcszögletűek a tartópillérek, de különlegesek az emeleti oszlopok közötti mérműves mellvédek is. A lakóház oldalában a falba besüllyesztve egy sárkánygyíkon ülő gyermek kőből készített szobrában gyönyörködhetünk (13. kép).

13. kép: Hild György kőfaragó mester lakóháza és műhelye 1849-ből. Balra a sárkányos kőszobor

A 20. század építészeti alkotásai közül két épületet lehet kiemelni. A 24. szám alatti épület egykor a Borforgalmi Vállalat irodaépülete volt. Tolnay Lajos Ybl-díjas építész a bejárat ovális kialakításával egy boroshordó nyílására emlékeztet (14. kép). De igényes [402](#)munka a 19. számú épület, a Burgenland Bank székhelye is. Az építésztervezőt, Kubinszky Andrászt nyilván a szomszédos Haller-villa mesebeli elemei, tornyai ihlették.

Mára alaposan megváltozott a Kossuth Lajos utcának a városban betöltött szerepe. A déli pályaudvaron nem állnak meg a vonatok, az egykor forgalmas iparvágányokat benőtte a fű, az üzemek és gyárak jó része megszűnt, bezárt. Munkakezdés előtt kora reggel nem sietnek és kerekeznek munkások az üzemekbe, gyárakba, délután pedig nem özönlenek vissza százak és százak a városba. A villamos sem csörömpöl az utca szélén a Déliből az Újteleki utca felé. Ehelyett van autó autó hátán Sopronbánfalva, Brennbergbánya és Ágfalva felé. Sétánk végén, pihenésképpen betérhetünk egy kis vörösborért az utca egyik borozójába.

14. kép: A modern építészet jegyében épült a 24. számú ház.
Kerítés itt nem készült, de az ültetett örökzöld fák már az emeletig nőttek.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI ARCOK

---

403 SOPRONI ARCOK

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Hegedűs Elemér: A Mária Terézia-rend soproni lovagjai

Hegedűs Elemér: A Mária Terézia-rend soproni lovagjai

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Hegedűs Elemér: A Mária Terézia-rend soproni lovagjai / A katonai Mária Terézia-rend megalapítása és adományozásának rendje

A katonai Mária Terézia-rend megalapítása és adományozásának rendje

Kétszázötven év telt el azóta, hogy a hétéves háború során, a kolíni csatamezőn 1757. június 18-án a császári-királyi hadsereg által aratott első, igazán jelentős győzelem után Mária Terézia, a Habsburg Birodalom uralkodója megalapította a róla elnevezett magas katonai kitüntetést. A katonai Mária Terézia-rend az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság országainak magas kitüntetése, a vitézséget és hősiességet jelképezte. Érdem alapján, a legkiemelkedőbb haditettek és a kérelem elbírálása után adományozták. Csak a hadszíntéren (csatamezőn) tanúsított teljesítmény alapján lehetett megkapni. A kis fehér kereszt a világ egyik legtöbbre becsült katonai rendjele volt. [302\(302\)](#)

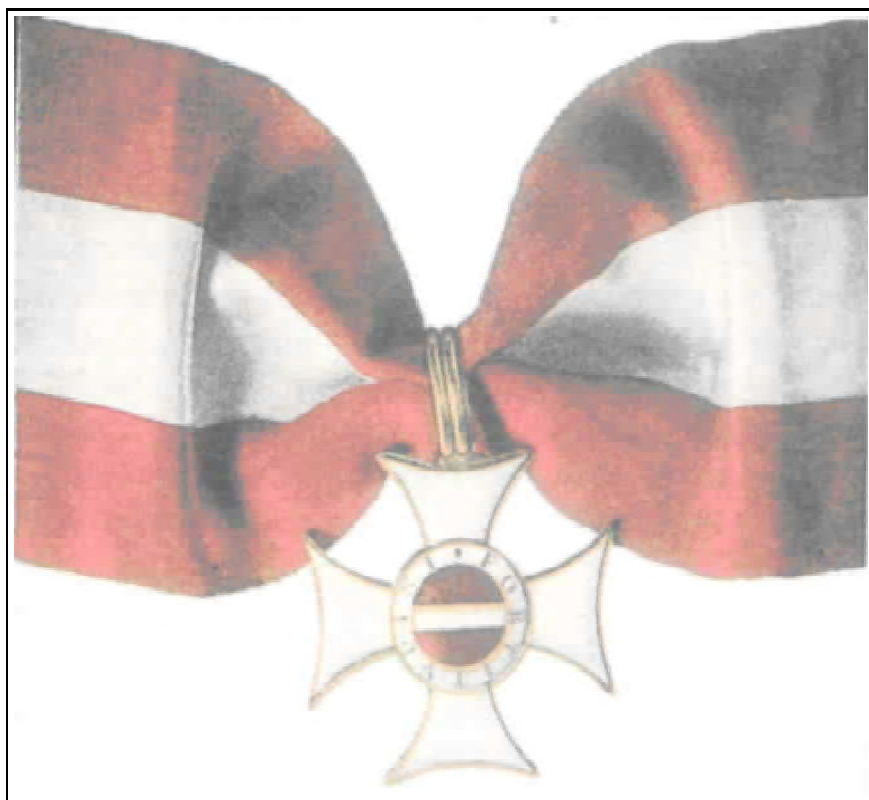
A katonai Mária Terézia Rend alapszabályát I. (Lotharingiai) Ferenc német-római császár utasítására gróf Leopold Josef Daum (1705–1766) tábornagy, teanói herceg készítette, jóváhagyása után Bécsben, 1758. december 12-én tették közvé. Az alapszabály rögzítette, hogy a kitüntetést elnyerheti a Hadsereg valamennyi tisztje, zászlósa, a legalacsonyabbtól a legmagasabb beosztásúakig; rangra, vallásra, származásra, vagyonra való tekintet nélkül.

Nagykeresztet kaphattak azok, akiknek bátorsága olyan cselekedettel párosult, amely egy fontos hadművelet kedvező, sikeres kimenetelét döntően befolyásolta. Lovagkeresztet kaphatott, aki kimagaslóan bátor cselekedettel arra méltóvá vált. II. József császár 1765. október 15-én középkereszt (parancsnoki) osztály beállításával bővítette a Rendet. A Rend tagjai lehettek a császári-királyi hadseregben szolgálatot teljesítő, külföldi állampolgárságú tábornokok és tisztek is. II. Ferenc osztrák császár (I. Ferenc magyar király) a Habsburg birodalommal szövetséges országok parancsnokai, tisztjei részére is adományozhatóvá tette. A kitüntetést a kérelmező, vagy jelölt akkor kaphatta meg, ha az elbírálók – a Rendi Káptalan – a leírt, kellően bizonyított tett mérlegelése során olyan határozatot hoztak, hogy az megfelelt az alapszabályban rögzített kívánalmaknak. A végső döntést a Rend Nagymestere mondta ki, aki előzetes javaslat nélkül is adományozhatta a rendi jelvényt. A Nagymester mindig a Habsburg ház feje, az uralkodó volt. A Káptalan a Rend tagjaiból, a korábban kitüntetettekből állt, működését általában a korrektség jellemezte. Egyes esetekben előfordult, hogy a vitézi tett igazolására nem maradt kellő számú túlélő, aki tanúként szerepelhetett volna, ami megnehezítette a döntés előkészítését.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Hegedűs Elemér: A Mária Terézia-rend soproni lovagjai / A katonai Mária Terézia-rend jelvénye, viselése és első kitüntetettjei

404 A katonai Mária Terézia-rend jelvénye, viselése és első kitüntetettjei

A rend jelvénye nyolcszögű, széles végekkel és arany szegéllyel készült, fehérszínű tűzzománccal bevont aranykereszt, közepén pajzs, piros mezőben fehér csík. A pajzs szélén arany betűkkel FORTITUDINI – a vitézségnek – felirat. A hátoldalon az alapító és férje „MTF” összevont monogramja található, melyet babérkoszorú övez. A kitüntetés szalagja: piros-fehér-piros.

1. kép: A katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztje (Fotó: Katona-gyűjtemény)

A katonai Mária Terézia Rend viselési rendjét a következőképpen szabályozták: A lovagkeresztet a legfelső gomblyukba illesztve, 14 cm hosszú, 40 mm széles szalagon hordták. A parancsnoki (közép) kereszt nyakban, 50 mm széles szalagon viselendő. A nagykereszt 10 cm széles szalagon – jobb válltól bal csípőig –, hordható, ehhez a mell baloldalán viselendő csillag is tartozik, amely a kereszt nagyobb formája. A kereszt mögött a pajzsot zöldre zománczott babérkoszorú övezi. Hétköznapi viseletnél a vállszalagot nem, csak a csillagot hordták.

Az első két nagykeresztet a Nagymester utasítására már az alapszabály kiadása előtt, a kolíni ütközet után kiadták. A két kitüntetett Lotharingiai Károly Sándor főherceg tábornagy (1712–1780), a császári-királyi csapatok parancsnoka, a királynő sógora, és a már említett gróf Leopold Daum tábornagy, a kolíni csata győztes parancsnoka volt. A rendi jelvények ünnepélyes átadására 1758. április 23-án Bécsben került sor. Nagykeresztet három tábornok, lovagkeresztet 36 tábornok és tiszt kapott. Ez alkalommal kapta a nagykeresztet nádasi gróf Nádasdy Ferenc tábornagy (1708–1783), a kolíni ütközet lovassági parancsnoka és futaki gróf Hadik András tábornagy (1711–1790), lovas parancsnok, Berlin megsarcolója. Lovagkeresztet kapott galántai herceg Esterházy Miklós tábornagy (1714–1790), gyalogsági parancsnok.

405A katonai Mária Terézia Rend elnyerői kérelmezhatték a bárói címet és megkapták a nemességet bizonyító oklevelet, amennyiben származásuk ezt szükségessé tette. A kitüntetés tulajdonosai járadékban részesültek, amelynek kiutalásáról a rend kancellárjától értesítést kaptak.

A katonai Mária Terézia Rend kitüntetését négy soproni születésű tábornok kapta meg, akiket az alábbiakban szeretnék bemutatni. Az ütközetekben, csatatereken tanúsított magatartásuk, és katonai tevékenységük, valamint békeidőben végzett munkájuk alapján valóban méltónak bizonyultak rá. Elkötelezettségüket a hadsereg és általában a császári ház iránt – amely kettőjüknél az 1848/49-es

Szabadságharccal való szembe fordulást is jelentette – életútjuk bizonyítja.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Hegedűs Elemér: A Mária Terézia-rend soproni lovagjai / Ternovai báró Stipsicz József lovassági tábornok

Ternovai báró Stipsicz József lovassági tábornok

Régi magyar nemesi család leszármazottja, őse I. Lipót királytól kapta nemesi oklevelét 1662. szeptember 9-én. Sopronban született 1755. augusztus 15-én, anyja báró Ujvári Josefa, apja Stipsicz Ignác császári-királyi katonatiszt, aki akkor Sopronban teljesített szolgálatot.

Katonai pályafutását iskolai elvégzése után mint kadét kezdte meg a császári-királyi könnyűlovasságnál. 1783-ban ezred-segédtszti kinevezést nyert. Kitűnt Belgrád visszafoglalásánál; 1789-ben már őrnagyként szerepelt az ezrednél. Katonai ismeretei kiterjedtek, széleskörűek voltak. Képzettsége, rátermettsége alapján rendszeresen kapott segédtszti, majd szárnysegédi beosztást tábornokok mellett vagy magasabb törzsekben. Első szárnysegéd volt Károly főherceg, a hadsereg főparancsnoka mellett, később I. Ferenc magyar király katonai törzsében is hasonló beosztást töltött be. 1793-ban alezredesi, 1794-ben ezredesi kinevezést kapott. Ezredesként a Batthyány Károly herceg emlékére felállított könnyű lovasezred parancsnoka volt 1794 és 1797 között.

Az ellenséggel szemben kitűnt személyes bátorságával és megfontolt intézkedéseivel. Neerwindennél 1793. március 18-án az ütközet során két lovas osztállyal megtámadta a tüzérség ellen küldött ellenséges oszlopot és megzavarta az általuk kidolgozott hadmozdulatot, amellyel nagyban elősegítette a győzelmet. Ezen cselekménye után terjesztették fel a katonai Mária Terézia Rend elnyerésére, amelyet a következő, évben, 1794-ben kapott meg. 1797-ben tábornoki rangfokozatot kapott. A stockachi ütközetben Károly főherceg hadseregének jobb szárnyát vezényelte, a győztes csata után a vezér legmagasabb megalégedtségét fejezte ki. Felterjesztették a Rend parancsnoki keresztjének viselésére. A kitüntetést ugyan nem kapta meg; viszont 1800-ban altábornagyi rendfokozatba léptették elő. Új beosztása az Udvari Haditanácsnál volt, ahol a hadikönyvelés főigazgatójává nevezték ki. 1802-ben a 10. huszárezredhez kapott megbízatást, amelyhez ezredtulajdonosnak nevezték ki. A beosztást 1814-ig töltötte be, ekkor másodtulajdonosi címet kapott, mivel protokolláris meggondolásból az új tulajdonos III. Vilmos porosz király lett.

Tulajdonosi beosztása idején a 10. huszárezred parancsnoka a soproni születésű Schneller András ezredes lett, akit valószínűleg már az 5. könnyűlovas ezredtől ismert. Leveleiben, melyet a 10. huszárezred parancsnokának írt, biztosítja bizalmáról, és megbízza az altisztek kinevezési jogával. Ezt követően egy újabb levélben a legénységgel 406 és az altisztekkal szemben átadja az ú. n. „pallosjogot”; azaz a fegyelmi jogot az ezredparancsnoknak kellett a továbbiakban gyakorolnia.

Részt vett az 1805. évi hadjáratban Ulmnál, és esetenként beosztottak nélkül is gondoskodott a megfelelő ellátásról. A hadjárat befejezése után az újoncozási főigazgatóság vezetését vette át. Az osztrák bárói címet 1806-ban kapta meg, magyar báróságát Liber Regius LXVI. Kötetének tanúsága szerint 1821. február 9-én igazolták. Linz főparancsnoka volt, majd 1809-ben a franciák elleni hadjárat során Károly főherceg, generalissimus törzsében teljesített szolgálatot. Részt vett az asperni, wagrami, és znaimi csatákban. A békekötés után 1811-től Erdélyben lett főhadparancsnok, 1813-tól lovassági tábornok. Az Udvari Haditanácsnál is magas pozíciókat töltött be a hadi ügykezelésnél és a hadi főosztálynál. A szolgálat ellátása a legmagasabb elismerésre tette érdemessé. Birtok-adományként Ternova községet kapta, és ettől kezdve a ternovai előnév viselése is megillette. 50 éves szolgálati jubileuma alkalmával a Lipót Rend nagykeresztjével tüntették ki. Kinevezték az Államtanács katonai szekciójának vezetőjévé is, ezt a beosztást egy évig töltötte be. 1831. szeptember 16-án halt meg, a

bécsi vérhasjárvány áldozataként.

Házasságából két leány és egy fiú született. Fia ternovai báró Stipsicz József (1803–1847) császári-királyi ezredesi; unokája ternovai báró Stipsicz József (1846–1920) császári és királyi altábornagyi; dédunokája ternovai báró Stipsicz Károly (1883–1954) magyar királyi vezérkari ezredesi rendfokozatot ért el. Az általa alapított bárói ág leszármazottjai napjainkban is élnek.³⁰³⁽³⁰³⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Hegedűs Elemér: A Mária Terézia-rend soproni lovagjai / Felsőőri lovag Benedek Lajos Ágost tábornagy

Felsőőri lovag Benedek Lajos Ágost tábornagy

A császári-királyi hadsereg egyik tehetséges vezénylő tábornoka, Johann Joseph Radezky tábornagy pártfogoltja Sopronban született 1804. július 14-én. Anyja nemes Dorner Katalin, apja Benedek János András orvos, aki 1804. augusztus 22-én tette le a polgáresküet Sopronban. Komoly páciéntúrát épített ki a városban szolgálatot teljesítő katonatisztek körében, és meglehetősen vagyont gyűjtött össze. Bátyja, Benedek Károly, orvosnak tanult, örökölte apjától a rendelőt, a betegeit. Nővére feleségül ment Walz Antal ulánus őrnaggyhoz. A Benedek család Vas megyei nemesek Sopron megyébe átszármazott ága. Nemesi címüket II. Mátyás császártól 1610. június 25-én kapták. A nemesi oklevelet Sopron vármegye 1818-ban igazolta és hirdette ki.

Benedek Lajos iskoláit Sopronban, az evangélikus líceumban végezte, magántanára volt borgátai Szabó József, aki később gazdag soproni polgár lett. A líceum befejezése után Johann Radezky gróf altábornagy, Sopron városparancsnoka támogatásával felvették a bécsújhelyi Katonai Akadémia hallgatói közé. Első tiszti rendfokozatát 1823-ban kapta, a 27. Marquis Chasterer gyalogezredhez nevezték ki zászlósnak. Két év múlva előléptették alhadnagynak és áthelyezték a 45. Klopstein gyalogezredhez. A ranglétrán fokozatosan haladt előre: 1831-ben főhadnaggyá, 1835-ben századossá, 1840-ban őrnaggyá léptették elő. Rövid ideig szolgált a vezérkarban, 1840-től a galíciai 407 főhadparancsnokságon a katonai vezetésben kapott beosztást mint főhadsegéd. Itt nevezték ki alezredesnek 1843-ban.

A krakkói felkelés leverésében való részvételéért megkapta a Lipót Rend lovagkeresztjét. Ezredesi előléptetése után visszahelyezték Itáliába, átvette a 33. Gyulai Ferenc gyalogezred parancsnokságát. Radezky tábornagy parancsnoksága alatt hamarosan dandárparancsnoki beosztással bízták meg. Részt vett az 1848. május 29-i ütközetben Curtanone mellett, tevékenysége alapján elnyerte a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, melyet még ez év során mellére tűzhetett. Dandárával ott volt a mortarai, majd a novarai csatatereken is. 1849. április 4-én tábornokká léptették elő, és kitüntették a Lipót Rend parancsnoki keresztjével. A novarai győzelemben játszott szerepe után Albrecht főherceg elküldte neki apjának, Károly főherceg, generalissimusnak az asperni győztes ütközetben viselt kardját.

Mészáros Lázár magyar hadügyminiszter 1848. májusban, majd megismételve júniusban levélben meghívta Magyarországra, felajánlotta a leendő honvédség parancsnoki tisztségét. Az ajánlatot mindkét esetben elutasította. Magyarországra 1849. áprilisban vezényelték át, dandárával a császári oldalon vett részt a június 29-i győri és a július 2-i és 11-i komáromi ütközetekben. A dandárban a 2. Károly-Lajos könnyű lovasezred ezredesi és őrnagyi osztálya (parancsnok: báró Eduard Bersina von Siegenthal ezredesi), a 12. vadászászlóalj, a Konstantin landwehr zászlóalj, a 4. Hoch und Deutschmeister 1-es és 2-es zászlóalja, három tüzéreg és egy hidász század kapott beosztást. Haynau tábornagy felkérte a hadsereg vezérkari főnöki beosztására is, de ezt nem fogadta el, megmaradt dandárparancsnoknak. Hadtestével Temesvár felé vonult, és ott volt az augusztus 3-i újszegedi, és az

augusztus 5-i szőregi ütközetekben, ahol megsebesült.

Sopron város a Szabadságharc leverése után azonnal, 1849. október 2-án díszpolgárságot adományozott Benedek Lajosnak. Arra nincs adat, hogy a kitüntetett személyesen részt vett volna a közgyűlésen.

Sebesüléséből való felgyógyulása után a 2. itáliai hadsereg vezérkari főnöke, ezt követően Galíciában a IV. hadtest parancsnoka, majd újra Itáliában a 8. hadtest parancsnoka. 1852. október 26-án altábornagy lett. Hadtestének élén 1859-ben részt vett az itáliai háborúban, a franciák és piemontiak ellen. Teljesítménye alapján kiérdemelte október 17-én a katonai Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét. Még ez évben, 1859. november 27-én, tábornagyi rendfokozatba lépett elő. A bárói címet nem kérte, hivatalból pedig nem kapta meg. A császár kinevezte vezérkari főnöknek, és beosztották a tábornokokat felülvizsgáló bizottságba. Ennek során összeütközésbe került a főméltósági címeket viselő tábornokokkal. 1860. április 19. és október 20. között Magyarország kormányzója volt, ezt követően Lombardia-Velence főparancsnokává nevezték ki. A Lipót Rend nagykeresztjét 1862. június 14-én kapta meg. „A császár első katonája” címmel emlegették.

1866. áprilisában a poroszok ellen készülõ hadsereg főparancsnokává nevezték ki, bár egészségügyi problémáira, felkészültsége hiányosságaira és a cseh hadszíntér ismeretének hiányára hivatkozva tiltakozott ez ellen. Albrecht főherceg tábornagy hosszabb rábeszélése után, bár továbbra is hangoztatta kétségeit, elvállalta a császári-királyi hadsereg nagyobb részének parancsnoki beosztását. Az Északi hadsereg hét 408 gyalogos hadtestből – parancsnokai: két főherceg, három gróf és két báró –, öt lovas hadosztályból, nagy létszámú tüzérségből, valamint a szövetséges szász hadtestből állt. A vereséggel végződõ első ütközetek után kérte a császárt, hogy kössön békét, de a königgrätzi csatával elveszett a háború is. A visszavonulást még megszervezte, a hadsereget aránylag rendben adta át Albrecht főherceg tábornagnak.

A vereség után leváltották, hadbíróság elé állították, vállalnia kellett a teljes felelõsséget. A hadbírószági eljárást a császár leállította, a tábornagyi nyugdíjba került, Grazba kellett visszavonulnia. Grazban naplóját rendezte, emlékiratát készítette. 1881. április 27-én halt meg, a Leonard Friedhof-ban temették el. Özvegyének csak Albrecht főherceg és Bismarck porosz kancellár fejezte ki részvétét. Végrendeletében leírta, hogy az Albrecht főhercegtõl kapott kardot a küldõjének, kitüntetéseit pedig az adományozónak küldjék vissza. Naplóját, emlékiratait Albrecht főherceggel folytatott beszélgetések után özvegye megsemmisítette.

Benedek Lajos tábornagyi született harcász, tehetséges, csapatvezetéshez értõ tábornok, igazi katona volt. Hadvezér azonban nem volt, nem tudott ellentmondani. Sodorta jelszava: „hûség a hazához, a császári házhoz, a hadsereghez, az egyházhoz, a szeretett nõhöz”. Születésének 200. éves évfordulóján, 2004-ben sírjára osztrák és magyar hagyományõrzõ szervezetek koszorút helyeztek el.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Hegedûs Elemér: A Mária Terézia-rend soproni lovagjai / Báró Ottinger Ferenc altábornagy

Báró Ottinger Ferenc altábornagy

A császári-királyi hadsereg egyik legkiválóbb, magas katonai beosztásba jutott lovas-tisztje 1793. szeptember 28-án született Sopronban. Anyja Has Franciska, apja Ottinger József sörfõzõ mester, aki Sopronban 1793. augusztus 22-én tett polgáresküt, 1805-tõl külsõ tanácsstag volt.

Ferenc iskoláit Sopronban végezte, majd 1809-ben beállt hadapródnak az 5. Radetzky huszárezredbe.

Innen helyezték át 1813 áprilisában a 8. Kienmayer altábornagy huszárezredbe, ahol alhadnagynak nevezték ki Franz Bubna von Warlich ezredes parancsnoksága alá. Néhány héttel később főhadnaggyá léptették elő. Az itáliai harcokban bizonyította rátermettségét, bátóságát. Piacenzánál több rohammal vert szét egy ellenséges osztagot, kiszabadítva a 8. vadász-zászlóalj fogságba esett egyik századát, Pármánál pedig a rábízott fél századdal nagyobb erejű ellenséges lovasszázadot támadott meg. Komolyan megsebesült, hét hónapig tartózkodott kórházban. 1821-ben részt vett a Nápolyi Királyság ellen indított hadjáratban. Rendszeresen vezetett lovasportyákat az ellenséges állások, az ellenség mögötti terület megfigyelésére, az ellenséges utánpótlás zavarására. Az ezred parancsnokai és a vezénylő tábornok több alkalommal fejezte ki elégedettségét vele szemben.

A béke időszakban ezredénél iskolát vezetett, ahol lovaglást, vívást, felderítést, tereptant oktatott. A tiszti ranglistán szépen haladt előre. 1825-ben kapitány, 1834-ben őrnagy, 1837-ben alezredes lett az ezrednél. 1840-ben ezredesi kinevezést kapott, ezzel egyidejűleg az 1. császári huszárezred parancsnokságával bízták meg. Az ezredparancsnoki tisztséget hat évig töltötte be, amikor tábornokká nevezték ki és a budai dandárparancsnoki beosztást is megkapta. Elöljáró hadosztályparancsnoka báró Moricz Boienburg altábornagy volt.

409 1848. április 20-án gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kinevezte az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének; felajánlották neki a hadügyminiszteri posztot is, de nem fogadta el. Ezt követően a Dráva vonalon álló sorkatonaság parancsnoki beosztását kapta meg. A Jelačić altábornagy által vezetett császári katonák ellen azonban nem akart harcolni, ezért 1848. augusztus 10-én felmentését, nyugállományba helyezését. Az elbírálásig Sopronba utazott rokonaihoz. Mészáros Lázár hadügyminiszter javaslatára kinevezték Kőszegre dandárparancsnoknak, de ezt a beosztást nem foglalta el. Ehelyett jelentkezett a császári hadsereg Jelačić által irányított hadtesténél, ahol 1848. október 10-től lovasdandár-parancsnoki beosztást kapott Ebbe a dandárba tartozott a 6. Wallmoden vértés ezred parancsnoka, Fejérváry József ezredes, és a 7. Hardegg vértés ezred parancsnoka, Stauffer Ádám ezredes is.

1848. december 28-án és 30-án két nap alatt két komoly győzelmet aratott a császári oldalon – a Szabadságharc serege ellen. Először Bábolnánál a Görgey hadtest utóvédjén ütött rajta, majd Mórnál a Perczel Mór tábornok által vezényelt hadosztályt futamította meg. Ekkor állapították meg róla Görgey tábornok törzsében: „ein Mordskerl dieser Ottinger” (fenegyerek ez az Ottinger). Pest és Buda bevétele után Szolnokot is birtokába vette. Részt vett Cegléd mellett az 1849. január 21-i és január 25-i, valamint a március 5-i szolnoki és az április 6-i isaszegi ütközetekben is. 1849. április 30-án altábornaggyá lépett elő és lovashadosztályt vezényelt, Jelačić altábornagy hadtestében Kátynál június 7-én újra győztes csatát vívott.

A móri ütközetben aratott győzelem elismeréseként 1849. július 29-én megkapta a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, ezt követően 1851. február 27-én az osztrák bárói címet. A Vaskorona Rend II. osztály, a Lipót Rend lovagkereszt, a Katonai Érdemrend tulajdonosa. Kinevezték az Íjász testőrség – Arcière Leibgarda – főhadnagyának, az 1. császári huszárezred másodtulajdonosának. Nyugdíjazása előtt 1866-ban a Lipót Rend parancsnoki keresztjét adományozták részére. Bécsben halt meg 1869. április 8-án; megérte, hogy fiát, báró Ottinger Gusztávot 1867-ben a 4. Edelsheim-Gyulai huszárezred parancsnokává nevezték ki. Síremléke Bécsben, a Zentralfriedhofban áll.

Báró Ottinger Ferenc altábornagy a császári hadsereg határozott, kezdeményező, tapasztalt lovastisztje volt, ezen tulajdonságai személyes bátorsággal és feltétlen császárhűséggel párosultak. Az általa vezetett ezredek bízták benne, a lovasságot, a lovas taktikát jól ismerő parancsnokot ismerték meg személyében.

Bárá Lehár Antal vezérőrnagy

Sopronban született 1876. február 21-én. Anyja Neubrant Krisztina, elmagyarosodott német családból származott. Apja katonakapitány, aki pályafutása során mintegy húsz alkalommal költözött a Monarchia különböző helyőrségeibe. Testvére, Ferenc kivételes tehetség, az operettirodalomban alkotott páratlan életművet.

Lehár Antal a katonai pályát választotta, Pozsonyban, Prágában tanult, majd a bécsi császári és királyi gyalogos hadapródiskola növendéke lett 1889 és 1893 között. Az iskola elvégzése után zászlós, ezt követően 1894. november 1-én hadnagyi kinevezést kap. 1897 és 1899 között a Hadiiskolában tanult, ahol „jó” eredménnyel végzett. Az iskolán 1889-május 10-én főhadnagyi rendfokozatba lépett elő.

410 Különböző helyőrségekben teljesített vezérkari és csapattiszt szolgálatot, és a hadsereg lövész kiképző iskoláján is oktatott. 1902. május 1-én százados lett, majd 1913. november 1-én őrnagyi rendfokozatba léptették elő. A mozgósítás során 1914. augusztusában a pozsonyi 13. honvéd népfelkelő gyalogezred II. zászlóaljának parancsnoka lett a galíciai fronton. Egy saját kezdeményezésű, 1914. szeptember 2-án Opole mellett végrehajtott jól sikerült haditettéért felterjesztésre került a katonai Mária Terézia Rend kitüntetésre, a melyet a káptalani döntés és nagymesteri jóváhagyás után 1918. augusztus 17-én megkapott. Ekkor már ezredesi rendfokozatban volt – 1918. május 1-jén lépett elő – és az újonnan szervezett 106. gyalogezred parancsnokaként szolgált. Az ezred indulóját testvére, Lehár Ferenc szerezte. Előzőleg kitüntették a Tiszti arany vitézségi éremmel is, amelyet szintén a Rend Káptalanja illetve Nagymestere adományozott. A Tiszti arany vitézségi érem átvétele után 1918. július 30-án Bécsben osztrák nemesi címet is kapott, majd kérésére 1918. október 17-én az osztrák bárói címet is elnyerte. A katonai Mária Terézia-rend elnyerése után köszöntötték a fronton az előjárói és a hátszágából, többek között Sopronból is.

A háború végén ezredével az isonzói fronton szolgált, részt vett a piavei harcokban. A front összeomlása után az ezred teljes fegyverzettel Magyarországra került vissza. Szombathelyen hadosztály, majd körletparancsnok lett. A visszahozott ezred, mely a szombathelyi 83. ezred III. és IV. zászlóaljaiból, valamint a soproni 76/III. zászlóaljból állt össze, hazatérése után leszerelt, így a körletparancsnoki tevékenysége az új katonai erő szervezésével telt el. A szombathelyi hadosztály 1919. őszén legnagyobb létszámú, legjobban felszerelt seregteste volt a Nemzeti Hadseregnek. Az 1919. november 14-i budapesti bevonuláson a szombathelyi zászlóaljat személyesen vezette, a piavei induló – volt ezrede indulójának – zenéjére.

A hadosztály tisztjeitől 1920. január 1-én díszkardot kapott ajándékba. Markolatán ezüst dombormű a piavei támadás és a budapesti bevonulás ábrájával. A kard hüvelyén a bárói címer, a Mária Terézia-rend és a Tiszti arany vitézségi jelvénye, a pengére Moson, Sopron, Vas és Zala vármegyék címerei voltak rávésve. A második királypuccs idején IV. Károly mellé állt, aki 1921 októberében vezérőrnaggyá nevezte ki. 1921-ben részt vett IV. Károly által szervezett király-puccsban. A királypuccs leverése után kilépett a Nemzeti Hadseregből. Először Münchenbe szökött, majd innen Bécsbe tért vissza. Bár felesége, Magerle Emília, tehetős bécsi családból származott, anyagilag mélyponton voltak. Testvérétől alig kapott segítséget, mivel a feleségek között nem volt egyetértés. Berlinben telepedett le, ahol egzisztenciát teremtett magának: az osztrák zeneműkiadók, zeneszerzők jogvédelmét látta el.

1938 után visszatért Bécsbe. Élete végén a háborús sebesülései okoztak gondot számára. Az

elszenvedett tizenkét sebesülés közül a lábsebe bizonyult a legsúlyosabbnak, amely vérmérgezést is okozott az 1920-as évek elején, és emiatt hosszabb ideig volt kórházban. Utolsó éveit tolószékben töltötte és testvére tárgyi hagyatékát gondozta. 1962. november 12-én halt meg Bécsben (Nussdorf), a helyi temetőben felesége mellé temették el.

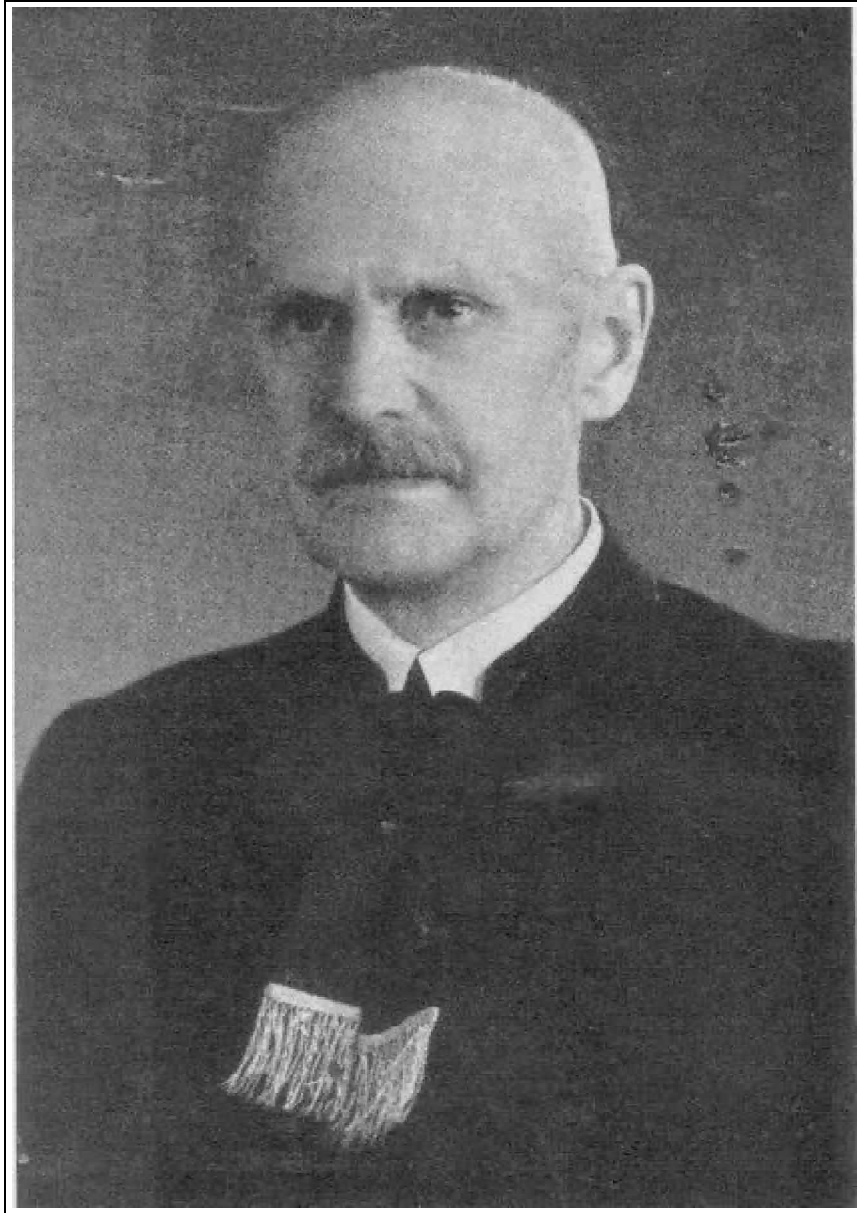
2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Wallner Ákos: Németh Sámuel (1877-1975)304

411 Wallner Ákos: Németh Sámuel (1877-1975)³⁰⁴⁽³⁰⁴⁾

Százharminc évvel ezelőtt, 1877. szeptember 25-én született Németh Sámuel, aki 1922-től a Soproni Evangélikus Líceumnak tanára, majd 1931-től 1939-ig igazgatója volt. Nyugalomba vonulása után is még éveken keresztül sokak által tisztelt és szeretett alakja volt városunknak. 1951-ig görögöt tanított az Evangélikus Teológián, iskolai és társadalmi funkciókat is vállalt, de idős korában ideje legnagyobb részét a Líceum iskolatörténete kutatásának szentelte.

Idén, amikor a Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) fennállásának 450 éves évfordulóját ünnepli, illendő megemlékeznünk Németh Sámuelről, aki az iskola két világháború közötti időszakának meghatározó egyénisége volt, ugyanakkor 1922 előtti felsőlövői működése révén a dunántúli evangélikus középfokú iskolák fejlesztésében is meghatározó szerepet töltött be (1. kép).

kép. Németh Sámuel

Németh Sámuel a Győr megyei Kispécen (ma: Kajárpéc) született tanítói családban. Az akkori szokásnak megfelelően, hat elemi elvégzése után 1889-ben lett a Soproni Líceum tanulója, ahol 1897-ben tett érettségi vizsgát. Diákkorában az iskolai önképzőkörben, azaz a Magyar Társaságban aktívan tevékenykedett, irodalmi dolgozatokat [412](#)írt, fizikai pályamunkájával díjat nyert. VIII. osztályos korában önálló szerkesztője lett az iskola gyorsíró köre által szerkesztett Soproni Gyorsíró című, havonta megjelenő diáklapnak (annak 23. évfolyamát szerkesztette). Ebben lehetősége nyílt néhány ifjúkori tanulmányának megjelentetésére is – gyorsírással.

Érettségi után az akkor a líceum mellett működő Teológiai Akadémián, majd a Greifswaldi Egyetemen folytatott teológiai tanulmányokat, ahol 1901-ben lelkészi oklevelet nyert. Ekkor úgy döntött, hogy továbbképezi magát. A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem, majd a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti Karán végzett tanulmányai befejeztével 1904-ben szerzett magyar-latin szakos tanári oklevelet. Ehhez később még a görög nyelvi képesítést is megszerezte.

1903-ban a felsőlövői evangélikus gimnázium és tanítóképző tantestülete megválasztotta tanáranak. Felsőlvő (ma Oberschützen, Burgenland) a Vas megyei felsőőri járás egy kis faluja volt, teljesen németajkú, evangélikus lakossággal. 1845-ben az ottani lelkész, Gottlieb August Wimmer tanítóképző iskolát, majd egy évvel később abban latin osztályt is alapított. A kis faluban az iskola megerősödött, 1893/94-ben 100 férőhelyes internátus épült hozzá, 1900-ban egy évig Móra Ferenc is tanított itt. Németh Sámuel három évi működése után, 1906-ban a felsőlövői iskolák igazgatója lett. Legfontosabb feladatának a gimnázium számára egy külön épület építését tekintette. Nem kis utánajárásának többszöri elutasítás után meglett az eredménye, 1908-ban a Pénzügyminisztérium, illetve a Közoktatási Minisztérium 800.000 korona támogatást ítélt meg a felsőlövői új gimnáziumi épület megépítésére. 1911. október 18-án Gyurátz Ferenc püspök avatta fel az új épületet. Ezzel egyidőben kettévált Felsőlvőn a gimnázium és a tanítóképző. Németh Sámuel a gimnázium igazgatója lett. A Magyar Állam az iskola fenntartásához évi 44.000 korona támogatással járult hozzá. Erről Németh Sámuel az alábbiakat írta:

„Intézeteink történetében az 1911/12-es iskolaév nemcsak azért említésre méltó, mert a Főgimnázium új épületét fel tudtuk avatni, hanem azon rendelkezés alapján is, amelynek értelmében a Főgimnázium és a Tanítóképző az 1912/13-as iskolai évtől kezdődően teljesen különválnak. Eddig az igazgatóság és a tanári testület közös volt, bizonyos tantárgyakat a főgimnázium és a tanítóképző diákjainak közösen tanítottunk, és az új épületbe való beköltözésig a két intézmény épülete is közös volt. A két intézmény szétválasztásának fő oka az a szerződés volt, amelyet a főgimnázium az állammal az évi szubvenció tárgyában megkötni szándékozott.”

A fenti idézet a Felsőlvői Gimnázium fennállásának 125. évfordulójára, 1971/72-ben megjelent ünnepi megemlékezésében (Festschrift) olvasható.³⁰⁵⁽³⁰⁵⁾ Ez a kiadvány, valamint az iskola fennállásának 140. évfordulójára 1985/86-ban kiadott 300 oldalas emlékkönyv³⁰⁶⁽³⁰⁶⁾ meleg szavakkal méltatja Németh Sámuel igazgatói munkásságát, és azt az előrelátó nagyvonalúságot, amellyel a gimnázium új épületét megtervezték. Az emlékkönyv szerint „Az 1911-ben elkészült főépület maximálisan 250 tanuló számára ⁴¹³nyolc osztályteremmel és öt külön tanteremmel (torna, rajz, zene, természetrajz és fizika/kémia) épült meg.” Dr. Kamondy Zoltán megemlékezésében³⁰⁷⁽³⁰⁷⁾ tágas, világos termekről, emelkedő padosrokkal ellátott külön fizikai és természetrajzi előadókról, rajzteremről, tornateremről, valamint arról emlékezik meg, hogy az iskolának saját vízvezetéke is volt. A felsőlövői gimnázium új épületszárnyal csak 60 évvel később, a 70-es évek elején bővült (2. kép).

2. kép. Az ág. h. ev. főgimnázium épülete Felsőlövön, megnyílt 1911-ben

Az említett német nyelvű jubileumi kiadványok hangsúlyozzák az oktatási színvonal emelkedését is Németh igazgatása alatt. A Festschrift felsorolja az 1911/12 tanévben a tizenhét gimnáziumi tanár nevét és szakjait, és ehhez az alábbi kommentárt fűzi: „A tanárok és azok szakjainak összeállítása azt mutatja, hogy kis kiegészítéssel – pl. görög helyett angol – ez a tantestület most is képes lenne az oktatást egy mai iskolában elvégezni. Az ebben a tanévben elfoglalt épület még ma is, későbbi hozzáépítések nélkül szolgálja a mostani gimnáziumot, noha a tanulók száma azóta megsokszorozódott. Ez mutatja, hogy akkoriban milyen messzelátóan építkeztek. Az épület, amelynek idén ünnepeljük a 60. születésnapját, a szombathelyi Müller Ede építész tervei szerint készült el. Fenti tanévben 8 osztályban 176 tanuló tanult. Ebből 89 ág. h. evang., 16 helvét h. ref., 56 róm. kat. és 15 izraelita hitvallású volt. 123 diák magyar, 49 német és 4 szláv anyanyelvű volt.”³⁰⁸⁽³⁰⁸⁾

A fenti statisztika híven tükrözi a felsőlövői gimnázium helyét a dunántúli evangélikus középiskolák sorában. Ekkor a Dunántúlon három evangélikus gimnázium létezett, a soproni, a felsőlövői és a bonyhádi. A felsőlövői, internátussal rendelkező iskola növendékei főleg Vas és Zala megye vidéki evangélikus családjaiból verbuválódtak. ⁴¹⁴Ennek példája a Kemenesaljáról származó Dr. Kamondy Zoltán, a Soproni líceum későbbi tanára. Az iskola fejlesztésére a minisztériumnak benyújtott beadványokban Németh Sámuelnek három fő érve volt. Középiskolai tanulási lehetőséget kívánt biztosítani egyrészt a délnyugat-dunántúli evangélikus falusi intelligencia gyermekei számára, másrészt a Felsőlövő melletti Felsőőr környéki magyar sziget (az Őrvidék) fiataljainak, harmadrészt a környék németajkú, de a magyar hazához hű diákjainak. Ezt egészítette ki a tanítóképzőnek az önállósodás általi megerősödése, ahol a határmenti németajkú lakosság számára németül és magyarul egyaránt tudó tanítókat képeztek. A tanulóknak fent közölt anyanyelvi és vallásfelekezeti megoszlása igazolja Németh Sámuel érvelését.

Mind a 125. évfordulóra kiadott Festschrift, mind a 140. évi jubileumi emlékkönyv közli Németh Sámuel fényképét és rövid életrajzát; a Festschrift „Motto” cím alatt, előszóként közli 1972. március 18-án kelt köszöntését is.

1921. december 14-én a népszavazás eredményeként Sopron és a környező nyolc falu magyar maradt,

ámde az elcsatolásra ítélt nyugat-magyarországi területeket a magyar kormány kiürítette. Moson, Sopron és Vas megye nyugati részei Ausztriához kerültek, így Felsőlövő is. Jelen írás szerzőjének édesapja, aki szintén a felsőlövői gimnáziumban tanított, elmondta, hogy a tanárok nagyon elbizonytalanodtak. Nemcsak a Magyarországtól való elszakadás váltott ki félelmet, hanem az is, hogy az erősen katolikus Ausztriában egy ilyen kis faluban, amelyben a lakosok száma mindössze 1200 körül mozgott, az ausztriai Evangélikus Egyház fenn tudja-e tartani ezt az iskolát. Ausztriában a belpolitika akkor sokkal labilisabb volt, a Németországhoz való csatlakozás (Anschluss) kérdése is napirenden volt. Ezért a tanári testület több tagja is mérlegelte Felsőlövő elhagyását és a Csonka-Magyarországra való átköltözést. Ennek megvalósulását azonban nem egyedül a hazafias érzelmek döntötték el, hanem az, hogy ki hol tudott a megkisebbedett országban tanári álláshoz jutni.

Németh Sámuel számára ez a lehetőség régi iskolájában, a soproni Evangélikus Líceumban nyílt meg. Rajta kívül még négy tanár tudott állást szerezni Magyarországon. Ezek közül Legányi Dezső is Sopronba került, az állami kereskedelmi iskolába, amelynek az 1930-as években igazgatója is lett.

A felsőlövői iskolák végül is nem szűntek meg, német tanítási nyelvvel folytatni tudták működésüket. Ennek egyik oka talán az is lehetett, hogy az 1921 végén megalakult Burgenlandban csak egyetlen gimnázium és tanítóképző volt, a felsőlövői. Persze azok a célkitűzések, amelyek alapján Németh Sámuel a felsőlövői gimnázium (és tanítóképző) fejlesztésére az állam és az evangélikus egyház támogatását megszerezte, és amelyek megvalósításán 1921-ig eredményesen fáradozott, Felsőlövő elcsatolása után elveszítették realitásukat. Ennek ellenére a felsőlövői iskolákban – az 1971-es és 1985-ös kiadású visszatekintések tanúsága szerint is – sok minden fennmaradt abból az oktatói-nevelői szellemiségből, amely az iskolát Németh Sámuel vezetése alatt áthatotta. Ezért is volt nagy öröm számára, amikor a 125. éves évforduló alkalmából felkereste és köszöntötte a felsőlövői iskola küldöttsége az akkor már 94 éves Németh Sámuel és felkérte egy rövid írásbeli visszaemlékezés megírására.

Jelen írás szerzője feleségével 1988-ban meglátogatta a felsőlövői gimnáziumot. Az épületbe belépve mindjárt két márványtáblán akadt meg tekintetük. Az egyik az iskolai [415](#)igazgatók névsora és működésük évszáma olvasható 1921-ig, ezt a sort Németh Sámuel (1906–1921) neve zárta. A másik tábla Móra Ferenc működését megörökítette meg. Az emeleten az igazgatói iroda előtti folyosórészen meglátták az 1921-es tanári testületről készített csoportképet is, amelyen édesapámat is felismertem. Az igazgató nagyon barátságosan fogadott és megajándékozott az iskola fennállásának 140. évfordulójára megjelent emlékkönyv dedikált példányával.

Németh Sámuel részére 1922 egyfajta cezúrát jelentett. El kellett hagynia eddigi működésének színhelyét, Felsőlövőt, fel kellett hagynia tizenöt és fél éven keresztül folytatott iskolavezetési és iskolaszervezési tevékenységével. Ami megmaradt: a tanári működés egy új helyen, új körülmények között. A változásban, az újrakezdésben azonban nagy segítséget jelentett, hogy egykori iskolájába, a Soproni Evangélikus Líceumba került vissza, tehát nem egy általa teljesen ismeretlen helyre. A következő közel tíz esztendő alatt elsődleges feladata a tanítás és a nevelés volt. Ennek méltatására álljon itt két egykori tanítványának, később tanártársának visszaemlékezéseiből vett idézet. Dr. Kamondy Zoltán így fogalmazott: „Nem osztályozott bennünket soha. Felesleges lett volna ez önála. Ismerte ő diákjait minden hibájukkal, gyarlóságukkal együtt. Intő, nevelő szavai most is fülemben csengenek... Nem hallottuk őt soha kiabálni, erre neki nem volt szüksége, egyetlen szava elég volt a fegyelmezésre.”³⁰⁹⁽³⁰⁹⁾ Pröhle Jenő így emlékezett vissza: „A diákok közt nem zordon fegyelmezés vagy apró módszerbeli fogások, hanem a tömörre fogott, világos magyarázat és az ezen átszüremlő olimposzi derű tartott rendet. A tanítás során, de különösen a periódikusan visszatérő iskolai ünnepeken sohasem állott velős mondanivaló nélkül hallgatói elé, cicoma nélküli, nemes retorikával, gondolatait gonddal

ötözve és belső ragyogásúvá csiszolva mondta a magyarság és a humanitás .... örök üzenetét.”³¹⁰⁽³¹⁰⁾

A tanítás mellett a líceumban már 1922-ben rábízták az iskolai könyvtár gondozását. Ez a nagyértékű muzeális könyvtár, amelynek létrejötte már a 17. század közepén Zuana Menyhért polgármester, iskolafelügyelő és Lang Mátyás adományaira, illetve gyűjtésére vezethető vissza,³¹¹⁽³¹¹⁾ Németh Sámuel számára iskolatörténeti kutatásainak lehetőségét nyitotta meg. Felmérte a könyvtár ritkaságait és iskolatörténeti kiállítást rendezett, ahol a könyvtár birtokában levő olyan különlegességeket is bemutatott, mint Berzsenyi Dániel hegyeskissomlyói bizonyítványa, vagy Melanchton egy kéziratos bejegyzése. A líceum történetéről a könyvtárban fellelhető anyag kiegészítése céljából nagy szorgalommal gyűjtött adatokat a helyi és a budapesti levéltárakban, valamint az egyházi irattárban. Eleinte az iskola egy-egy neves diákjáról, tanáráról (Fridelius János, Hajnóczy Dániel, Ribini János, Wietorisz Jonathán) illetve azok munkásságáról állított össze tanulmányokat. Később, amikor egykori osztálytársa, Heimler Károly megindította a Soproni Szemlét, Németh Sámuel számára megnyílt helytörténeti és iskolatörténeti vizsgálatairól szóló tanulmányainak publikálási lehetősége is. A Soproni Szemle 1937 és 1943 közötti évfolyamaiban Németh Sámuel tizenkét tanulmány jelent meg, az 1955-ben újra indított folyóiratban további négy (lásd a Függelék). 1937 és 1944 között tagja volt a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának is.

⁴¹⁶Mint öregdiák, Németh Sámuel tevékenyen részt vett a Líceumi Diákszövetség működésében, amelynek 1927-ben titkára is lett. A Diákszövetség létrehozása Hetvényi Lajos vallástanár nevéhez fűződik, aki a szervezet segítségével az első világháború alatt egy diákothton megépítésére kívánt adományokat gyűjteni. Az 1918-ban megalakult Diákszövetség a Diákothont már 1927-re meg akarta nyitni. A háborút követő pénzromlás az összegyűjtött alapok értékét erősen lecsökkentette, ezért a Diákothton megvalósulása késett. Németh Sámuel a Diákszövetségben a tevékenységi kör kiterjesztésén is munkálkodott. Miután a kormány 1927-től kezdve évi 18.000 pengőt biztosított (a tervek szerint 35 évre) a diákothton megépítésére és fenntartására, a Diákszövetség korábbi legfőbb célkitűzésének terhe kikerült programjából. Németh 1929-ben a diákothton berendezésére hirdetett gyűjtést, javasolta a jóléti intézmények alapjainak, az ösztöndíj-alapoknak, az ifjúsági egyesületek alapjainak feltöltését, valamint a szegény sorsú diákoknak és a líceumban végzett diákok egyetemi tanulmányainak ösztöndíjjal történő támogatását. 1931-ben Hollós János igazgató, a Szövetség pénztárosának váratlan halála után a pénztárosi teendőket is magára vállalta. 1932-re, az iskola fennállásának 375. évfordulójára egyetemes találkozót szervezett.

A líceum tanári testülete 1931-ben, Hollós János halála után Németh Sámuelt választotta meg igazgatónak. A választást a püspök és a tanügyi főigazgatóság egyaránt jóváhagyta. Az iskola igazgatása mellett a Diákothton építésének ügyintézése is Németh Sámuel feladatává vált. Fáradhatatlan aktivitásának köszönhetően az építkezés 1933-ban elkezdődött és a Diákothton 1934. szeptember 21-én felavatásra került. A modern épület 50 internátusi tanuló számára adott elhelyezési lehetőséget (3. kép). Magassy Sándor a diákothont ismertető leírásában azt olvashatjuk: „Biztosítja 50 internátusi tanuló lakását, teljes napi (ötszöri) étkezését, tanulmányi, pedagógiai, orvosi és fogorvosi felügyeletét, fűtését (központi fűtéssel), világítását, mosását, fürdését. Van benne 20 nagyobb fiú részére öt kisebb szoba és 30 kisebb fiú részére egy közös dolgozóterem és két közös hálóterem, továbbá egy nagy társalgóterem.”³¹²⁽³¹²⁾ A diákothton későbbi bővítése is tervbe volt véve, ámde a II. világháború ezt nem tette lehetővé, az 1944. december 6-i bombázás során az épület súlyos károkat szenvedett. A helyreállított, majd kibővített épületben ma evangélikus általános iskola működik.

Már igazgatóként – a Diákszövetség támogatásával – megszervezte a tehetséges szegény tanulók gimnáziumba juttatását. Ez a mozgalom néhány év múlva Falusi Tehetségmentés néven országossá fejlődött. 1936-ban, Berzsenyi Dániel halálának 100 éves évfordulójára emléktáblát helyeztetett el az iskola homlokzatán. Ugyanebben az évben készült el Kis Jánosnak, a Líceumi Magyar Társaság

megalapítójának az emléktáblája is. Az anyagi alapot ezekre a Diákszövetség gyűjtése teremtette meg. Az emléktáblák öntését Merész Károly rajztanár tervei alapján Renner Gusztáv és Kálmán öntödéje készítette el.

Igazgatói tevékenységéről a korábbi méltatásokhoz hasonló elismeréssel szóltak diákjai, tanártársai. Stráner György, aki 1937–45 között volt líceumi diák, mesélte, hogy Németh Sámuel még azokat az első-másodikos diákokat is név szerint tartotta számon, akiket nem is tanított. Amikor Stráner egykori igazgatóját már nyugdíjas korában [417](#)köszöntötte, az szintén név szerint emlékezett rá. Tanártársai úgy gondoltak vissza igazgatójukra, mint Pater Familiasra, aki kétségbevonhatatlan tekintéllyel és határozottsággal, ugyanakkor bölcs derűvel és kiegyensúlyozottsággal irányította őket.

Korábban már említettem azt a gyűjtőmunkát, amelyet a könyvtár gondozójaként az iskola történetével, az iskola híres tanítványainak későbbi pályafutásával kapcsolatban elkezdett. Ezekről már igazgatói tevékenysége alatt is megjelentetett publikációkat. Ezek közé tartozik „A soproni evangélikus líceum küzdelme a nyilvánossági jogért a Bach korszakban” (1938/39-es évkönyv) és „A soproni evangélikus líceum küzdelme a magyar tannyelvért a Bach korszakban” (1939/40-es évkönyv). Ez az előkészítő anyaggyűjtés érlelte meg benne azt a gondolatot, hogy megírja a Soproni Evangélikus Líceum történetét. Ezt a tervét nyugalomba vonulása után, az 1940-es évek elején valósította meg; a kéziratban fennmaradt összeállítást 1943-ban fejezte be. Írásának „A Soproni Evangélikus Líceum történetének egy százada (1681–1781)” címet adta. A két évszám tanúsága szerint az iskola történetét az 1681-es soproni országgyűlés és az 1781-ben kelt Türelmi Rendelet közötti időszakra foglalta össze. A II. világháborút követő években, majd az iskolák államosítása után különösen, Németh Sámuelnek semmilyen kilátása sem volt arra, hogy ez a kéziratban közel 300 oldalt kitevő munkája valaha is megjelenhessen. Pröhle Jenő, aki az államosítás után a Berzsényi Gimnáziumnak egy ideig könyvtárosa is volt, ismerte a kéziratot, amelynek egy példányát Németh Sámuel a könyvtárban helyezte letétbe. Pröhle Németh Sámuelről a Soproni Szemlében közölt nekrológban ezt a művet a következő szavakkal méltatta: „A gondos, alapos forrás-tanulmányra épülő mű eleven képét adja az iskola 18. századi életének, és anyagának bősége és megbízhatósága miatt bizonyára mellőzhetetlen adattára lesz a hazai iskolázás megírandó történetének.”[313\(313\)](#)

Annak ellenére, hogy tisztában volt azzal, hogy művének kiadása egyelőre lehetetlen, majd nem kilencven éves koráig folytatta az anyaggyűjtést. Elsősorban a tantervek történetét kívánta 1848-ig megírni. Munkakedvét még fiának, Németh Zoltánnak az elvesztése sem tudta tartósan megtörni. Németh Zoltán 1944 decemberében halt hősi halált Baracskánál, de erről a család – hosszas nyomozás után – csak 1947-ben tudott biztos ismereteket szerezni. Németh Zoltán 1942-től magyar–angol szakos tanár volt a Líceumban, katonai szolgálata miatt azonban csak néhány hónapig tudott tanári munkát végezni.

Németh Sámuel az említett iskolatörténeti munkáját három írógépen írt példányban készítette el. Ezek közül a líceumi könyvtárban levő Pröhle Jenő rafinált leltári megjelölésének köszönhetően [314\(314\)](#) túlélte az államosítás korszakát. Az iskola és az egy-ház a 450. évfordulóra felkarolta ennek megjelentetését. Mire a jelen írás megjelenik, az olvasó Németh Sámuel könyvét is kézbe veheti. [315\(315\)](#)

Az 1955-től ismét megjelenő Soproni Szemlében a 80. életévét betöltő Németh Sámuel még további négy tanulmányt publikált. Ezek a tanulmányok ugyancsak az iskola történetével foglalkoztak. Már a címek – Magyar gimnázium Sopronban (1657–1674); [418](#)A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században – elárulják, hogy a líceumnak nemcsak az 1781-et követő időszakával, hanem az 1681 előtti időszak történetével is behatóan foglalkozott.

Németh Sámuel élete példája a kötelességtudásnak, az önzetlen szolgálatnak csakúgy, mint az előremutató kezdeményezésnek, az eredményes alkotói munkakedvnek. Pedig a kor, amelyben élt és

aktív tevékenységet folytatott, sokszor mért rá csapásokat. Felsőlovón felépített iskoláját el kellett hagynia, a soproni Líceum diákotthonát bombatalálat tette használhatatlanná. Családi háza is erősen megsérült ugyanennél a légítámadásnál. Az őt ért pótolhatatlan veszteségek között tanár fiának hősi halála volt a legsúlyosabb volt. Feleségének 1970-ben bekövetkezett halála után Sára lányának óvó gondoskodása tette számára kedvessé élete utolsó éveit.

A nagytudású Samu bácsi egyúttal kedves, jóhumorú ember volt. Humorával másokat sohasem bántott meg, ugyanekkor saját magáról néha némi öniróniával is tudott szólni. Ennek példaként álljon itt befejezésül az a kis versike, amelyet nyugdíjba menetelének idején kézzel írt be fényképe alá abba az 1938/39-es iskolai értesítőbe, amelyet szerző édesapjának adott emlékül:

Ez vén Samu ábrázata,
Az élet megszántogatta,
De szíve a helyén maradt,
A megkeshedt bordák alatt.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Wallner Ákos: Németh Sámuel (1877-1975)304 / Függelék: Németh Sámuel tanulmányainak jegyzéke316

Függelék: Németh Sámuel tanulmányainak jegyzéke³¹⁶⁽³¹⁶⁾

1. A vadgalamb. Soproni Gyorsíró, 22. évf. 1895/96, 8. sz., 3–5.
2. Tiro életéről. Soproni Gyorsíró, 23. évf. 1896/97, 2. sz. 14–15., 3. sz. 18–20.
3. Vajda János és Ginája. Soproni Gyorsíró, 23. évf. 1896/97, 7.sz. 50–54.
4. A népköltészet befolyása a nemzeti műköltészet fejlődésére irodalmunkban. Gyorsírás Olvasmányok 1. évf. Sopron, 1896/97, 73–77., 91–93., 102–106.
5. A korszellem Kis János elbeszéléseiben. Az egyetem. Ifjúsági Szemle 1. évf. Kolozsvár, 1903. 287–298.
6. A tanuló aktivitása a tanulásban. Az ág.h.ev. tanárok és tanítók egyesületének évkönyve. Eperjes, 1914, 125–128.
7. Hollós János (nekrológ). A Soproni Líceum Értesítője 1930/31, 3–5.
8. Kovács Jenő (méltatás). A Soproni Líceum Értesítője 1933/34, 3.
9. Králik Jenő (méltatás). A Soproni Líceum Értesítője 1933/34, 4.
10. Középiskoláink és az egyház. Keresztyén Igazság 2. évf. 1935, 8–13.
11. Berzsényi Dániel és Kis János emléktáblájának leleplezése. Alkalmi beszéd. A Soproni Líceum Értesítője 1935/36, 17–19.
12. Újabb Melanchton-emlék a soproni evang. líceum könyvtárában. Keresztyén Igazság 3. évf. 1936, 175–176.
13. Új adat Berzsényi Dániel iskoláztatásáról. Protestáns Tanügyi Szemle, 10. évf. 1936, 137–139.
14. Egy érdekes csavaros érem a soproni ev. líceum éremtárában. SSz. 1 (1937), 188–193.

41915. A soproni evangélikus líceum könyvtárának érdekességei: inkunábulák, unikumok. A SSz kiadványai 41. sz. 1938, 289–299.
16. Megemlékezés Schneller Istvánról születésének 90. évfordulóján. Az Orsz. Evang. Tanáregyesület évkönyve az 1936–38 évekről. Bp., 1938, 3–8.
17. Hetvényi Lajos emléke. Harangszó Naptár, Győr, 1938, 3–8.
18. Húsz év a Soproni Evang. Líceumi Diákszövetség történetéből. 1918–1938. A Soproni Evang. Líceumi Diákszövetség emlékkönyve, Sopron, 1938, 9–36.
19. Beszéd a búcsúzó ifjúsághoz a Deákkútnál. A Soproni Evang. Líceumi Diákszövetség emlékkönyve, Sopron, 1938, 60–61.
20. A soproni evangélikus líceum küzdelme a nyilvánossági jogért a Bach-korszakban. Líceumi Évkönyv. 1938/39, 3–23.
21. A soproni evangélikus líceum küzdelme a magyar tannyelvért a Bachkorszakban. Líceumi Évkönyv. 1939/40, 10–35.
22. Mértékletességi egyesület Sopronban (1619), SSz. 4 (1940), 207–220.
23. Egy soproni ábrándos történetíró: Borgátai Szabó József. SSz. 5 (1941), 98–108.
24. Hajnóczy Dániel. SSz. 5 (1941), 234–238.
25. Fridelius János. SSz. 5 (1941), 238–239.
26. Ribini János (1722–1788), a soproni ev. líceum rektora (1747–1758). SSz. 5 (1941), 321–324.
27. M. Torkos József (1710–1791). SSz. 6 (1942), 141–146.
28. Wietorisz Jonathán, a soproni ev. líceum rektora (1738–1802). SSz. 6 (1942), 300–303.
29. A soproni diákforradalom 1848-ban. SSz. 7 (1943), 12–23.
30. Mozaikképek Sopron múltjából: 1. Hogyan tette le 1744-ben Russ Kristóf polgármester a decretális esküt; 2. Deccard János Kristóf leírása a Sopront átfutó patakokról. SSz. 7 (1943), 148–150.
31. Serpilius János, Sopron város bírása és országgyűlési követe 1581-ben. SSz. 7 (1943), 271–277.
32. A soproni evangélikus líceum történetének egy évszázada (1681–1781). Sopron, 1943 (megjelent: Sopron, 2007).
33. A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz. 9 (1955), 99–117.
34. A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században, SSz. 11 (1957), 65–78.
35. Magyar gimnázium Sopronban (1657–1674). SSz. 12 (1958), 37–46.
36. A soproni „Deákkuti vármegye”. SSz. 14 (1960), 265–267.
37. 100 éve született Hetvényi Lajos. Evang. Naptár 1969 évre. Bp. 1968, 83–84.
38. Motto és visszaemlékezés a felsőlövői gimnáziumra (német nyelven). In: Festschrift des Bundesgymansiums und Bundesrealgymnasiums Oberschützen anlässlich der 125-Jahr-Feier 1971/1972.,

3; 26–27.

(Ez a jegyzék az iskolai évkönyveket, értesítőket és az ismeretterjesztő cikkeket nem tartalmazza.)

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

---

420 SOPRONI KÖNYVESPOLC

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Varga László: Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum történetének egy százada 1681–1781.

Varga László: Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum történetének egy százada 1681–1781.

Sopron, Berzsenyi Dániel Ev. Líceum, 2007.

Örömmel és érdeklődéssel vettük kézbe Németh Sámuel evangélikus lelkész, középiskolai tanár, sok évtizedes kutatómunkája eredményeit összegző könyvét, amely nem csupán nevelés- és iskolatörténeti, hanem egyháztörténeti szempontból is jelentős mű. Sajnálatos, hogy a lelkes és hiánypótló kutatómunkán alapuló mű csak szerzője halála után három évtizeddel jelenhetett meg nyomtatásban. A szerző, feltárva a téma tágabb társadalom-, művelődés- és egyháztörténeti dimenzióit, sokoldalú képet rajzol a 17. és 18. századi Magyarország, benne Sopron város evangélikus iskolaügyéről. Hazai neveléstörténetírásunk sokat foglalkozott az evangélikus egyház keretében folyó nevelés és oktatás történetével, ugyanakkor a líceumok történetére vonatkozó irodalom, különösen a 17. és 18. század vonatkozásában meglehetősen hézagos. Éppen ezért értékes és nagy jelentőségű a szerző munkája, aki tudomásunk szerint elsőként dolgozta fel a soproni evangélikus líceum történetét a jelzett időszakban, tiszteletre méltó alapossggal, mindaddig ismeretlen elsődleges források alapján.

A könyv több mint 300 oldalas főszövege hat, egymáshoz szervesen, logikusan kapcsolódó fejezetből áll. A líceum fenntartásával, felügyeletével foglalkozó első fejezet összefoglalja a korszak tanügyigazgatásának jellemzőit, kitér az állam és egyház viszonyának elemzésére a tanügy irányításában. Érdekes képet kapunk az iskolafenntartó és iskolafelügyelő konvent tevékenységéről, az egyetemes egyházi szervezethez és az egyházkerülethez fűződő viszonyáról. A második fejezet bemutatja a korszak kiemelkedő rektorait. Az életrajzi adatokon túl ismerteti a rektorok pedagógiai és igazgatási munkásságának legjelentősebb állomásait, sokrétű tanügyi tevékenységüket. A harmadik fejezet részletesen szól a líceumban oktatott tantárgyakról, különös tekintettel a tantervi kérdéskörre, míg a következő fejezet az iskola belső életét mutatja be, igen olvasmányos formában. A szerző részletesen elemzi és értékeli az intézményben folyó vallásos nevelést. Fontos és figyelemre méltó fejezete a könyvnek a tanulókról, azok fegyelmi ügyeiről, a diákjóléti intézményekről és a soproni diákok külföldi ösztöndíjairól szóló rész. A hatodik fejezet a líceumban tanító tanárokat mutatja be. A sokszempontú elemzésből kiderül: a jól képzett tanárok tevékenysége nyomán az iskolai munka a vizsgált korszakban egyre szakszerűbbé és színvonalasabbá vált.

Külön értéként ki kell emelnünk dr. Patyi Gábor neveléstörténész utószavát, amelyben Németh Sámuel életrajzát és a jeles iskolatörténeti munka megszületésének [421](#) körülményeit tárja az olvasó elé. [317\(317\)](#)
Meg kell még jegyeznünk: neveléstörténeti csemegét kínál az okmánytár, és a kötet imponálóan gazdag

forrás- és irodalomjegyzéke is további kutatásokra ösztönözheti az olvasót.

Németh Sámuel az adatok összegyűjtése, rendszerezése, árnyalt és tárgyilagos elemzése révén jelentős eredményekkel gazdagította az evangélikus iskoláztatás fejlődéséről szóló eddigi ismereteinket. A történeti anyag feltárásában és interpretálásában új szempontok, megközelítések is megjelennek a könyvben – manapság akár mikrotörténetinek is nevezhetnénk a megközelítést, az adatok aprólékos feltárását. A szerző felhasználta a vizsgált korszakra vonatkozó neveléstörténeti, jogi, egyházi, tanügyigazgatási, politika-, jog- és társadalomtörténeti, továbbá egyháztörténeti szakirodalmat. A kutatómunka kiterjedt tankönyv- és tantervtörténeti, módszertan- és pedagógiatörténeti jelenségek és összefüggések feltárására is. A bemutatott évszázad pedagógiai eredményeiből sok tanulság vonható le a mai neveléstudomány képviselői, kutatói számára is.

A Líceum négy és fél százados jubileumára megjelent könyv tisztelgés Németh Sámuel pedagógiai munkássága, hiánypótló kutatómunkája előtt. Hálás köszönettel és elismeréssel tartozunk a megjelentetése fölött bábáskodó, a pedagógiatörténet ügye iránt elkötelezett soproni kollégáknak: Kovács Zsókanak és Patyi Gábornak.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Goda Károly: Házi Jenő – Németh János: Gerichtsbuch / Bírósági könyv (1423–1531)

**Goda Károly: Házi Jenő – Németh János: Gerichtsbuch / Bírósági könyv
(1423–1531)**

**Sopron, Soproni Levéltár, 2005.
(Sopron Város Történeti Forrásai,
A sorozat 2. kötet) 434 p.**

A mai ország területén *Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára* a második legnagyobb középkori forrásanyaggal rendelkező állami levéltár, méltán kíséri tehát figyelemmel évtizedek óta nemcsak a hazai, hanem a németajkú nemzetközi történészszakma is az intézményben őrzött iratanyagot közkinccsé tévő kiadványok sorsát. Az 1990-es évek elején újból megindult, középkori és korai újkori városi könyveket és iratokat megjelentető forráskiadási tevékenység mind terveiben, mind szakmai megalapozottságában Házi Jenő példaértékű forráskiadói munkásságához mérhető.

Ennek tükrében különösen öröndetes, hogy több éves előmunkálatok nyomán 2005-ben napvilágot látott a *Sopron Város Történeti Forrásai* c. sorozat újabb kötete, a *Gerichtsbuch / Bírósági könyv*. A soproni polgárközség jogi életéről német, és kis részben latin nyelvű bejegyzések formájában az 1420-as évektől az 1530-as évekig tudósító igazgatási városkönyv egyszerre nyújt izgalmas betekintést a későközépkor 422hétköznapjaiba, és számos ponton gazdagítja a városi bíróság működési gyakorlatáról alkotott eddigi ismereteket.

Sopronban az írásbeliség fokozatosan került a polgárság választott testületének ellenőrzése alá, hiszen a 14. század közepéig a johannita rendház mint hiteleshely működött közre a város írásbeli ügyvitelében. Az 1347-ben megszűnt hiteleshely szerepét az írásbeliségben 1354-ben az iskolamester vette át, aki egyúttal a városi jegyző teendőit is ellátta. 1366-tól azonban a városnak már saját fizetett, sokszor adómentességet élvező jegyzője volt, és az iskolamester csak az oktatást és a kántori feladatokat látta el. Az 1390-es évek elejétől kezdtek el vezetni az első két ún. városkönyvet, amelyek bejegyzéseit a jegyző a tanács ellenőrzése mellett írta, hitelükért az utóbbi felelt. A város iratait ekkor még valószínűleg a város plébániatemplomának tornyában illetve sekrestyéjében, vagy az évente választott

polgármester, illetve városbíró otthonában helyezték el.

A városi hivatalos írásbeliség megreformálásában és kiteljesedésében Konrad Ernst városi jegyzőnek volt döntő szerepe, aki Bécsből költözött át Sopronba, és igazolhatóan 1419-től 1448-ig tevékenykedett a városi kancellária vezetőjeként. A *Gerichtsbuch* megszületése valójában a korabeli városvezetés és Ernst érdeme, hiszen miközben a jegyző a végrendeleteket egyre rendszeresebben az ún. *Stadtbuchok*ba másolta be, a tanács a bírói ítéletek számára egy új városi könyv, a *Bírósági könyv* használatát határozta el. Az igazságszolgáltató tevékenység rögzítésén túl a városi könyv végén került továbbá megörökítésre több mint negyven papi reverzális (kötelezvény) is a 15. század második feléből. A városi kancellária vezetői Ernst halála után folytatták az elődjük gyakorlatát, és így maradt az utókorra a jellemzően a polgárok peres ügyeinek lezárását megörökítő városi könyv. Ennek tükrében kétségtelenül kiváló választás volt a forráskiadvány borítóján a bécsi műveltségű jegyző 1434-es pecsétjét szerepeltetni.

A fentiek ismeretében különösen meglepő, hogy bár Házi Jenő az 1950-es, 1960-as években a *Gerichtsbuchot* teljes terjedelmében átírta, mutatózta és előszót is készített hozzá, munkája mégsem jelent meg. Mindez feltehetően a kéziratot többek között Mollay Károly részéről ért meglehetősen kritikus lektori véleményeknek köszönhető. A soproni medievisztika két nagy kutatója ugyanis számos ponton szögesen ellentétes álláspontot képviselt a középkori iratanyag átírásának, regesztázásának és mutatózásának területén.

Érdeemes kiemelni, hogy a magyar és a nemzetközi forráskiadási gyakorlatban használt megoldások két végletét még napjainkban is a paleográfiai hűség átfogó alkalmazása és a teljesen normalizált, sőt modernizált szövegközlés jelenti. A nyelvészek általában az eredeti íráskép lehető legpontosabb visszaadását, míg a történészek az egyszerűsítést, azaz a bizonyos fokú normalizálást tekintik célravezetőnek. A második világháború után jó ideig alig jelent meg kritikai kiadásban német nyelvű, középkori és koraújkorai soproni forrás. A napvilágot látott kiadványok elsősorban a Házi-féle soproni okmánytár alapelveivel tudatosan szakító Mollay Károly munkásságához kapcsolódtak. A német nyelvészet kitűnő kutatója a tudós főlevéltáros bizonyos fokú normalizálásával szemben a jelhű-betűhű átírást követte. Ezen felül, a fejregeszták célját a tartalmi összefoglaló helyett inkább a címszerűségben látta, míg a mutatókat az analitikus feltárás eszközeinek tekintette. A gondozásában megjelent szövegek [423](#)kritikai közzétételét a nyelvészeti és paleográfiai szempontok lehető legalaposabb figyelembe vétele jellemezte.

A *Gerichtsbuch* megjelent kiadása a *Soproni Levéltár* és a *Veszprémi Egyetem Germanisztikai Intézetének* együttműködésével, Németh János szerencsés módon a kétnyelvűsögre törekvő gondozásában jött létre. A forráskiadás tehát Házi Jenő hagyatékban maradt átíratán alapul, szövege azonban a formai elrendezéstől eltekintve minden szempontból az eredetit követi a német és a latin nyelvű passzusokban egyaránt betűhív módon. A jelen kiadás tehát több ponton megváltoztatta és kibővítette Házi szövegátírását és mutatóját. Az eredetileg a lábjegyzetekben megadott szövegkritikai információk többségét Németh János a szövegbe integrálta, a városi könyv nem egykorú oldalszámai az egyes elkülönített bejegyzések mögött szerepelnek szögletes zárójelben. Szintén a forráshűség tekintetbe vételével a Házi által normalizált, a mai szövegértelmezés szerinti központosítást Németh az eredeti szöveghez igazította, így például a mondatjelek többségét törölte. Az eredeti íráskép lehető legpontosabb visszaadásában a szöveggondozó egészen odáig ment, hogy a forráshűség érdekében az áthúzott, illetve aláhúzott részeket a szövegekben is ilyen formában közölte. A latin szövegek forráskiadási gyakorlatától eltérően mind a latin nyelvű bejegyzések, mind a német nyelvű bejegyzésekben található latin szavak esetében a betűhűség elvét követte a szöveg gondozója az átírás, a központosítás és az egybeírás tekintetében is. Az egyes szövegegységekhez készült magyar-német fejregeszták azonban a Házi Jenő-féle hagyományt követve címszerűség helyett bővebb tartalmi

összefoglalását adják a bejegyzéseknek.

A Házi összeállította mutató szétbontva, név- és tárgymutató formájában került kiadásra. A személyek esetében a szöveggondozó az átiratban szereplő, magyarul megadott vezetékneveket ugyan meghagyta, ám kiegészítette a német, illetve a latin eredetiekkel. A mutató az utóbbiakat a forrásban szereplő formában tartalmazza a zöngés-zöngétlen hangzó párok figyelembevételével, míg az utónevek egyszerűsített alakban szerepelnek. A tárgyszavak esetében a németajkú felhasználó munkáját a magyar nyelvű mutatót követő, különálló szójegyzék segíti. A felhasználás szempontjából igen hasznos, hogy az utónév-alakok táblázatán kívül a ma már nem használatos korai újfelnémet szavakat egy glosszárium teszi érthetővé, míg az egyes cikkelyek bejegyzési éveit tartalmazó külön táblázat segíti a forrás időbeni szerkesztésének megértését.

A következőket kétnyelvű kiadvány szövegtörzséhez kapcsolódóan a sorozatszerkesztői előszón kívül illendő módon közlésre került Házi Jenő 1970-es előszava is, míg a kiadványt, amely Házi és Mollay több ponton ellentétes szövegkiadási gyakorlatát ötvözi, Németh János tollából egy alapos és részletes forrásközlési bevezető teszi még használhatóbbá. A fentiek alapján nyilvánvalóan igen sokrétű elemzési lehetőségekre alkalmas forrásanyag felhasználhatóságát két alapos munkáról tanúskodó, elmélyült tanulmány segíti elő. Míg Blazovich László nemzetközi és magyar kitekintésű írásában a *Gerichtsbuch* jogtörténeti elemzésébe kívánt betekintést nyújtani, addig Németh János a városi könyv nyelvészeti vizsgálata bemutatásának szentelt átfogó, tudós tanulmányt.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Sarusi Kiss Béla: Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch / Feljegyzési könyv (1496–1543)

**424 Sarusi Kiss Béla: Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch / Feljegyzési könyv (1496–1543)
Sopron, Soproni Levéltár, 2006.
(Sopron Város Történeti Forrásai,
A sorozat 3. kötet) 291 p.**

Nagy szerencséje van annak a magyar városnak, amelynek történeti forrásait a sors olyan épségben megőrizte, mint Sopronét. A város és történései mindig is tudatában voltak ennek a kincsnek, amit az is bizonyít, hogy szorgos forráskiadói tevékenységgel a helyi és országos nagyközönség elé tárják azokat. Ezt a munkát Házi Jenő és Mollay Károly nevei fémjelezték a közelmúltig. A jelen ismertetés a legfrissebb Soproni forráskiadványt, a Feljegyzési könyv 2006-ban megjelent kötetét kívánja bemutatni.³¹⁸⁽³¹⁸⁾ Az 1997 áprilisában elhunyt Mollay Károly halála után a soproni *Gedenkbuch* általa megkezdett kiadását Goda Károly fejezte be. A kötet gondozását felvállaló Turbulay Éva, valamint a sorozatszerkesztő Szende Katalin előszavából kiderül, hogy az átírási és a regesztázási munkával Mollay Károly kétharmad részben elkészült, és a mutatózás felét is elvégezte.

Néhány szóval ki kell térni a kötet magyar címére. A német *Gedenkbuch* (lat.: *liber memorialis*) „Feljegyzési könyv”-ként való fordítása helyesebben adja vissza a kötet tartalmát, mintha a szószerinti fordítást (emlékkönyv) választották volna a kötet kiadói. Az egyébként nem egyszerű probléma megértéséhez segít, ha az Udvari Kamara szintén *Gedenkbuch*nak nevezett iratsorozatát vetjük össze a soproni városi kancellárián készített *Gedenkbuch*hal. Az előbbieket esetében olyan, az Udvari Kamarától más igazgatási szervek részére küldött, kötetbe foglalt szószerinti pontos iratmásolatokról van szó, amelyekhez a másoláskor fejregesztákat készítettek, illetve a másolatok bekötése után hely- illetve névmutatókat készítettek. A soproni *Gedenkbuch* azonban többnyire nem a teljes iratmásolatokat,

hanem inkább tartalmi összefoglalókat, feljegyzés-típusú forrásokat tartalmaz. A címükön túl azonban mindkét iratsorozat hasonlít valamiben: a benne foglalt források rendkívül sokfélék, tükrözik azon feladatok sokszínűségét, amelyek az Udvari Kamarán vagy a városi kancellárián a korban előfordultak.

A kötet előszavában (*A Feljegyzési könyv szerepe Sopron város igazgatásának történetében*) Goda Károly elsősorban Sopron igazgatásának kérdésével, a városi hivatalos írásbeliség történetével, a *Gedenkbuch* kialakulásának ismertetésével és a könyvet vezető jegyzők életútjával, a hasonló típusú forrásokkal, végül a *Gedenkbuch*-ban rögzített ügyletek rövid tartalmi bemutatásával foglalkozik. Az itt írtakat némileg megismételve a könyv ismertetőjének hangsúlyoznia kell, hogy a kötet bejegyzései a legváltozatosabb tárgyúak, a városi élet szinte minden területét felölelik. Előfordulnak 425-itt a hivatali működéssel, magánjogi esetekkel, a város illetve a polgárok gazdálkodásával, a polgárfelvételekkel, a tanácsi határozatokkal és egyházi kérdésekkel foglalkozó források egyaránt.

A bevezető szövegében említett témákon túl recenzensként a saját kutatási területem szempontjából érdekes hadtörténeti forrásokra hívom fel a figyelmet, amelyek közül a város három fegyvermesterének említése okozott meglepetést számomra. Nem gondoltam volna ugyanis, hogy a városi iratok között bukkanhatok ilyen típusú hadtörténeti forrásokra. Az első fegyvermester említése 1527-ből már azt mutatja, hogy a Mohács utáni Magyarországon a közvetlen török veszélyeztetéstől viszonylag távol a városi vezetők gondoskodtak a kor hadászatában kiemelkedően fontos szakember Sopronba telepítéséről. Az első feljegyzés (350. sz.) arról tudósít bennünket, hogy Castullus fegyvermesternek a város tulajdonát képező fák felhasználásáért évente egy mázsa lőport kellett a városnak adnia. Különösen érdekes az 1536 decemberében született fegyvermesteri felfogadási szerződés, mert tudomásom szerint más magyar városok, várak esetében nem maradt fenn ilyen korai hasonló jellegű megállapodás. A tisztség neve a 426. fejreresztében „puskamester”-ként van fordítva, de valójában, amint az a 433. regesztában is szerepel, fegyvermester a helyes fordítás. (A fegyvermester fordítás helyett ugyanakkor a „tűzmester” is elfogadható.) Itt kell megjegyezni, hogy a kiadásból az átírás folyamán kimaradt egy sor. A mondat helyesen a következőképpen szerepel a forrásban: „...des pulluer vnd annderer notturfft [warten vnd aller ding sein vleissig acht vnd aufsehen auff] den zeug haben soll...”. Később a „fuenemen”-nek olvasott szó valójában *frommen*, a „schiemen” valójában *schiermen*, a „plich” valójában *pflichtig* illetve a „vorseen”-nek átírt szó valójában *vorsteen*. Ezen kívül még 13 apróbb olvasati hiba van az átírásban.) A harmadik fegyvermesteri *Bestellung* arra is jó példa, hogy ekkor még igencsak változatos képzettséggel rendelkeztek a mesterségszerűen hadszerekkel foglalkozó szakemberek. Az 1539 februárjában kiadott felfogadási szerződés, amelyben „Torttnang-i Leonard Balázs” lakatost fegyvermesterré nevezte ki a város, egyúttal a teljes jogú polgárok közé is felvette Leonardot.

A kötet előszavában Goda Károly utal arra, hogy a Feljegyzési könyv illetve a többi már megjelent illetve kiadás előtt álló városi könyv tartalma között sok átfedés van. A recenzens ezen átfedéseket az *Erstes Grundbuch* illetve a *Gedenkbuch* között meg tudja erősíteni, megjegyzi ugyanakkor, hogy még a tárgymutató segítségével sem talált átfedést a *Gerichtsbuch* és a *Gedenkbuch* bejegyzései között. Ez azért lehet a városi írásbeliség szempontjából tanúságos, mert példa arra, hogy a *Gerichtsbuch* helyett néha a *Gedenkbuch*-ot használták. Erre utal például a *Gedenkbuch* 268. számú bejegyzése a Kötseer Borbála megerősökölése kapcsán hozott ítéletről, amely bár időközben a *Gerichtsbuch*-ba is illene, ott mégsem lelhető fel. (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Feljegyzési könyv meglehetősen kevés ítéletet illetve bírósági tárgyalási bejegyzést tartalmaz.)

A forráskiadás hasznos része, hogy a szövegekben szereplő datálásokat a kiadásban feloldották. Ez a közlők számára komoly munkát jelentett, de a felhasználók számára rendkívül hasznos. (Érdekes forrásközlési probléma, hogy ezeket a datálásokat egy 426- esetleges digitális adatbázisban hogyan lehetne megjeleníteni: egy sor olyan forrás szerepel ugyanis, amelyben több datálás is előfordul.)

A forráskiadás rendkívül hálátlan feladatánál talán csak annak van kellemetlenebb helyzete, akinek egy ilyen forráskiadást kell ismertetnie. Meg kell ugyanis említenie azokat a hiányosságokat is, amelyek a kötetben jelen vannak. Jelen sorok szerzője ezt annak reményben teszi, hogy a kötet használói ezekről értesülve nagyobb haszonnal forgatják a könyvet, illetve egy esetleges későbbi, digitális formában megjelenő kiadáskor a hibákat ki lehet javítani.

Az első megjegyzésem a kötet „fejregesztáival” kapcsolatos. Ezeket a recenzens a legtöbb esetben inkább a bejegyzések címének tudja elfogadni, amelyeket inkább a kötet tartalomjegyzékében kellett volna szerepeltetni, ezzel is segítve a kötet áttekinthetőségét. (Az utóbbi időben kiadott soproni városi könyvek ezen a területen is más gyakorlatot követtek: Mollay Károly a *Grundbuch* esetében teljesen indokolt módon egyáltalán nem írt fejregesztákat, Házi Jenő és Németh János a *Gerichtsbuch* esetében – ismét csak indokolt módon – bővebb fejregesztákat közölt.) A *Gedenkbuch* 32. bejegyzése felett például az azonos tartalmú német nyelvű fejregesztá mellett magyarul a „Magdolna, Herb Kristóf polgármester özvegye, korábbi tartozásokról számol el a tanácssal” fejregesztá szerepel. Az eredetileg két oldalas, a kiadásban is mintegy másfél oldalra terjedő szövegben szó esik a városi ispotályáról, a halastóról illetve ezek kapcsán keletkezett adósságokról és terhekről. Ehhez képest e rövid regesztá bizony rendkívül keveset árul el.

A következő megjegyzésem, hogy a fejregesztákban a német nevek írásakor a modernizált német helyesírást találjuk (424. reg.: Alex messrer = Alex Messrer; thomas mullner = Thomas Müllner), a magyar neveknel ugyanakkor részben a szövegből kiemelt formát vették át, de a keresztnéveket „magyarosították” (Pl. 425. reg.: Clement várkhas / Clement färkhas = Farkusch Kelemen). Ezekben az esetekben vagy egyik, vagy másik megoldás következetes alkalmazása szerencsésebb lett volna. (A 26. regesztában ugyanakkor „alfewldi welind” a fejregesztában Alföldi Bálint.)

A kötet hely- és személynévmutatója a már korábban megjelent kötetek rendszerét követi, vagyis helynevek alatt szerepelnek különféle tárgyi felosztások, illetve ezek alatt a személynévek: Pinter Stefan nevét Ödenburg / Bürger und Mitwohner alatt találhatjuk meg. (A mutatót a német elnevezések betűrendje szerint alakították ki, ami véleményem szerint szerencsésebb, mint a *Gerichtsbuch*-ban alkalmazott módszer, mivel aki a forrásszövegeket olvassa, az a mutatóban így könnyebben bukkan a további utalásokra.) Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy ez a rendszer sokszor félreértésre adhat okot, mert kétséges illetve időben változhat egy személy kategóriába sorolása, ugyanakkor nemcsak a mutatózás munkáját, hanem a keresést is igencsak bonyolulttá teszi. (Ha nem tudjuk, hogy egy személy mely település, mely kategóriájába tartozik, akkor a teljes mutatót át kell néznünk.)

A közlést illetően talán szerencsésebb lett volna, ha nem a bejegyzések sorrendje, hanem a szoros időrend szerint kerültek volna közlésre a szövegek. Ha a kötet eredeti formájához való ragaszkodás miatt mégis az eredeti sorrendiség megtartása volt a szempont, akkor erre a bevezetőben utalni kellett volna és olyan időrendi mutatót [427](#) kellett volna készíteni, mint amely a *Gerichtsbuch*-hoz [319\(319\)](#) készült. Előfordul ugyanis, hogy egy 1495-ös közlés után egy 1484-es (28. reg.) vagy 1494-es bejegyzés után egy 1485-ös (41. reg.), vagy az 1514-ben keletkezett feljegyzések közé két 1490-es ékelődik (251. és 252. sorszám). De mindez fordítva is előfordul: két 1496-os bejegyzés közé egy 1502-es, 1503 körül keletkezett regeszták közé egy 1525-ös került. (Az 1484-es feljegyzés egyébként a kötet alcímében megadott időhatárt is módosítja.) Sajnos a kötet bevezetőjében erre nem találunk magyarázatot, így csak találgatni lehet, hogy talán a kötet kötésekor keveredtek össze a lapok. Ezt a feltételezést erősíti, az 1484-es és a két 1496-os bejegyzés, amely külön lapon szerepel, gyengíti azonban, hogy az 1485-ös amely tartalmilag összetartozik a következő, 1493-as regesztával, de – amennyiben jól értelmezem az oldalszámokat –, nem tartozik a lap másik oldalán (?) található 43-45. regesztákhoz. (A kötet regesztáinak helymegadásakor a kiadók azt a megoldást választották, hogy a „forrás egy-egy lapjának végét két szögletes zárójel között” jelölték. Áttekinthetőbb lett volna azonban,

ha a pontos oldalszámot a regeszták sorszámát után tüntetik fel, minden esetben a paginát (vagy rectoverso oldalt) jelölve. Az üres oldalszámok ekkor is kiderültek volna és talán az előbb említett időrendi eltérések az eredeti kötetet nem látó használó számára is egyértelműek lettek volna.)

A kötet nyelvész használói számára a recenzens figyelmeztetésül annyit mondhat, hogy sajnos a próbaként kiválasztott és összeolvasott bejegyzésekben előforduló kettő (32. regeszta), tíz (357. regeszta), illetve 25 (426. regeszta, ahol a sor kihagyásban szereplő szavakat egyenként egy hibaként számoltam) átírási hiba arra int, hogy az eredeti forrással való összevetés nélkül a kiadás téves következtetéseket eredményezhet a soproni írás- illetve nyelvhasználat tekintetében. Éppen ezen pontatlanságok miatt is, valamint a történész és levéltáros szakma előtt ismert tény miatt, miszerint Mollay Károly legendás nyelvészeti és paleográfiai tudással és pontossággal dolgozott, illőbb lett volna pontosabban feltüntetni, hogy mely átírásokért illetve a kötet mely munkálataiért volt Goda Károly felelős.

Ezen hiányosságok azonban nem rontják jelentősen a kötet történész felhasználói számára a nyomtatásban megjelent forrásközlés használhatóságát. A mutatózás és a feljegyzések sorrendi problémái egyébként digitális közzététel esetében szerencsés számítástechnikai eljárás segítségével maguktól is megoldódnának. Ráadásul a *Grund-buch*, a *Gerichtsbuch* és a *Gedenkbuch* bejegyzéseinek modern digitális adatbázisba szervezése azt eredményezné, hogy a három kötet eltérő szempontú szerkesztéséből adódó ellentmondásokat is fel lehetne oldani, a más időpontban született bejegyzéseket egymás mellé lehetne illeszteni, illetve az átírások mellé képből is mellékelni lehetne a forrásszövegeket.³²⁰⁽³²⁰⁾ Részben ezért is szerencsés lenne, ha a Soproni Levéltár magára vállalná a már kötet formában megjelent forráskiadványainak digitális adathordozón vagy internetes formában való megjelenítését. Mert – még egyszer kiemelve – ezek a források nemcsak Sopron, hanem az egész magyar történettudomány számára is fontosak. Ezért csak dicsérhetjük a Soproni Levéltár áldozatos és következetes forráskiadványtámogató tevékenységét.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kovács József László: Két kézikönyv a Batthyány család múltjáról

428 Kovács József László: Két kézikönyv a Batthyány család múltjáról

A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten. Szerk. Nagy Zoltán. Körment – Szombathely, 2006.

A Batthyányak évszázadai. Kiállítási katalógus. Szerk. Zsámbéky Mónika. Szombathely, 2005.

Megújult Magyarországon a Batthyány-kutatás. Vas megyében 2005 volt a Batthyány család emlékévé, amelynek tudományos eredményeit Nagy Zoltán összegezte a konferencia kiadványának „Egy emlékévé két kötettel” című írásában. E fontos rendezvény hatására a Batthyány család története lett három éven át a hagyományos burgenlandi történeti-művelődéstörténeti konferenciasorozat, a *Schlaininger Gespräche* előadásainak a témája is.

A Szombathelyi Képtár 2005 augusztusában rendezte meg *A Batthyányak évszázadai* című monumentális kiállítását Zsámbéky Mónika igazgatóhelyettes irányításával. Ez a rendezvény fontos, „ablakot nyitó” kezdeményezés volt. 1949 után ugyanis csak „hazaáruló és elnyomó” főnemeseket ismert a vulgármarxista, az igazsággal vajmi keveset törődő történetírás. Csak fokozatos igazságtétel után, számos kutató munkája révén kaphatta vissza helyét a hazai köztörténetben ez a hazájáért sokat tevő és áldozó történeti család. Történetük azonos a magyar történelemmel, érvel R. Várkonyi Ágnes

professzor a katalógus előszavában. Pedig évtizedeken át sokan legszívesebben eltűntették volna a Batthyányak emlékezetét. A család gyűjteményei elpusztultak vagy szétszóródtak. A megszálló hadsereg tudatlansága a körmendi központi levéltárunk iratait is megtépázta, a szétdúlt levéltáráépületből az udvarra hajította az iratokat. A hallatlan történeti értéket rejtő levéltár sorsa elképesztő! Sokszor a megsemmisülés határáról mentették vissza jó szándékú segítők az iratanyag egy részét. Ezt példázza Batthyány Ferenc 1559-es végrendelete, amelyet Tóth Zoltán egyetemi hallgató 1945-ben további 9 doboznyi iratanyaggal a kastély kertjében a sárból gyűjtött össze!

Zsámbéky Mónika 2005-ös kiállítási katalógusa gazdag képanyagú kézikönyv, egyben értékes forrásmű is, amelyet érdemes kézbe venni a Batthyányak bármely történeti korszakának tanulmányozásához. A kék táblás katalógus kötete a Batthyány család múltjának művészettörténeti vonatkozásait foglalta össze, komoly tudományos elmélyüléssel. Minden, a kötetben bemutatott tárgyhoz egy-egy miniatűr esszé is járul, 25 szerző jóvoltából. A történeti képektől az építészettörténeti emlékekig szinte minden tudományterülethez találunk gazdag forrásanyagot. A katalógus alapjául szolgáló, 2005-ben megrendezett kiállítás forgatókönyvét Zsámbéky Mónika, a Szombathelyi Képtár tudós igazgatóhelyettese és Nagy Zoltán, a körmendi Batthyány Múzeum igazgatója készítette el. A tárlaton, mint cseppben a tenger, a magyar történelem sorsfordító korszakai és személyiségei elevenedtek meg.

429A Batthyányak részt vettek a mohácsi csatában. Pártfogolták a reformációt. A könyvgyűjtő és botanikus Batthyány Boldizsár (1542–1590) nemzetközi összefüggésekben gondolkodott. Fia és örököse, Batthyány Ferenc Balassi Bálinttal barátkozott és a református felekezet legfőbb védelmezője volt Dunántúlon. Felesége, Poppel Éva az evangélikus vallás híve maradt. Fiukat, Batthyány Ádámot 1629-ben Pázmány Péter vezette át a katolikus hitre. A család minden korszakában nyomdákat állított. Fél országot átfogó építkezéseikben századokon át minden művészeti stílus megjelenik. A műveltség, a hatalom és a reprezentáció minden formája megnyilvánult az életükben.

Ebből a családból kerül ki II. Ádám (1637–1690), aki a külföldi utazásáról visszatérő fiatal Rákóczi Ferencet látta vendégül rohonci várkastélyában. A fejedelem utazása idején felügyelt a Rákóczi birtokokra. A fiatal – a szabadságharc előtt álló – Rákóczi hódolatteljes szerelmet érzett a szépséges Eleonora Strattmann iránt. Ennél is fontosabb azonban, hogy Ádám gróffal egy éven át egy új magyar államformát terveztek, amiből semmit nem fogadtak el a bécsi császári udvarban. A 18. század második felében Batthyány Károly volt II. József katonai nevelője. Batthyány József esztergomi érsek (1727–1799) a nevezetes magyar nádor, Batthyány Lajos fia volt. Batthyány Kázmér (1807–1854) Kossuth Lajos hívei közé tartozott, a szabadságharc idején külügyminiszter volt, fiatalon halt meg az emigrációban. Batthyány Lajost (1807–1849), az első magyar miniszterelnököt az 1848/49-es szabadságharc vértanújaként végezték ki. Ha a jeles, történelmet formáló család tagjaként megemlíthetjük boldog Batthyány-Strattmann László (1870–1931) szemészorvos nevét is, még jobban látjuk történelmi jelentőségüket.

2006-ban megjelent a Körmenden rendezett Batthyány konferencia előadásainak szövege is. A konferenciakötet a Nyugat-Dunántúl európai hírű kutatója, a fiatalon elhunyt Tóth István György történész emléke előtt is tiszteleg. A kötet borítólapján a fiókáit vérevel tápláló pelikán – a Batthyányak családi címere – látható. Több mint 50 szerző színvonalas tanulmányának gyűjteménye ez a 650 oldalas könyv, 450 képet közöl, egyharmadát színesben.

Az 54 tanulmányból csupán néhány fontos írásra hívhatjuk itt fel a figyelmet. Bíró Doina a család asszonyairól és leányairól értekezik, akik életüket a hatalom és kötelesség határai között élték. Zichy Antónia, Batthyány Lajos felesége például fontos memoárfő volt. (A memorialista kifejezés helyett a memoárfő formát tartom helyesebbnek.) Kóta Péter Batthyány I. Ferenc bán fentebb már röviden említett 1559-es végrendeletét mutatja be. A korábbi kutatások csak az okmány katolikus vonatkozásait elemezték. A forrás latin szöveggözlése gondos és alapos, de felmerül a kérdés, hogy a 16. századi latin

szöveget nem kellett volna-e fordításban is közölni? Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár és a természettudományok c. tanulmánya a főúr udvari lelkészéről, Beythe Istvánról, annak soproni papságáról is szót ejt. A református irányzat felé hajló lelkész néhány soproni évét érdemes lenne friss forráskutatás alapján ismét összefoglalni. Batthyány Ferenc és Balassi Bálint barátságát két tanulmány is elemzi Vadai István, illetve Szentmártoni Szabó Géza tollából. A körmendi levéltárból került elő Balassi egyetlen, saját kézzel írt versfüzérének kézírata. Bízást mondhatjuk: a csoda őrizte meg az utókoroknak!

A Batthyány család minden században építkezett. Koppány Tibor példaszerűen alapos tanulmánya Batthyány II. Ferenc és Poppel Éva építkezéseit elemzi, összegyűjtve [430](#) az egyes kastélyok, várak építéstörténetét. Írása egyúttal újabb feladatra emlékeztet minket. Gondosan tisztázni kellene Lackner Kristóf és az *Emblematischer Tugendspiegel* dedikálásával megtisztelt Poppel Éva kapcsolatrendszerét is. A polgármester ajánlásának indítéka érthető, hisz' Batthyány Ferenc Sopron megye főispánja volt. Dominkovits Péter írásában részletes elemzést olvashatunk a főnemesi családhoz tartozó kismemesi familiárisról: Mankóbüki Horváth Bálintról. A tanulmányából jól követhető a Sopron megyei alispán életútja. Bár azt nem tudni, hogy csatlakozott-e Bocskaihoz „az összetett feladat körű familiáris”, de azt igen, hogy mindvégig Batthyány Ferenc odaadó főemberszolgája volt. Dominkovits Péter dolgozata azt is kétségtelenné teszi, hogy Sopron művelődéstörténete az itt élő, magyarul levelező kismemesség kutatásával is összekapcsolandó! Turbuly Éva alapos tanulmánya azt elemzi, hogyan adott helyet Batthyány Ádám Körmenden Zala megye közgyűléseinek. A saját megyéjéből, Zalából kiszorult nemesi közgyűlésnek a török megszállás miatt 1600 és 1655 között 160 alkalommal Vas megyében kellett összejönnie. Batthyány Ádám főrendi udvartartását Koltai András imponáló pontosságú rendszerező írása hozza közelebb hozzánk. A már említett Batthyány (II.) Ádám 17. századi törökellenes harcairól újabb kutatás tudósít. A Habsburg állami adminisztráció a félhold hatalmának hanyatlása után a család várait leromboltatta, vagy legalábbis védekezésre alkalmatlanná tette. Ezt a témát Kas Géza dolgozta fel.

Külön tanulmánycsoport mutatja be a hercegi levéltárat és a várkastély gyűjteményeit. A legmegrendítőbb írás Zimányi Vera professzoré, aki az egyik leggazdagabb főúri archívum, a körmendi Batthyány levéltár többszörös pusztulását foglalja össze. A körmendi Batthyány kastély kutatástörténetét, a kastély hasznosításának a lehetőségeit újabb tanulmányok járják körül. Különösen fontos e témakörben Mentényi Klára áttekintése a körmendi kastély eddigi helyszíni kutatásairól és Zsámbéky Mónika tanulmánya a család műkincs-gyűjteményéről. Dr. Nagy Zoltán múzeumigazgató igazán rövid idő alatt, 2006-ra sajtó alá rendezte az előző év októberében zajlott konferencia előadásait. Figyelemre méltó és követendő az a tudományos alázat is, amellyel a múzeumigazgató a Batthyány család tudós levéltárosa, Iványi Béla emléke előtt tiszteleg.

A körmendi Batthyány Múzeum *Testis Temporis*, azaz „az idő tanúja” címmel füzet sorozatot is ad ki. Egy ilyen 24–28 lapos füzetben gazdag képanyag is mutatja be a főnemesi család fontosabb személyiségeit. Ezeket további ismertetésben kellene méltatni. Eddig több mint tíz füzet jelent meg. Mindezzel csak jelezni szeretném a gazdag és elmélyült kutatómunkát, amely a Szombathelyi Képtárban és Körmenden a Batthyány Múzeumban folyik. A Szalónakon, a bevezetőben említett *Schlaininger Gespräche* keretében elhangzott előadásokból német nyelvű kötet készül a kismartoni Burgenländisches Landesmuseum szerkesztésében.

A két itt ismertetett kötet komoly tudományos teljesítményként értékelhető. Az újabb Batthyány-kutatás ezek alapos megismerése nélkül ezután elképzelhetetlen! Velük együtt kell olvasni a *Testis Temporis* népszerű, mégis gondosan megírt füzeteit. A Nyugat-Magyarországon, a szomszéd Vas megyében folyó gondos kutatómunka számos szállal kötődik Sopronhoz, és újabb, itt feldolgozandó témákra is felhívja a figyelmet. Nekünk is marad további tennivalónk!

---

431 Munkatársaink

Csiszár Attila etnográfus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Goda Károly PhD hallgató, 9200 Mosonmagyaróvár, Engels út 9.

Hámori Gábor ny. mérnök, 9400 Sopron, Rét u. 4.

Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.

Hegedűs Elemér ny. határőr százados, 9400 Sopron, Csengery u. 85.

Kelemen István történész, múzeológus, Soproni Múzeum, 9401. Sopron, Pf. 68.

Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8. II/12.

Kovács Péter egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2087 Piliscsaba, Egyetem u. 1.

Lovasné Szabó Ágnes nyugdíjas, 9400 Sopron, Patak u. 14.

Sarusi Kiss Béla főlevéltáros, osztályvezető, Budapest Főváros Levéltára, 1350 Budapest, Pf. 1.

Tölli Balázs igazgató, Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium, 9400 Sopron, Széchenyi tér 11.

Varga László egyetemi docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, 9400. Sopron, Ferenczi J. u. 5.

Wallner Ákos ny. geofizikus, 9400 Sopron, Mátyás király u. 20.

---

432 INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

Balázs Tölli: Zum 450. Jubiläum des Ödenburger Evangelischen Lyzeums

323

GEBURT UND TOD

Péter Kovács: Interfectus a latronibus intrusis. Anmerkungen zum Tod eines Libertiners aus Scarbantia	324
József László Kovács: „Der Stadtrichter verkündete seinen Urteil und brach den Stab.“ Ermordete Neugeborene und zu Mörderinnen gewordene Mütter in der Ödenburger Chornik des Hans Giviczer	335
Otto Domonkos: Porträts von Toten in Ödenburg	344
István Kelemen: Regelungen zum Begräbnis in den Testamenten von Leibeigenen aus dem Ödenburger Komitat (Beginn des 18. Jahrhunderts bis 1848)	355
Attila Csiszár: Brauchtum zum Tod in Kapuvár und Garta in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts	360
Ágnes Lovas-Szabó: Die letzte Hebamme von Kópháza	374

***

László Horváth: Klagebriefe aus der Kapuvärer und Fertőszentmiklóser Herrschaft (1724–1800). 3. Teil.	377
---	-----

KLEINE MITTEILUNGEN

Gábor Hámori: Eine bekannte Ödenburger Strasse: die Kossuth Strasse	393
---	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

Elemér Hegedűs: Die Ödenburger Ritter des Maria-Theresia-Ordens	403
Ákos Wallner: Sámuel Németh (1877–1975)	411

BÜCHERSCHAU

László Varga: Sámuel Németh: Ein Jahrhundert aus der Geschichte des Ödenburger Evangelischen Lyzeums 1681–1781. Sopron, 2007.	420
Károly Goda: Jenő Házi – János Németh: Gerichtsbuch (1423–1531) Sopron, 2005.	421
Béla Sarusi Kiss: Károly Mollay – Károly Goda: Gedenkbuch (1496–1543) Sopron, 2006.	424
József László Kovács: Zoltán Nagy, Red.: Die Jahrhunderte der Batthyánys. Ein Ausstellungskatalog und ein Sammelband. Szombathely – Körmend, 2006.	428

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A várost említő forrásokhoz: Kovács Péter: *Scarbantia* az ókori forrásokban. *SSz.* 61, 2007/3, 289-297. A továbbiakban hivatkozott gyakori rövidítések:

AÉp L'Année Épigraphique

CIL Corpus Inscriptionum Latinarum

ILS Inscriptiones Latinae Selectae

PWRE Pauly-Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft

RIU Die römischen Inschriften Ungarns

THLL Thesaurus Linguae Latinae

2 (Megjegyzés - Popup)

Irodalom: E. Maionica, *Antike Schreibrequisiten aus Aquileia*. in: *Beiträge zur alten Geschichte und griechisch-römischen Altertumskunde. Festschrift zu O. Hirschfelds sechzigstem Geburtstag*. Berlin 1903, 362, AÉp 1903, 203, O. Hense-E. Lommatzsch (Hrsg.), *Kleine Schriften von F. Buecheler*. Leipzig 1915, 314=Rheinisches Museum 59, 1904, 320, ILS 8507, H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzindustrie*. Hannover – Leipzig 1907, A. Calderini, *Aquileia romana*. Milano 1930, 435, Nr. 67, 28, *Dizionario Epigraphico* IV.15 (1947) 462, S. Panciera, *Vita economica di Aquileia in età romana*. Roma 1957, 76, n. 158, 99-100, n. 292, A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest 1959, 223, Nr. 103/1, S. Panciera, *Un falsario del primo ottocento* Girolamo Asquini e l'epigrafia antica delle Venezie. Roma 1970, 44-48, Fig. 16, A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*. London-Boston 1974, 78, n. 92, R. Chevallier, *La romanisation de la Celtique du Pô. Essai d'histoire provinciale*. Roma 1983, 295, n. 698, 299, n. 726, C. Zaccaria, *Testimonianze epigrafiche dei rapporti tra Aquileia e l'Ilirico in età imperiale romana*. Aquileia, la Dalmazia e l'Ilirico. *Antichità Altoadriatiche* 26, 1985, 85-127, 92-93, n. 25, 107, Nr. 9, 116, Nr. 77, *Inscriptiones Aquileiae* 861, G. Lettich, *Itinerari epigrafici Aquileiesi*. Guida alle iscrizioni esposte nel Museo Archeologico Nazionale di Aquileia. *Antichità Altoadriatiche* 50, 2003, 258-259, 348, R. Lafer, *Epigraphische Zeugnisse von latrones in der regio X und in Dalmatien*. in: *Der Alpen-Adria-Raum in Antike und Spätantike. Die Geschichte eines historisch-geographischen Raumes im Spiegel der epigraphischen, literarischen, numismatischen und archäologischen Quellen*. Klagenfurt 2003, 82, F. Tassaux, *Les importations de l'Adriatique et de l'Italie du nord vers les provinces danubiennes de César aux Sévères*. In: *Dall'Adriatico al Danubio*. Pisa 2004, 167-205, 186-188, 191, n. 175.

3 (Megjegyzés - Popup)

Cf. CIL VI 26185. A CIL 9663 p. 3895=ILS 7518 feliraton említett azonos nevű kereskedő keresztény volt.

4 (Megjegyzés - Popup)

Willers, i. m., Panciera, i. m. (j. 2/b), *Travaux*, i. m.

5 (Megjegyzés - Popup)

Cf. *Inscriptiones Aquileiae* 565, 2856 (vet.): *Savaria, Inscriptiones Aquileiae* 1642=AÉp 1991, 785:

Sirmium.

6 (Megjegyzés - Popup)

Inscriptiones Aquileiae 99, 667, 862, 863, 2251, AÉp 1995, 546a.

7 (Megjegyzés - Popup)

Mócsy, i. m. (j. 2), 151, 189, 192, B. Lőrincz, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum I.* Budapest 2005, 85-86, IV. Wien 2001, 51-53, 114-115.

8 (Megjegyzés - Popup)

C. Zaccaria, *Il governo romano nella Regio X e nella provincia Venetia et Histria.* *Antichitf Altoadriatiche* 28, 1986, 65-103, 116, n. 77.

9 (Megjegyzés - Popup)

Paniciera, i. m. (j. 2/b), 44-45.

10 (Megjegyzés - Popup)

Maionica, i. m. (j. 2), Mócsy, i. m. (j. 2).

11 (Megjegyzés - Popup)

Újabban tettem közzé Scarbantiából egy töredékes sírfeliratot, amelyet egy Atilianus állított még az 1. században (az elhunyt legio XV Apollinaris katonája volt): *Tituli Romani in Hungaria reperti. Supplementum.* Ed. Péter Kovács. Budapest – Bonn 2005, 36. Az Atilius gentiliciumra visszavezethető cognomen esetleg az Atilii korábbi scarbantiai jelenlétére utal. A borsmonostori Atilius minden bizonnyal a Scarbantiába letelepített legio XV Apollinaris katonáinak leszármazottja lehet, maga bizonyosan nem szolgált katonaként.

12 (Megjegyzés - Popup)

Mócsy i. m. (j. 2), 97-100, J. Šašel, *Caesernii. Živa antika* 10, 1960, 201-221, Uő: Barbii. *Eirene* 5, 1966, 117-137, Bilkei I., *A Canius kereskedőcsalád Pannoniában.* *Zalai Gyűjtemény* 16, 1980-81, 3-12, G. Alföldy, *Ein cypriotischer Kaufmann in Pannonien.* *ZPE* 81, 1990, 207-212, Zaccaria, i. m. (j. 8), 111-120.

13 (Megjegyzés - Popup)

J. Šašel, *Le famiglie romane e la loro economia di base.* in: *Vita sociale artistica e commerciale di Aquileia romana.* *Antichitf Altoadriatiche* 29, 1987, 145-152.

14 (Megjegyzés - Popup)

Buecheler, i. m. (j. 2).

15 (Megjegyzés - Popup)

M. Cerva, *Sul brigantaggio nella X Regio.* *Atti e memorie della Societf istriana di Archeologia e Storia Patria* 46, 1998, 7-28, *Travaux*, i. m. (j. 2).

16 (Megjegyzés - Popup)

ThLL VII/2 fasc. 7 (1985) 1014-1017, 1019, Dizionario Epigraphico IV.15 (1947) 460-466, Alföldi A., Epigraphica IV. Archaeologiai Értesítő 2, 1941, 30-35, 40-45, J. Burian, Latrones, Ein Begriff in römischen literarischen und juristischen Quellen. Eirene 21, 1984, 17-23, Th. Grünwald, Bandits in the Roman Empire: myth and reality. London – New York 2004, 1-32, kül. 5-6, 15-17.

17 (Megjegyzés - Popup)

ThLL VII/2 fasc. 7 (1985) 1016: e. g. HA v. Max. Balb. 2.5, 2.10, Quadr. Tyr. 2.1-3, Aurel. 13.5, vagy CIL VI 234 p. 3755=ILS 2011.

18 (Megjegyzés - Popup)

ThLL VI/3 fasc. 17 (1988) 3055-3066, PWRE VIII (1918) 2515-2516.

19 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi, i. m. (j. 16), MacMullen, i. m. (j. 2), Dizionario Epigraphico IV.15 (1947) 464-466, ThLL VII/2 fasc. 7 (1985) 1016.

20 (Megjegyzés - Popup)

G. Alföldy, Bellum desertorum. Bonner Jahrbuch 171, 1971, 367-376=G. Alföldy, Die Krise des Römischen Reiches. Geschichte, Geschichtsschreibung und Geschichtsbetrachtung. Ausgewählte Beiträge. HABES 5. Stuttgart 1989, 69-80.

21 (Megjegyzés - Popup)

V.ö.: V. Rosenberger, Bella et expeditiones. Die antike Terminologie der Kriege Roms. HABES 12. Stuttgart 1992, 109-110, 128-133.

22 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Caes. Bell. Gall. 3.17.4, 6.23.6, 6.35.7, Sall. Iug. 103.4, Hist. Frg. 2.92, Tac. Ann. 3.74, 12.27, 12.39, 14.23., 15.1, Hist. 2.58, 4.50, Germ. 35.

23 (Megjegyzés - Popup)

V.ö.: Glossarium mediae et infimae Latinatis V (1885) 37-38.

24 (Megjegyzés - Popup)

Intercisa (RIU 1127-1137, TRH 159), Százhalombatta (RIU 1426), Aquincum (Budapest Régiségei 8, 1904, 172, Nr. 10), Rákospalota (TRH 239), Bölcske (Kovács P. - Prohászka P., Antik Tanulmányok 47, 2003, 291-299).

25 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi A., i. m., 30-37 (j. 16), Budapest története I. Budapest 1942. 749, Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Archaeologia Hungarica 36. Budapest 1957, 226-227, 208-209, J. Fitz, Maßnahmen zur militärischen Sicherheit von Pannonia Inferior unter Commodus. Klio 39, 1961, 199-214, S. Soproni, Zu den Burgusbau-Inschriften von Commodus. In: Festschrift für Jenő Fitz. Székesfehérvár 1996. 91-94 = Mitteilungen des Museumvereins Lauriacum 1993, 10-15, Kovács P. - Prohászka P., Újabb feliratos római köemlékek az MNM Adattárában. Antik Tanulmányok 47,

2003, 291-299.

26 (Megjegyzés - Popup)

Dizionario Epigraphico IV.15 (1947) 465-466.

27 (Megjegyzés - Popup)

C. Patsch, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina 8, 1900, 121-124, Uő.: Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2. Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Klasse 217. Wien 1937, 8-9, Anm. 1, Uő.: Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklus. I. Tl.: Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien. Beiträge zur Völkerkunde von Südost-Europa 3/1. Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Klasse 208. Bd. 2. Wien 1929, 40, A. von Premerstein – N. Vulić, Antike Denkmäler in Serbien und Macedonien. JÖAI 3, 1900 Beibl., 144-147, D. Tudor, Interfecti a latronibus în inscripțiile din Dacia. SCIV 3-4, 1953, 583-595, R. MacMullen, Enemies of the Roman order. London 1967, 255-256, A. Mócsy, Latrones Dardaniae. Acta AntHung 16, 1968, 51-54, R. Ardevan, Nochmals über interfecti a latronibus in Dakien. In: Studia Historica et Archaeologica in honorem Magistrae Doina Benea, Timișoara 2004, 21-25, C. Wolff, Interfecti a latronibus. in: M. Barbulescu (ed.), Funeraria Dacoromana. Cluj-Napoca, 2003, 205-214, Lafer, i. m. (j. 2), 75-92, Uő.: Zu den latrones im Römischen Reich und ihrer Rezeption in der Forschung: Einige Überlegungen zur Methodik. in: Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis. Cluj-Napoca 2004, 100-108.

28 (Megjegyzés - Popup)

Az elhunyt katona voltát K betűvel jelzem, az összes többi civil.

29 (Megjegyzés - Popup)

M. Reuter, Gefallen für Rom. Beobachtungen an den Grabinschriften im Kampf getöteter römischer Soldaten. In: Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies. Pécs, Hungary, September 2003. Pécs 2005, 255-263.

30 (Megjegyzés - Popup)

Savaria: CIL III 4224, RIU 49, 54, 55, 57, 61, 62, 64-67, 89-91, 93, 116, 126, TRH 28.

31 (Megjegyzés - Popup)

Mócsy A., A markomann háborúk savariai pusztításai - Die Verwüstungen der Markomannenkriege in Savaria. Archaeologiai Értesítő 90, 1963, 17-20, P. Kovács, Some notes on the building inscription of C(aius) Titius Antonius Peculiaris from Bátmonostor (CIL III 10496 = 6452). In: Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis. Cluj-Napoca 2004, 86.

32 (Megjegyzés - Popup)

ThLL VII/2 fasc. 1 (1987) 86-87.

33 (Megjegyzés - Popup)

Forrásaink: Ammianus Marcellinus 29.6.1, Cassius Dio LXXI.3.2, Lucianus. Alex. 48, Galenus De

praecog. 9.8, De libr. propr. XIX,19 Kühn.

34 (Megjegyzés - Popup)

Kovács P., *Fontes Pannoniae antiquae ab a. D. CLXVI usque ad a. D. CXCII*. Budapest 2006, 215-230.

35 (Megjegyzés - Popup)

A lehetőséget korábban már felvetették, a részletes bizonyítás azonban elmaradt: Panciera, op. cit, 48, F. Maselli Scotti, *Storia di Aquileia romana*. in: *Aquileia - Aquincum*. Budapest 1995, 22-23.

36 (Megjegyzés - Popup)

G. Brusin, *Nuova importante epigrafe aquileiese. Il fallito assedio dei Quadi e Marcomanni nel 167 d. C.* *Aquileia Nostra* 30, 1959, 3-14.

37 (Megjegyzés - Popup)

M. Pavan, *Presenze militari nel territorio di Aquileia*. *Antichità Altoadriatiche* 15, 1979, 461-513, 490. in: *Dall' Adriatico al Danubio*. Padova 1991, 159-200, M. Buora, *La peste Antonina in Aquileia e nel territorio circostante*. In: *Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell' ambra*. Roma 2002, 94-95.

38 (Megjegyzés - Popup)

CIL V 868-870=Inscriptiones Aquileiae 489-490, 492, IG XIV 2343=Inscriptiones Aquileiae 491.

39 (Megjegyzés - Popup)

G. Alföldy, *Römische Statuen in Venetia et Histria*. *Epigraphische Quellen*. Heidelberg 1984, 104, Nr. 107-109, Buora, i. m. (j. 37), 94.

40 (Megjegyzés - Popup)

H. Halfmann, *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich*. HABES 2. Stuttgart 1986, 212-213.

41 (Megjegyzés - Popup)

Claustra Alpium Iuliarum I. *Fontes. Catalogi et monographiae* 5. Ljubljana 1971, 98-99.

42 (Megjegyzés - Popup)

A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana. Ricerche storico-topografiche*. *Dissertationes Bernenses* I/6. Bern 1954, 147-148, Pavan, i. m. (j. 37), 500-501.

43 (Megjegyzés - Popup)

W. Schmid, *Römische Forschung in Österreich 1912-1924. Bericht der römisch-germanischen Kommission* 15, 1923-1924, 188, *PWRE* XII (1924-1925) 1721-1722, Degrassi, i. m. (j. 42), 148, Panciera, i. m. (j. 2/b), 45-46, Pavan, i. m. (j. 37), 501, Lafer, i. m. (j. 2), 81-83.

44 (Megjegyzés - Popup)

PWRE XII (1924-1925) 1721-1722, Pavan, i. m. (j. 37), 499-501. V.ö.: Inscriptiones Aquileiae 309, 378, 2786, 2790, CIL V 1110.

45 (Megjegyzés - Popup)

CIL III 1433=IDR III/2 266 (Sarmizegethusa), 7869=IDR III/3 162 (Micia).

46 (Megjegyzés - Popup)

Pl.: Y. Le Bohec, *The imperial Roman army*. London-New York 1994, 228-229.; CIL II 1016, III 264, 6056=6767, 6293, IX 2092, AÉp 1929, 188, 1935, 78, 1983, 127, 880, IGLS 6 2789

47 (Megjegyzés - Popup)

PWRE XII (1924-1925) 1710-1716, Pavan, i. m. (j. 37), 473-475. Cf. Inscriptiones Aquileiae 2783-2784, 2787

48 (Megjegyzés - Popup)

Cf. Degrassi, i. m. (j. 42), 148, n. 229, Inscriptiones Aquileiae 2785.

49 (Megjegyzés - Popup)

J. ael, *Alpium Iuliarum claustra*. In: PWRE Suppl. 13 (1973) 11-14 = Uő.; *Opera Selecta*. Situla 30. Ljubljana 1992, 386-387, J. ael, *Über Umfang und Dauer der Militärzone Praetentura Italiae et Alpium zur Zeit Mark Aurels*. *Museum Helveticum* 31, 1974, 225-233 = Uő.; *Opera Selecta*. Situla 30. Ljubljana 1992, 388-396.

50 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi, i. m. (j. 16), 41, Anm. 10, *Dizionario Epigrafico* IV.15 (1947) 463.

51 (Megjegyzés - Popup)

Pancieri, i. m. (j. 2/b), 42-48.

52 (Megjegyzés - Popup)

A német szövegek, szövegrészek egyrészt a már meglévő kiadást, másrészt az eredeti forrásokat követve, betűhíven kerülnek közlésre.

53 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József László: *Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablóhadjárata Sopronban*. In: *SSz.* 23 (1969), 84-89.

54 (Megjegyzés - Popup)

Hans Giviczer: *Hauschronik. Országos Evangélikus Levéltár (=OEL), I A, 8/9*. (a továbbiakban: EOL: Giviczer: *Hauschronik*)

55 (Megjegyzés - Popup)

Heimler Károly: *Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700*. Sopron, 1942. (*Soproni Krónikák*, 2.) (a továbbiakban: Payr 1942)

56 (Megjegyzés - Popup)

Páur Iván: Hanns Tschánys Ungarische Chronik von Jahre 1670 bis 1704. Pest, 1858. (Magyar Történelmi Tár 5. kötet) (a továbbiakban: Tschány 1858).

57 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz József: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk.: Bónis György – Degré Alajos. Bp., 1971. 75.

58 (Megjegyzés - Popup)

Duden Etymologie, Das Herkunfts-Wörterbuch. Mannheim, 1989. 129.

59 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni: polgárcsaládok 1535–1848. 1-2. kötet. Bp., 1982. (a továbbiakban: Házi 1982.) Nr. 12.114. (Szabó Miklós)

60 (Megjegyzés - Popup)

A Giviczter által a névnek kihagyott rész jelölése.

61 (Megjegyzés - Popup)

EOL, Giviczter: Hauschronik, 4.r

62 (Megjegyzés - Popup)

EOL, Giviczter: Hauschronik, 4.v- 5.r

63 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982. Nr. 11646. (Matthias Wißer)

64 (Megjegyzés - Popup)

Payr 1942. 67.

65 (Megjegyzés - Popup)

EOL, Giviczter: Hauschronik, 8.r

66 (Megjegyzés - Popup)

Payr 1942. 68.

67 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982. Nr. 3019 (Kroyher György)

68 (Megjegyzés - Popup)

Ekkor ugyanis Giviczter a polgármesterrel és a tanács tagjaival Kőszegen tartózkodott. EOL, Giviczter: Hauschronik, 3.v.

69 (Megjegyzés - Popup)

EOL, Giviczer: Hauschronik, 16.v.

70 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein / Faut Márk és Klein Menyhért krónikája 1526–1616. Sopron – Eisenstadt, 1995. 44. (Sopron város történeti forrásai C. sorozat, 1. kötet)

71 (Megjegyzés - Popup)

Götze–Hennig: Frühneuhochdeutsches Glossar Tübingen, 1993. 39.

72 (Megjegyzés - Popup)

Arany János Összes Művei I. kötet. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza Bp. 1951.

73 (Megjegyzés - Popup)

Pázmány Péter: Minden vasarnapokra (...) rendelt evangeliomokról predikacziok. Pozsony, 1636. 1104. (RMNY. 1659.).

74 (Megjegyzés - Popup)

Póda Endre: Sopron sz. kir. város monographiája. I. kötet. Sopron, 1890. 204. (a továbbiakban: Póda 1890).

75 (Megjegyzés - Popup)

Tschányi 1858. 143.

76 (Megjegyzés - Popup)

A kis könyv eredetileg a Soproni Hírlapban 23 cikk formájában jelent meg 1923 októbere és 1924 januárja között. Az ún. álló szedésből 1924-ben jelent meg a ma már ritkaságnak számító könyv.

77 (Megjegyzés - Popup)

Szabó Jenő: Öt évszázad fekete krónikája. Soproni pitaval. Győr, 1987. (Műhely Könyvek) A gyermekgyilkosságokról szóló fejezetet ld.: 90-97.

78 (Megjegyzés - Popup)

Pakó László: Kényszer vagy erkölcsi romlottság? Csecsemőgyilkosságok Kolozsvárt a 16. század utolsó évtizedében. In: Korunk 16 (2005) 3. 84-93. (a továbbiakban: Pakó 2005)

79 (Megjegyzés - Popup)

Pakó 2005. 92., 38. sz. lábjegyzet.

80 (Megjegyzés - Popup)

Poda 1890. 151., 167., 171. oldalakon idézi az alábbi jegyzőkönyvi részeket: 1685: 1, 2.pont; szőlő- és kapásmunkások jegyzékbe vétele; 1686: 32.pont, Hurenwinkel; 1687: 6.pont.

81 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1956², 407.

82 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai – Dercsényi i. m. Szent Mihály temető: 412–415; Szent György templom: 233, 240; Bencés templom: 263–264. Henszlmann Imre: Magyarország csúcsíves stílű műemlékei. Bp. 1880, 42–43. Kovács József László: Lackner Kristóf és kora 1571–1631. 2. kiadás, Sopron, 2004. 38, 169, 180.

83 (Megjegyzés - Popup)

Bünker Reinhard: Der alte evangelische Friedhof in Sopron, In: Magyar Iparművészet 1906. 233–236. Bünker Rajnáld – Divald Kornél: Az evangélikusok régi temetője Sopronban. Vasárnapi Újság 1910. 44. Csatkai – Dercsényi i. m. 419–427.; Kiss Melinda: Késő-renaisszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. SSz. 59 (2005), 185–206, 265–284.

84 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai – Dercsényi. i. m. 416–417.

85 (Megjegyzés - Popup)

A soproni evangélikus egyházközség tulajdona.

86 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos Ottó: A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630–1838. A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti sorozata. Bp. 1997. 226, 232.

87 (Megjegyzés - Popup)

Ember Mária: XVI–XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákból. Folia Archaeologica 1968. 152.

88 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos 1997. i. m. 271.

89 (Megjegyzés - Popup)

Flórián Mária: Halóruha – Gyászruha. In: Studia Comitatus. Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor tiszteletére. Szentendre, 1994. II. 341–354.; Szende Katalin: Otthon a városban. Bp., 2004. 164.

90 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai – Dercsényi i. m. 407. A kép jelenleg a soproni Egyházművészeti kiállításban látható az Orsolya templom oratóriumában.

91 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Zichy György plébános halotti arcképe a Szent Mihály templom sekrestyéjében. SSz. 21 (1967), 354–357, itt: 356.

92 (Megjegyzés - Popup)

Tompos Ernő: A Freiseisen bányászcsalád polgári és nemesi címerei. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat 116. évf. 1983. 641–643.; Buzási Enikő: Régi magyar arcképek. Kiállítási katalógus Tata, Szombathely, 1988. Katalógus szám 4. 18-20. p., ltsz.: 71.7.1

93 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz József gyűjteménye. Hagyatéki leltárak másolatai, Sopron 1600–1696. Soproni Múzeum helytörténeti Adattár.

94 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai 1967. i. m. 354–357. V. ö. Enikő D. Buzási: Ungarische Totenbildnisse des 17. Jahrhunderts (Zur Frage des geistigen Hintergrundes des Manierismus in Ungarn) In: Seminarium Niedzickie, Teil II. Krakow, 1985. 177–182.

95 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai 1967. i. m. 356.

96 (Megjegyzés - Popup)

A Jankovich Antalnét ábrázoló ravatalkép a győri Xántus János Múzeum gyűjteményébe került. Lásd: Dorffmaister István emlékkiállítása. Szerk. Kostyál László – Zsámbéki Mónika, H. n., 1997. 144. p. 31. sorszám. Katalógusszám: 39. Mérete: 385 x 66 cm. Olaj. Lt. sz. 66.1

97 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Múzeum, S.86.1121.1

98 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Múzeum Képzőművészeti Gyűjt.. ltsz. 54. 471.1 Méretek: 45 x 37,5 cm

99 (Megjegyzés - Popup)

Hárs József: A fotózás története Sopron városában 1846-1957 között. Sopron, 1980. In: Balogh – Győri: Fényképészek bibliográfiája. Budapest, 1986. Kézirat gyanánt Magyar Amatőr Fotóklubok és Szakkörök Szövetsége 814. tétel.

100 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Múzeum Néprajzi Gyűjt., ltsz.: 2006.25.1; 2006.26.1., készültek 1880 körül. M: 15,3 cm, Sz: 10,7 cm.

101 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai – Dercsényi i. m. 263–264.

102 (Megjegyzés - Popup)

Kelemen István: Sopron vármegyei jobbágyvégrendeletek a XVIII. század elejétől 1848-ig (Kézirat. Sopron, 2007).

103 (Megjegyzés - Popup)

A végrendeletek szerkezetének e hármas tagolása Tárkány Szücs Ernő nevéhez kapcsolódik. A „tárgyalás” helyett talán célszerűbb a „rendelező rész” elnevezés. V. ö.: Tárkány Szücs Ernő: „Végrendelet” szócikk. In: Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. 5. kötet, Szé – Zs. Bp., 1982. 517–518.

104 (Megjegyzés - Popup)

Kertész Imre, Hegykő 1810 k. Soproni Levéltár (SL), V. Megyei városok és községek, 22. Hegykő nagyközség iratai, 1. doboz.

105 (Megjegyzés - Popup)

Élő István, Sarród 1726. SL, IV. A. 17. Sopron vármegye sedriájának iratai, 44. csomó.

106 (Megjegyzés - Popup)

Teremtés könyve 3.19 „Arcod verítékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földbe, amiből lettél. Mert por vagy és a porba térsz vissza.” A katolikus Biblia. Szent István Társulat, 1996.

107 (Megjegyzés - Popup)

Csákán Pál, Kapuvár 1828. SL, V. Megyei városok és községek, 27. Kapuvár nagyközség iratai, 1. doboz

108 (Megjegyzés - Popup)

Kovács György, Pereszteg 1786. Magyar Országos Levéltár (MOL), P 623 A Széchenyi család iratai. II. kötet. Dominium Sárvár-Felsővidék, 18. sz. Possessio Német Pereszteg. 144 O Acta colonos concernentia.

109 (Megjegyzés - Popup)

Varga István, Mihályi 1775. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1.k./ee Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek 40. doboz.

110 (Megjegyzés - Popup)

Mészáros István, Csepreg 1739. SL, V. Megyei városok és községek, 13. Csepreg nagyközség iratai, 1. kisdoboz.

111 (Megjegyzés - Popup)

Bán János, Csepreg 1726. Uo.

112 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Veronika, Páli 1833. Egyházmegyei Levéltár, Győr (ELGY), A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. XIX. doboz. Végrendeletek.

113 (Megjegyzés - Popup)

Szabó Anna (özv. Giczi Jánosné), Kapuvár 1846. Rábaközi Múzeum, Kapuvár. Történeti

Dokumentáció (TD) 3392.

114 (Megjegyzés - Popup)

Asztalos, aki a koporsót és fakeresztet készítette.

115 (Megjegyzés - Popup)

Farkas Katalin (özv. Petresits Pálné) Csepreg 1808. SL, V. Megyei városok és községek, 13. Csepreg nagyközség iratai, 1. kisdoboz.

116 (Megjegyzés - Popup)

Boros Mihály, Páli 1842. ELGY, A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. XIX. doboz. Végrendeletek.

117 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Anna (Molnár Jánosné), Kiscenk 1725. MOL, P623. II. kötet, 4. sz. Possessio Kis Cenk, 117 C Acta urbarialia, oeconomica et colonos concernentia.

118 (Megjegyzés - Popup)

Petricz Szabó János, Kapuvár 1738. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1.k./ee Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek 30. doboz.

119 (Megjegyzés - Popup)

Üstökös György, Lövő 1802. MOL, P623. II. kötet, 20. sz. Oppidum Német Lövő, 153 L Acta negotia colonorum concernentia.

120 (Megjegyzés - Popup)

Goda János, Nagycenk 1750. MOL, P623. II. kötet, 2. sz. Oppidum Nagy Cenk, 116 M Acta exstirpaturas concernentia.

121 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Istvánné, Szovát 1770. SL, V. Megyei városok és községek, 4. Bányogyszováti körjegyzőség, Rábaszovát község iratai, 1. kisdoboz.

122 (Megjegyzés - Popup)

László Erzsébet, Nagycenk 1775. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1.k./ee Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek 39. doboz.

123 (Megjegyzés - Popup)

Ifj. Horváth István, Csepreg 1776. SL, V. Megyei városok és községek, 13. Csepreg nagyközség iratai, 1. kisdoboz.

124 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Jutka (özv. Ovardris Györgyné), Lózs 1781. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1.k./ee Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek 40. doboz.

125 (Megjegyzés - Popup)

Csepreg, 1808.

126 (Megjegyzés - Popup)

Horváth János, Páli 1840. ELGY, A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. II. doboz. Egyezséglevelek 1840-1847.

127 (Megjegyzés - Popup)

Banovits István, Pereszteg 1786. MOL, P623. II. kötet, 18. sz. 144 O Acta colonos concernentia.

128 (Megjegyzés - Popup)

Pintér Pál, Garta 1821. Rábaközi Múzeum, Kapuvár. TD.2001.1.15.

129 (Megjegyzés - Popup)

Kondor Márton, Szécsény 1762. SL, XIII. 22. Petőházi Zeke család iratai. 6. doboz.

130 (Megjegyzés - Popup)

Felber Bariska (özv. Polgár Józsefné), Kövesd 1824. MOL, P623. II. kötet, 19. sz. Possessio Német Kövesd, 150 L Acta colonos concernentia.

131 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Panna (özv. Tót Jánosné), Garta 1806. Rábaközi Múzeum, Kapuvár. TD.2001.1.11.

132 (Megjegyzés - Popup)

Varga Erzsébet, Páli 1834. ELGY, A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. XIX. doboz. Végrendeletek.

133 (Megjegyzés - Popup)

Cukor Bözse (Vitéz Györgyné), Barbacs 1797. SL, V. Megyei városok és községek, 5. Barbacsi körjegyzőség, Barbacs község iratai, 1. kisdoboz.

134 (Megjegyzés - Popup)

Németh Erzsébet (özv. Goda Györgyné), Nagycenk 1713. MOL, P623. II. kötet, 2. sz. 116 M Acta exstirpaturus concernentia.

135 (Megjegyzés - Popup)

Nagycenk 1775.

136 (Megjegyzés - Popup)

Hernicz Erzsébet (Hujmon Mihályné), Pereszteg 1758. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1.k./ee Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek 40. doboz.

137 (Megjegyzés - Popup)

Kováts Ferenc, Peresztég 1792. MOL, P623. II. kötet, 18. sz. 144 O Acta colonos concernentia.

138 (Megjegyzés - Popup)

Kovács Ádám, Felsőszakony 1763. Fürstlich Esterházy'schen Archiv, Burg Forchtenstein (FEABF) Protokoll 255. Oberzagersdorfer Waisenbuch (Felsőszakonyi árvakönyv) 1757-1833. 65-67. pp.

139 (Megjegyzés - Popup)

Bakódi Mihály, Szovát 1831. SL, V. Megyei városok és községek, 4. Bányogyszováti körjegyzőség, Rábaszovát község iratai, 1. kisdoboz.

140 (Megjegyzés - Popup)

Börözt György, Sebes 1827. ELGY, Soproni Társaskáptalan levéltára. A sebesi uradalom iratai. Uradalmi ügyiratok 112. I. fasc.

141 (Megjegyzés - Popup)

Sebes 1834. Uo.

142 (Megjegyzés - Popup)

Csepreg 1808.

143 (Megjegyzés - Popup)

Lajos Ferenc, Széplak 1723. MOL, P623. II. kötet, 10. sz. Bona Széplakiensia, 124 B Urbarialia, oeconomica et ecclesiastica.

144 (Megjegyzés - Popup)

Németh Éva (Anda Jánosné), Hövej 1832. Csornai Premontrei Prépostság Levéltára (CSPPL), Gazdasági Levéltár. Úriszéki iratok. 1. doboz.

145 (Megjegyzés - Popup)

Libera me Domine: könyörgés a halott feloldozásáért; az előtte lévő misét nevezték liberás misének.

146 (Megjegyzés - Popup)

1 verdung = kb. 2 dl.

147 (Megjegyzés - Popup)

Purgai Katalin (Horváth Jánosné), Páli 1832, mellékelt iratok. ELGY, A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. XIX. doboz. Végrendeletek.

148 (Megjegyzés - Popup)

Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Bp., 1987, 32–34.

149 (Megjegyzés - Popup)

Podmaniczky Zsuzsanna: Kapuvár néprajza. Pécs, 1943.

150 (Megjegyzés - Popup)

Lajtha László: Sopronmegyei virrasztó énekek. Budapest, 1956.

151 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Múzeum, Rábaközi Muzeális Gyűjtemény, Kapuvár, Néprajzi Adattár [a továbbiakban SM, RMGyK, NA] 13.

152 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 327, 331, 342, 348, 406, 406, 623.

153 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 298, 305.; Lásd továbbá Bognár Ákos: Egy átmeneti rítus fényképei. Adalékok a kapuvári római katolikusok temetkezési hagyományaihoz. In: Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Szerk. Pócs Éva. Budapest, 2001. 268–281., VIII–XVIII. tábla.

154 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 324.

155 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Kunt Ernő: Temetkezési szokások. In: Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör Tekla. Bp., 1990, 71–72.

156 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 623.

157 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 261.

158 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 342.

159 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Lajtha i.m. 11.

160 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 342.

161 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 331, 342. Vö.: Lajtha i.m. 13.

162 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 348.

163 (Megjegyzés - Popup)

Lajtha i. m. 14.

164 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 348.; A 19. század végéig az asszonyokat kortól függetlenül fehér totyában temették, csak a szoknya volt fekete. Az öregleányok halálra való ruhája tulajdonképpen az asszonyok korábban szokásos halotti öltözetéhez volt hasonló. Különbség csak a fejviseletben volt.

165 (Megjegyzés - Popup)

A halotti lepedők vidékünkön általában nem helyi készítmények. A Felföldön, főképpen Szepes és Gömör vármegyében, háziipari keretek között szőtt finom lenvászorra vagdalásos technikával, úgynevezett „tót hímzés”-sel, „kakasos” vagy „poharas” motívumokkal készült. Szélét vert csipke díszítette. Vándor kereskedők, „gyolcsos tót”-ok, „csipkár”-ok árusították a 18. század óta. A két szélből összetoldott, mindkét végén himzett lepedőfiókkal ellátott textíliák mellett ismert volt egy másik típus, ahol az egy szél széles, csipkebetéttel díszített, a felső szélére varrt korbca fűzött kötő segítségével beráncolt vászonnal mintegy körbeterítették a ravatalt.

166 (Megjegyzés - Popup)

Kapuváron elsőként Biringer Mór nyitott temetkezési vállalatot 1894-ben, ahol „mindennemű ércz, festett fa, bársony és selyemmel bevont koporsók úgy szintén szemfedelek, koszorúk, művirágok szallagok, gyertyák, kő, és vaskeresztek, sírkövek, szentképek, valamint mindennemű gyászczikkek a legnagyobb választékban s legjutányosabb áron” beszerezhetőek voltak (Csorna-Kapuvár és Vidéke, 1894. március 3.), majd alig néhány hónappal később Burgolits István asztalosmester hasonló árukészlettel rendelkező „temetkezési intézet”-e kezdte meg tevékenységét (Csorna-Kapuvár és Vidéke, 1894. június 9.).

167 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 348.

168 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 13.

169 (Megjegyzés - Popup)

Lajtha i.m. 18.

170 (Megjegyzés - Popup)

Ez nem templomba való ünneplő ruha volt, hanem az, amiben temetésre is mentek.

171 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 400.

172 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

173 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 406.

174 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 388.

175 (Megjegyzés - Popup)

Lajtha László Sopron megyei gyűjtése idején még több faluban élt a szokás, hogy az énekesek kenyeret és bort fogyasztottak, amit a reformáció alatt elterjedt két szín alatti áldozás katolikus környezetben fennmaradt maradványának tart. (Lajtha i. m., 19) Kapuváron gyűjtésem idején a virrasztás szokásával kapcsolatban erre már nem emlékeztek.

176 (Megjegyzés - Popup)

A Kapuváron és Gartán végzett adatgyűjtés közben számos kéziratos énekeskönyvre bukkantam. Énekanyaguk nagy része Illyés István Zsoltárok és halottas énekek című könyvéből származik. Hegyi Sebestyén előimádkozó, búcsúvezető hagyatékában ennek 1860. évi kiadásával találkoztam.

177 (Megjegyzés - Popup)

Sm, RMGyK NA 388.

178 (Megjegyzés - Popup)

Cserpes Sándor *halottas* könyvéből.

179 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

180 (Megjegyzés - Popup)

A még nem áldozott gyermeket a halotti anyakönyvek tanúsága szerint a 19. században még nem felszentelt pap, csupán a tanító (*mester*) temette.

181 (Megjegyzés - Popup)

Cserpes Sándor *halottas* könyvéből.

182 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 342.

183 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 406.

184 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 406.

185 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 400.

186 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 400.

187 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 400.

188 (Megjegyzés - Popup)

Korábban valószínűleg rögtön a haláleset után meghúzták a lélekharangot, mint ahogy ez sok rábaközi faluban, például a szomszédos Vitnyéden ma is szokás. Kapuváron vélhetően egyházi hatásra változott meg a gyakorlat.

189 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 342.; Általános vélekedés szerint öngyilkosnak nem volt szabad meghúzni a harangot, mert akkor annak viharúzó ereje elveszett volna. A gartai filiális egyház halotti anyakönyvében az 1874 júliusában kútba ugrott Süveges Pálné született Hajós Julianna temetésével kapcsolatban a következő megjegyzés olvasható: „A’ község nem engedett néki harangozni, állítván, ha vízbe haltnak harangoznak, a harangok jég eső ellen nem lesznek hasznosak. Kapuvári rk. plébánia, Protocollum defunctorum.

190 (Megjegyzés - Popup)

A 19. és a 20. század fordulójától egy új szolgáltató iparág, a fényképészet elterjedése a vándor, illetve a műtermet nyitó fényképészek tevékenysége révén a hagyományos paraszti kultúrát új hatások érték. Kapuváron az 1910-es években Kiss József, majd Karinger Károly, egy évtized múltán pedig Csala Bálint fényképész nyitott műtermet. Ettől kezdve, az 1910-es évektől jelentek meg és terjedtek el Kapuváron a ravatalképek, bár készíttetésük korántsem vált általánossá.

191 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 342.

192 (Megjegyzés - Popup)

Lajtha i.m. 20.

193 (Megjegyzés - Popup)

Podmaniczky i.m. 68.

194 (Megjegyzés - Popup)

A szokás hiedelem háttere az adatgyűjtés idején már nem volt ismert.

195 (Megjegyzés - Popup)

A viaszból készült koronát az emlékezet szerint a szatmári irgalmas nővérek zárdájában, a rend feloszlása után egy ideig a plébánián őrizték, majd nyoma veszett.

196 (Megjegyzés - Popup)

SM, RMGyK NA 342.

197 (Megjegyzés - Popup)

Kapuvári rk. plébánia irattára, A kapuvári temető kápolna örök emlékére 1863/1.

198 (Megjegyzés - Popup)

Podmaniczky i.m. 68.

199 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. 2. kiadás. Bp., 2003, 185, 191, 197.

200 (Megjegyzés - Popup)

A horvát halotti szokásokat a 20. század közepén végbement változásokat is dokumentálva közölte Lovasné Szabó Ágnes a Győr-Moson-Sopron megyei Kópházáról : Lovasné Szabó Ágnes: Temetési szokások Kópházán. SSz. 40(1986), 257–273.

201 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 22/1756 Kapuvár.

202 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr.525, 1757.

203 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth.XV. Nr.614, 1757.

204 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 8/1758 Lit. D.

205 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.29, 1758.

206 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.102, 1758.

207 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.137, 1758.

208 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 29/1759 Lit.A és Lit.B.

209 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár.

210 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 40/1760 Kapuvár.

211 (Megjegyzés - Popup)

Ma Babóthoz tartozik.

212 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 38/1765.

213 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 14/1767 Kapuvár.

214 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 14/1767 Kapuvár.

215 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr. 24/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

216 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr. 22/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

217 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 20/1769.

218 (Megjegyzés - Popup)

A panaszlevélre írt szöveg olvashatatlan. MOL P 150 Nr. 27/1772.

219 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/1736 Kapuvár.

220 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 2/1750 Kapuvár.

221 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 2/1750 Kapuvár.

222 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth.XIII. Nr.358, 1753.

223 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIII. Nr.407, 1753.

224 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIII. Nr.430, 1753.

225 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr.702, 1754.

226 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr709, 1757.

227 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 14/1758.

228 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.246, 1759.

229 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár.

230 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 40/1760 Kapuvár.

231 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.194, 1759.

232 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 32/1761.

233 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 6/1763.

234 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 6/1763.

235 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 6/1763.

236 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.11/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

237 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 13/1770 Süttör.

238 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 42/1774.

239 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 4/1775 és P 151 Proth. XV. Nr.722, 1757.

240 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 23/1778 Süttör Lit. C.

241 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 12/1780.

242 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 13/1780.

243 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 27/1784 Lit. C, A levél keltezése: 1784. Augusztus 30.

244 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 27/1784.

245 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 17/1786.

246 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 34/1786.

247 (Megjegyzés - Popup)

Suhl = iskola, valószínűleg az iskola, a tanító fenntartásával kapcsolatos költség.

248 (Megjegyzés - Popup)

Szószerinti fordításban: írás-pénz, valójában a jegyzői munkák díja lehetett.

249 (Megjegyzés - Popup)

Feltehetően az egykori „vár éléspénz” megnevezése. Bővebben lásd Horváth László: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén. SSz. 58 (2004) 353–385, itt: 360.

250 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIV. Nr.76, 1754.

251 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

252 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.18/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

253 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr.704, 1757.

254 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 1/1775 Kapuvár. Minthogy a panaszlevél külső oldalán *Eszterházi Páll és Antal & T. Kapuvárot lévő Úr=Székihez* címzés olvasható, az is feltételezhető, hogy maga a beadvány a ráírt 1775. évi iktatási évszámnál jóval korábban keletkezhetett, ugyanakkor az iktatás az adott évi tárgyalásra is utal.

255 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 34/1752.

256 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151, Proth. XIV. Nr.75, 1754.

257 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIV. Nr.74, 1754.

258 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.50, 1758.

259 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 18/1766 Lit.A (A fordított helyzet is előfordult, mikor is az uradalmat segítették ki úrbéresei kölcsön-szénával; Nr. 30/1779).

260 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 20/1786.

261 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 49/1754 Kapuvár.

262 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIV. Nr.547, 1755.

263 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr.720, 1757.

264 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1750.

265 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 6/1754.

266 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIV. Nr.306, 1754.

267 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr.932, 1758.

268 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/1764 Lit. A. A város pecsétjével is ellátott levél keltezése: 1764. június 26.

269 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/1764.

270 (Megjegyzés - Popup)

Szó szerinti fordításban: gartai végrehajtás.

271 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár.

272 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1778.

273 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár.

274 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.12/1778, ad Fasc. A, Inter Shmil.

275 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/1730 Kapuvár, Fasc. A, Nr. 1.

276 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 21/1756.

277 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 20/1756. A falu viasz körpecsétjével és a kérelmezők nevével ellátott panaszlevél kelte: 1756. április 10.

278 (Megjegyzés - Popup)

Ma Rábacsécsény.

279 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 25/1786 Kapuvár.

280 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 30/1774.

281 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 47/1765.

282 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 19/1765 Kapuvár.

283 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 179 ad Nrum 21. Fasc. E. Urb. A panaszlevél dátum nélküli, a szövegezésből feltételezhetően egy az 1767-es országos úrbéri rendezéshez közeli évben készült. A panaszlevélből kitűnik, a szentmiklósi úrbéresek az ottani uradalmi szőlőhegyen (az *“Ingyen”*-ben) egy rövidebb időre megtagadták a szolgálatot. Valószínűleg ennek megtorlásaként küldték oda a 24 főből álló lovas katonaságot.

284 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 22/1786.

285 (Megjegyzés - Popup)

P 150 ad Nrum 51/1771.

286 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 17/1766 Lit. B.

287 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.20/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

288 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 49/1774 Kapuvár. Az 1767. évi országos úrbérrendezés lehetőséget nyújtott egyes helységek számára, hogy megmaradhassanak korábbi szerződésüknél, amennyiben az kedvezőbb számukra mint az új urbárium. Bővebben Horváth Zita: A Zala megyei parasztság helyzete a 18. században az úrbérrendezés forrásainak tükrében. KORALL Társadalomtörténeti folyóirat 2005/19-20. sz. 138.

289 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr. nincs megadva, 1777, pag. 369.

290 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 57/1771. A panaszlevél keltezése: 1782. december 10.!

291 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 15/1753, Lit. A.

292 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 4/1753.

293 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 18/1783.

294 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 18/1783. Kelt *Esterház*, 1783. június 14., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.

295 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/1724 Kapuvár.

296 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 11/1754.

297 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIV. Nr.59, 1754.

298 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.19/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

299 (Megjegyzés - Popup)

Az itt bemutatott épületekről részletes ismertetést található Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp., 1988. illetve Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Szeged – Tatabánya, 2003. c. kötetében.

300 (Megjegyzés - Popup)

A soproni kovácsoltvas-művességre vonatkozóan az alábbi szakirodalom áll rendelkezésre: Tipity János: Soproni kovácsoltvas emlékek I–III. SSz. 38 (1984), 58–65; 144–151; 251–260.; Uő: Nagycenki és fertői kovácsoltvas emlékek. SSz. 38 (1984), 345–349.; Lakatos István: Múltról mesél a hűség városa. Károlyi Gyula Kiadása. Sopron, 2003.; Csonkaréti Károly: Kovácsoltvas emlékeink. Dunántúli Napló 1985. 05.17.

301 (Megjegyzés - Popup)

V. ö.: Perekázy Károly : Magyarországi kovácsoltvas-művesség, Bp., 1982.; Perekázy Károly: Az európai kovácsoltvas-művesség története. Bp., 1984.; Bieber Károly: Kovácsművészet. Bp., 1963.; Gleb Zub: Kovácsoltvas- művesség. Bp., 2002.; Csatkai Endre: Cégérek. Budapest, 1971.; Seregi György – Kristófi Ákos: Kovácsművesség. Bp., 2005.

302 (Megjegyzés - Popup)

Makay Ágnes – Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Bp., 2002.; J. Hirtenfeld: Der Militarischer Maria Theresia Orden. Wien, 1858.; Felszeghy Ferenc: Rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp.,

1944.; Sipos Péter: Hűséges szolgája az Ő urának. História XV (1993) 11. szám; Kenyeres Dénes: Katonai kitüntetések a magyar történelemben. Kecskemét, 2004.

303 (Megjegyzés - Popup)

Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. III. kötet. Bp., 1998. 366.

304 (Megjegyzés - Popup)

A Szerkesztőség – a beköszöntő írás mellett – e tanulmánnyal és Németh Sámuel kötetének recenziójával tiszteleg a Líceum fennállásának 450. évfordulója előtt.

305 (Megjegyzés - Popup)

Festschrift des Bundesgymnasiums und Bundesrealgymnasiums Oberschützen anlässlich der 125-Jahrfeier. Oberschützen, 1971/72. 26 (a továbbiakban: Festschrift Oberschützen 1971/72).

306 (Megjegyzés - Popup)

Ág.hity. evang. Főgimnázium Felsőölvő; Evang. AB Obergymnasium Oberschützen; Evang. Real-gymnasium AB Oberschützen; Staatliche Oberschule für Jungen Oberschützen; Bundesgymnasium Oberschützen: 140 Jahre Bundesgymnasium und Bundesrealgymnasium Oberschützen, 1985/86, 104.

307 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Kamondy Zoltán visszaemlékezése Németh Sámuel 90. életéve alkalmából. (Kézirat, 1967.).

308 (Megjegyzés - Popup)

Festschrift Oberschützen 1971/72, 17–18.

309 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Kamondy Zoltán visszaemlékezése Németh Sámuel 90. életéve alkalmából (Kézirat, 1967.).

310 (Megjegyzés - Popup)

Pröhle Jenő Németh Sámuel temetésén, 1975. október 20-án elmondott beszéde (Kézirat, 1975.).

311 (Megjegyzés - Popup)

Pröhle Jenő: Németh Sámuel (1877–1975). SSz. 30 (1976), 72–75.

312 (Megjegyzés - Popup)

Magassy Sándor: Az Evangélikus Líceumi Diákotthon. In: Dr. Ruhmann Jenő (szerk.): A Soproni Líceumi Diákszövetség Emlékkönyve, Sopron, 1938. 40–53.

313 (Megjegyzés - Popup)

Pröhle Jenő: Németh Sámuel (1877–1975). SSz. 30 (1976),74.

314 (Megjegyzés - Popup)

Tölle Balázs igazgató személyes közlése.

315 (Megjegyzés - Popup)

Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum történetének egy százada, 1681–1781. Közreadja: Patyi Gábor. Sopron, 2007. Ld. Varga László ismertetését is jelen számunk 420-421. oldalán (*a szerk.*).

316 (Megjegyzés - Popup)

Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága. SSz. 30 (1976), 380–382.

317 (Megjegyzés - Popup)

Ld. ezzel kapcsolatban Wallner Ákos tanulmányát is jelen számunk 411-419 oldalán, különösen a 417. (a Szerk.).

318 (Megjegyzés - Popup)

Jelen recenzió nem kívánja a kötetben megjelent források tartalmi bemutatását magára vállalni, mivel ezt megtette Skorka Renáta: Két könyv a középkori Sopronról c. recenziójában, Századok 141 (2007), 1047–1049.

319 (Megjegyzés - Popup)

Gerichtsbuch/Bírósági könyv 1423–1531. Ediert von/Közreadók: Jenő Házi – János Németh. Sopron, 2005. Az időrendi mutató a 429–431. oldalon található.

320 (Megjegyzés - Popup)

Érdeemes lenne ugyanakkor a Gedenkbuch különösen kérdéses átírásait újra összeolvasni.